

Stvaranje nacije kroz književnost - Hrvatska književnost 19. stoljeća i dodiri hrvatske i ukrajinske književnosti

Jurić, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:587025>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-20**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

MARKO JURIĆ

**STVARANJE NACIJE KROZ KNJIŽEVNOST – HRVATSKA KNJIŽEVOST 19.
STOLJEĆA I DODIRI HRVATSKE I UKRAJINSKE KNJIŽEVNOSTI**

Diplomski rad

Pula, 2022.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

MARKO JURIĆ

**STVARANJE NACIJE KROZ KNJIŽEVNOST – HRVATSKA KNJIŽEVOST 19.
STOLJEĆA I DODIRI HRVATSKE I UKRAJINSKE KNJIŽEVNOSTI**

Diplomski rad

JMBAG: 0303056505, redoviti student

Studijski smjer: Hrvatski jezik i književnost

Predmet: Hrvatska književnost romantizma i realizma

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Kroatistika

Mentor: doc. dr. sc. Boris Koroman

Pula, 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Marko Jurić, kandidat za magistra Hrvatskoga jezika i književnosti ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, 2022. godine.

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Marko Jurić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom *Stvaranje nacije kroz književnost – hrvatska književnost 19. stoljeća i dodiri hrvatske i ukrajinske književnosti* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 2022.

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. NACIJA I KNJIŽEVNOST – TEORIJSKE OSNOVE	3
3. HRVATSKA I STVARANJE NACIJE.....	15
3.1. Lirizam, uspon romana te značaj ostalih vrsta i rodova za vrijeme 19. stoljeća.	46
4. PANSLAVIZAM I ODNOSI S DRUGIM SLAVENIMA – (OD KRIŽANIĆA DO ILIRIZIMA)	50
5. POSEBNOSTI STVARANJA UKRAJINSKE NACIJE KROZ KNJIŽEVNOST	56
6. KONTAKTI HRVATSKE I UKRAJINE U 19. I 20. STOLJEĆU.....	61
6.1. Taras Grigorovič Ševčenko i hrvatska književnost	76
6.1.1. S. S. Kranjčević i T. G. Ševčenko.....	85
7. ZAKLJUČAK.....	89
8. SAŽETAK	92
9. SUMMARY	93
10. LITERATURA.....	94

1. UVOD

Nacija kao pojam usko je povezana uz temu nacionalizma, a nacionalizam supostoji uz ostvaraje i postojanje određenih ideja nacije. Nacija i nacionalizam su nam važni jer nam mogu razjasniti i ponuditi uvid u određene društvene procese, kako u našoj okolini, tako i u ostalim sredinama. Fokus ovoga rada bio je zadržati se na stvaranju hrvatske nacije kroz književne procese u Hrvatskoj 19. stoljeća, a nastoji se to usporediti sa situacijom stvaranja Ukrajine, koja se ostvarila kao književna nacija, također za vrijeme rađanja nacija i nacionalizama u 19. stoljeću diljem Europe u epohi zvanoj romantizam. U nekim književnostima taj period može se nazivati i razdobljem nacionalnog romantizma, a nerijetko se reflektira kao i romantični nacionalizam (političko instrumentaliziranje umjetnosti i bilo kojeg drugog oblika kulture u nacionalno-integracijske svrhe.)¹ Na temelju tog procvata nacionalne svijesti i ideja kroz književnost mogu se usporediti i vidjeti kulturološki dodiri, sličnosti i poveznice između ukrajinske i hrvatske književnosti.

U prvom poglavlju, nude se analize i književne teorije nacija od najprihvaćenijih teoretičara nacija i nacionalizma, poput Benedicta Andersona i Erica J. Hobsbawma, a s obzirom na to da je fokus rada uperen u vrijeme nastajanja nacija (romantizam), ponuđen je i kratak uvid kako se nacionalizam odrazio i stvorio pomoću književne ideje nacija u većim europskim kulturnim sredinama poput primjerice Njemačke i Italije ili nama srodne i slavenske poljske nacije.

Prvi središnji dio rada posvećen je stvaranju hrvatske nacije. Tako će u tom opsežnom dijelu biti ponuđeno objašnjenje ilirske koncepcije i stanja hrvatskog jezičnog pitanja, bavit će se pitanjima što su to hrvatski narodni preporod i ilirski pokret te nakon toga odrediti nacionalne i političke preporodne ciljeve. Nastojat će odgovoriti na pitanje, koje nam je značajne prekretnice donio taj pokret u hrvatskoj književnosti (uspon književnih vrsta, prije svega proznog ostvaraja i romana kao takvoga.) Uza sve to bit će prezentiran društveni i politički kontekst 19. stoljeća u Hrvatskoj i značenje periodike.

¹ Šabić, Marijan; *Programi hrvatskoga književnog romantizma (Između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma)*, Hum: Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 2019., str. 163

U središnjem djelu rada bit će objašnjen pojam panslavizam, kada i kako su panslavenske ideje shvaćali naši prvi istaknutiji panslavisti poput Vinka Pribojevića, Mavra Orbinija i Jurja Križanića sve do ideja naših iliraca, a to poglavlje će prikazati odnose i povezanost s drugim Slavenima.

Fokus će nadalje postupno biti prebačen na analize nastajanja i posebnosti ukrajinske nacije kroz književnost. Odnos imperijalne Rusije prema podčinjenoj ukrajinskoj naciji, periodne značajke romantizma u ukrajinskoj književnosti te pojavljivanje prvaka ukrajinske nacionalne ideje Tarasa Ševčenka, Ivana Franka i ostalih važnih ukrajinskih preporoditelja bit će predmet interesa i zanimanja u tom poglavlju.

Drugi središnji dio rada u konačnici će predstaviti podudarnosti i razlike između Ukrajine i Hrvatske u njihovim kulturološkim dodirima i kontaktima. Tu se zadržava na opisu recepcije Tarasa Ševčenka, zatim ostalih hrvatsko-ukrajinskih i ukrajinsko-hrvatskih prijevoda; bit će prikazane recepcije autora s obje strane, a neće biti izostavljeni niti motivi i teme vezani uz ukrajinske teme u hrvatskoj književnosti.

2. NACIJA I KNJIŽEVNOST – TEORIJSKE OSNOVE

Samim rođenjem ljudsko biće determinirano je odrednicama poput spola, urođenih genetskih značajki, životnog vijeka, smrtnosti. Osim tih primarnih bioloških značajki čovjek je ograničen i na pripadnost određenoj zajednici ili kolektivu u kojem je jedna od najelementarnijih komponenti govorenje zajedničkim jezikom. Takve zajednice dijele i neke kulturološke sličnosti, a mi ih uobičajamo nazivati nacijama. Benedict Anderson smatra takve zajednice imaginarnima te tvrdi da unutar njih određeni pojedinac zamišlja kako će svoju egzistencijalnost ovjekovječiti unutar sudbine te zajednice.² Kao takve, nacije nemaju klasičnu binarnu „crno-bijelu“ podjelu na ispravne i neispravne, lažne i istinite, dobre i zle. *Tek način, stil ZAMIŠLJANJA zajednica daje nam pravo da ih razlikujemo (a možda i klasificiramo).*³ Nacije nemaju neku vremensku omeđenost, mogu postojati stoljećima, a mogu jednako tako i nestati. U prilog tome govori nam činjenica da UN kako odmiče vrijeme ima sve veći broj članica. Pregršt je *subnacionalnih*⁴, a i sve zastupljeniji je fenomen stvaranja *transnacionalnih* zajednica⁵. Bivanje nacijom (*Nation-ness*) je najuniverzalnija vrijednost našega doba, tako da nestanak nacionalnih koncepata, kako u prošlosti, tako i u budućim vremenima nije na vidiku.⁶ Anderson se zadržava na pojmu zamišljenog i predlaže definiciju nacije kao zamišljene političke zajednice, i to one koja je *zamišljena kao istovremeno inherentno ograničena i suverena.*⁷ Objašnjenje da je zamišljena Anderson opravdava tezama da se ni u najmanjim državama pripadnici cjelokupnog kolektiva neće nikada susresti niti čuti jedni o drugima, iako u mislima živi ideja zajedništva. Teza nije neispravna, ali s obzirom na to da smo od vremena Benedictovih zapažanja i promišljanja nacija tehnološki napredovali, možemo zaključiti da je ipak malo zastarjela. Ideja zajedništva je i dalje imaginarna, i živi u glavama pojedinaca, ali primjerice putem društvenih kanala, sveprisutne globalizacije, interneta i drugih olakotnih okolnosti, ljudi u 21. stoljeću su povezani

² Anderson, Benedict; *Nacija: Zamišljena zajednica*, Beograd, 1998., str. 9.

³ Ibid, str. 9.

⁴ *Subnacionalizam* – koncepcijska jedinica u kojoj dolazi do određene autonomije jednog ili više teritorija, koje su dio jednog višenacionalnog kolektiva; može težiti ostvarenju nacionalnih ideja u okviru svojega, manjega prostora unutar te višenacionalne države ili čak i šire, ako se poistovjećuje s nacionalnim kolektivom izvan vlastitih nacionalnih granica te spajajući s potonjim.

⁵ *Transnacionalizam* - proces kojim migranti učvršćuju i održavaju višestruke društvene odnose koji nadilaze granice najmanje jedne nacionalne države. (<http://struna.ihjj.hr/naziv/transnacionalizam/24779/>, 8. 8. 2022.)

⁶ Anderson, Benedict; *Nacija: Zamišljena zajednica*, Beograd, 1998., str. 14.

⁷ Ibid, str. 17.

nego ikad prije, stoga se ideje bivanja nacije također nešto lakše zastupaju i provode nego ikad prije u povijesti, to jest lakše dolazi do susretanja tih imaginarnih ideja nacija koje povezuju određeni kolektiv. I najizoliraniji dijelovi svijeta postaju „globalno selo“. Postoji i veći broj „mikrodržava“, a za takve zajednice je karakteristično da imaju manji broj stanovnika unutar svojih zajednica. Zajednicama s manjim brojem stanovnika dodatno su olakšana praćenja i poznavanja nacionalnih pravila te nacionalni nautci određenog nacionalnog kolektiva. Anderson u prilog tezi da su ljudi još od prvobitnih naselja zamišljali pripadnost nekoj imaginarnoj strukturi kao što je nacija navodi i za primjer uzima javanske seljake u Indoneziji koji nisu nikada stupili u kontakt s ljudima svoje vlastite nacionalne zajednice, ali imaju svjesnost o povezanosti s njima. Spomenuta globalizacija ponajviše se očituje pri svom djelovanju i širenju među najizoliranija društva i plemena. Tako ćemo primjerice vidjeti javanske seljake u Indoneziji koji odbacuju svoje kulturološke obrasce, počinju se socijalizirati i družiti s ostalim pripadnicima nacionalne zajednice unutar cijele Indonezije integrirajući se u društvo i prilagođavajući novoj sredini. Takvo stapanje i pojave primjećujemo svugdje na svijetu pa se tako hrvatski čakavac upija i prilagođava se jezično standardnom hrvatskom jeziku ili primjerice Aboridžin uči engleski standardni jezik. Potrebe nacionalne zajednice i jesu da svi njezini pripadnici imaju zajedničke kulturne obrasce, prvenstveno jezik kojim će biti povezana cijela nacija prema zadanom nacionalnom ključu. Državljeni određene nacije lakše se mogu poistovjetiti sa standardom te imaju olakšane međusobne interakcije, uz naglašene razlikovne kulturološke elemente koji se mogu i ne moraju izgubiti (čakavac koji održava svoj govor unatoč standardizacijskim potrebama nacije ili Aboridžin koji zadržava svoja kulturološka obilježja unatoč civilizacijskim i kulturološkim razlikama). To povećava funkcionalnost nacije. Nadalje, nacija u svojoj prirodi zaista jest *ograničena*⁸ jer svaka država, bez obzira na geografsku raširenost ili broj stanovnika ima granice s drugom nacijom. Važno je spomenuti da su određeni nacionalizmi kroz povijest prerastali u ideologije, tako su se iz ideja nacija razvile nacistička i fašistička ideologija. Iskorištavajući ideju nacije takve ideologije su htjele realizirati teoriju nacije u vidu postojanja jedne moguće, svjetski savršene i čiste nacije (možemo samo nagađati, ali pretpostavimo da ni takva zajednica ne bi mogla zasigurno odoljeti međusobnim granicama unutar takve imperijalne tvorevine, unatoč

⁸ Ibid, str. 18.

ideološkoj usmjerenosti). Jedna od temeljnih pretpostavki neke zajednice da bi se mogla nazivati nacijom jest da je neovisna i slobodna, *suverena*⁹ - to znači da njom neće upravljati kraljevi i monarsi u službi posredništva s Bogom, već njome vladaju ljudi unutar zajednice koje je sama ta zajednica birala za svoje predstavnike. Ova teza je jednako tako legitimna, međutim treba također primijetiti da se često manje nacionalne države na neki način vole integrirati u veće zajednice. Sukladno tome moderna Hrvatska nacija teži što većoj integraciji u zapadnoeuropskim procesima i krugovima u nastojanju da postane punopravni dio Europske zajednice naroda, Europske unije. Time se djelomično gubi na *suverenosti* i stvara sve veća potreba za zapadnoeuropskom asimilacijom pripadnika hrvatskoga naroda. Zaključno Andersen definira naciju kao *zajednicu*¹⁰ bez obzira na sveprisutnu nejednakost, nepotizam i izrabljivanje koji u njoj mogu vladati. Milijuni ljudi su u ime nacionalizma dali svoj život, neki su u njegovo ime ubijali, a drugi dragovoljno pošli u smrt u ime takvih ideja.

Svoja zapažanja i stavove o naciji podrobno nam nudi i Hobsbawm. Termin nacionalizam koristi u onom smislu kako ga je definirao Gellner: *u prvom redu princip po kojem se politička i nacionalna jedinica trebaju podudarati*¹¹ - taj princip podrazumijeva dužnost *Ruritanaca*¹² prema naciji kao političkome entitetu te dolazi ispred svih društvenih obaveza pa i onih najekstremnijih poput rata. Ne smatra naciju *primarnim niti nepromjenjivim društvenim entitetom*.¹³ Hobsbawm prihvaća tvrdnju da nacija pripada točno određenom i recentnom povijesnom razdoblju. Za Hobsbawma su nacije dakle relativno mlade i novije društvene tvorevine, koje imaju svoj rok trajanja. Nijedna nacija po njemu nema konstantnost kroz vrijeme – one su u cikličnom povijesnom krugu, tj. nacije s vremenom nestaju, a iz njih se rađaju nove, mlađe nacije. Hobsbawm se opet referira na Gellnera, koji tvrdi da su:

„Nacije kao prirodni, bogomdani način klasifikacije ljudi, kao inherentna... politička sudbina jesu mit; nacionalizam, koji ponekad već postojeće kulture

⁹ Ibid, str. 18.

¹⁰ Ibid, str. 18-19.

¹¹ Gellner po Hobsbawm, Eric J.: Nacije i nacionalizam, *Program, mit i stvarnost*, Novi liber, Zagreb, 1993., str. 11.

¹² *Ruritanija* – izraz koji označava neodređenu zemlju u akademskim raspravama.

¹³ Hobsbawm, Eric J.; *Nacije i nacionalizam, Program, mit i stvarnost*, Novi liber, Zagreb, 1993., str. 11.

pretvara u nacije, ponekad ih izmišlja, i često briše već postojeće kulture: to je stvarno stanje stvari“¹⁴

S obzirom na to da je u radu stavljen naglasak na postanak hrvatskog nacionalizma, ovdje bi valjalo istaknuti da ćemo na primjeru stvaranja hrvatske nacije uvidjeti da to nije baš proces koji se provodi i izmišlja „preko noći“, već često može biti odraz nezadovoljstva neke skupine koja se unutar zajednice osjeća diskriminirano upravo zbog nepriznavanja nacionalnih obilježja poput baštinjenja svojih kulturnih posebnosti ili ograničavanja izražavanja pisanjem tekstova inspiriranih vlastitom nacionalnom idejom i pisanih vlastitim nacionalnim jezikom. Potiskivanje i zanemarivanje manje zajednice, posebice prisilno, od veće nacionalne zajednice nerijetko rezultira reakcijom i pobunom pripadnika manje subnacionalne skupine i nastankom njihovih pretenzija za stvaranjem vlastite nacije. U radu će biti prikazani upravo takvi slučajevi; ponajprije hrvatskog, a s njime usporedno i ukrajinskoga nacionalizma, koji su egzistirali kao subnacionalni gotovo dva stoljeća. Mogu se složiti da nacionalizam prethodi naciji, ali nastajanje nacije nije isključivo rezultat samo nacionalizma te iste nacije, nego i složenih društveno-nacionalnih problema unutar već postojeće, nestabilne nacionalne zajednice. Nacija ne može supostojati bez razrađene politike, tehnologije i društvene transformacije.¹⁵ Ovoj Hobsbawmovoј tezi može se samo još nadodati da će jača ekonomija, uređena politika, brži napredak tehnologije i drugi uvjeti i potrebe koje iziskuje državni aparat generirati stabilniju i čvršću nacionalnu zajednicu.

Sljedeća Hobsbawmova teza preklapa se s Andersonovom, a radi se o pogledu odozdo, tj. kako obični ljudi, koji nisu predstavnici vlade, nacionalistički i nenacionalistički aktivisti, vide naciju.¹⁶ Mišljenja sam da se teza može potkrijepiti jer se temelji određene nacije povezuju sa svim njezinim građanima tako da je pogled odozdo bitan za naciju poput pogleda odozgo. Smatram da motivacija jednog takvog pojedinca, koji ima „pogled odozdo“, za viđenje nacije i nacionalizma idealistički, leži u usađenim konceptima vjerovanja i čežnjama toga pojedinca o toj, svojoj naciji. Ta vjera očituje se u njegovim vizijama ravnopravnosti svakog pripadnika vlastite nacije. Nacija prema takvim pogledima, tretira sve svoje građane jednakima i ne čini razliku prema rasi, spolu, vjeri, seksualnoj orijentaciji i drugim stečenim fizičkim i psihičkim

¹⁴ Hobsbawm, Eric J.; *Nacije i nacionalizam, Program, mit i stvarnost*, Novi liber, Zagreb, 1993., str. 12.

¹⁵ Ibid, str. 12.

¹⁶ Ibid, str. 12-13.

ljudskim odrednicima te klasificirajući ljude prema sposobnosti i stručnosti nudi sliku utopije. Vjerovanje u takve ideale i što uspjelije provođenje daje nadu pojedincu da je ideja nacije, nacionalizma s empatijske strane najbolja moguća organizacija.

Hobsbawm zaključuje u svojim stavovima da se razvoj nacionalizama u davno utvrđenim nacionalnim zajednicama nije previše propitivao, kao primjerice u Engleskoj i Francuskoj.¹⁷ Što se tiče Ujedinjenog Kraljevstva, veći interes i predmet izučavanja su bili škotski, velški i irski nacionalizam. U nekim elementima ti se nacionalizmi čak međusobno i podudaraju – naglasak pridaju na samobitnosti i posebnosti vlastitih nacija, distancirajući se od ideje zajedničke države i suživota s pripadnicima engleske nacije, a odrednica im je nekad i anti-englesko raspoloženje, tj. anglofobija. Razlog zbog kojeg je došlo do određene emancipacije i kristaliziranja drugih nacionalnih zajednica unutar Ujedinjenog Kraljevstva, jednako je objašnjiv kao i nastanci hrvatskog i ukrajinskog nacionalizma. Najbrojniju nacionalnu zajednicu unutar Ujedinjenog Kraljevstva čine pripadnici engleske nacije. Brojčano superiorni Englezi baštinili su represivnu, hegemonističku politiku prema drugim plemenima i narodima. Takvi sukobi postojali su i prije uspostave i nastajanja modernih nacija u Europi, a oni su utrli put u neke međusobne podjele i kulturološke razlike. Engleski nacionalizam očituje se u represivnoj anglizaciji unutar britanskoga otoka, ali i izvan njega. Dakle engleski nacionalizam poput primjerice francuskoga nacionalizma (formirani, veći nacionalizmi) očituju se u svojim kolonijalnim i kulturnim širenjima izvan svojih vlastitih, nacionalnih granica diljem svjetskih prostranstava šireći svoj nacionalni utjecaj. Zanimljiva činjenica je da su neki postkolonijalni teritoriji još uvijek u granicama Ujedinjenog Kraljevstva i Francuske, a u prilog tome možemo se referirati na prijašnju Hobsbawmovu tezu da stabilnost nacije ovisi i o ekonomskom, gospodarskom, administrativnom, tehničkom utjecaju i razvoju.

Zanimljiv je i škotski primjer. Škotska je kao nacionalni kolektiv definirana unutar škotskog nacionalnog prostora i neki njezini pojedinci gaje nacionalne ideje neovisne i suverene, vlastite škotske države. Proveden je i referendum među građanima Škotske, međutim na pitanje da se izjasne o škotskoj neovisnosti ili ostajanju u granicama Ujedinjenog Kraljevstva, Škoti su odbacili referendum o neovisnoj škotskoj naciji.¹⁸

¹⁷ Ibid, str. 13, str. 15.

¹⁸ Raos, Višeslav; *Škotska na putu u neovisnost?* Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2010., str. 45.

U nastavku teze o nastajanju nacionalne ideje Hobsbawm tvrdi da nacionalna svijest šire društvene mase (radnike, sluge, seljake) zahvaća zadnje.¹⁹ Svakako ideja o nastajanju nacije prvotno dolazi „odozgo“, dakle među znanstvenim krugovima nacionalna ideja započinje cirkulirati, a s vremenom dobije znanstveno objašnjenje te pokriva za razloge i pitanja zašto bi trebala postati neovisna. Krajnji čin uspješnog procesa postanka neke nacije očituje se osvajanjem i „zapaljivanjem“ širih masa među kojima je spektar najrazličitijih socijalnih skupina. Hobsbawm ovdje naglašava da kao posljedicu ove zakonitosti povijest nacionalnih pokreta možemo podijeliti u tri faze. Faza A stvorena je za Europu te je imala čistu kulturološku, književnu i kulturnu podlogu bez političkih i nacionalističkih konotacija. U fazi B dolazi do nastajanja i provođenja političkih ideja, a u fazi C nacionalistički programi osvajaju podršku i rasprostiru se među širim masama.²⁰ U početku je riječ *nacion* značila *skup stanovnika provincije, zemlje ili kraljevstva, te također i „stranac“²¹*, da bi konačna verzija definicije nacije otprilike glasila ovako: *kolektivitet osoba koje imaju isto etničko porijeklo, i uglavnom govore istim jezikom i posjeduju zajedničku tradiciju.*²² Po Andersonu, nacija je rezultat kreativnih, društvenih i kolektivnih zamišljanja, a prvi nacionalisti su jezikoslovci, povjesničari, književnici, kritičari i književni povjesničari.²³

Za nastajanje političke ideje nacije uobičajava se uzimati 1789., godina početka Francuske revolucije i rađanja takozvane nove svijesti. Tendencije i književno-povijesni period u književnosti koji prati rađanje europskih nacija, kako u književnosti, tako i u političkim programima, nazivamo romantizmom. Ideja nacija počela je nicati ponajprije u većim europskim književnostima, stoga bi bilo zanimljivo osvrnuti se na sliku nacionalnog stanja Europe u godinama Francuske revolucije i nakon nje te razmotriti procese koji su definirali nastajanja najvećih europskih nacija. Najveće dostignuće Francuske revolucije je ukidanje zastarjelih feudalnih odnosa, kako u Francuskoj tako i u velikom broju ostalih europskih zemalja. Također se u Francuskoj odbacuje klasična struktura društva prema kojoj je kralj bio iznad svih ljudi, a ispod njega su bili svi ostali podijeljeni u tri staleža; pri čemu su prvi stalež činili plemići, drugi stalež je predstavljalo svećenstvo, a treći stalež, kojega je bilo najviše (činili su ga građanstvo i seljaštvo), gotovo je bio obespravljen. Rušenje zastarjelih

¹⁹ Hobsbawm, Eric J.; *Nacije i nacionalizam, Program, mit i stvarnost*, Novi liber, Zagreb, 1993., str. 13, str. 15.

²⁰ Ibid, str. 14.-15.

²¹ Ibid, str. 19.

²² Ibid, str. 19.

²³ Božić Blanuša, Zrinka; *Nacija bez subjek(a)ta. Kakva je poststrukturalistička koncepcija nacije*, Filozofska istraživanja, Zagreb, 2010. str. 312.

hijerarhijskih koncepata rezultiralo je u konačnici nastajanjem moderne Prve Francuske Republike u Europi. Pojavljuje se dakle novo građanstvo koje se suprotstavilo snagama starog režima (feudalizmu, staleškim društvenim odnosima te vladarskom apsolutizmu) s idejom o naciji kao političkoj zajednici ravnopravnih građana, neovisno o njihovim vjerskim, etničkim ili rasnim obilježjima. Tako je oblikovan *politički nacionalizam*.²⁴ Francuska i Engleska već su dotada bile formirane nacionalne zajednice. Njemačkoj je tek predstojalo spojiti sve svoje države u jedno nacionalno biće.

Tako između 1790. i 1830. počinje uspon njemačkih književnih vizija nacije. On se ponajprije ističe prevođenjem svjetskih djela na njemački jezik, primjerice u takozvanom *jenskom krugu* August Wilhelm Schlegel i Tieck prevode Shakespeareove drame na njemački jezik.²⁵ Etnološko-folkloristički i filološki napori očituju se prezentiranjem njemačke usmene, narodne baštine (antologija starih njemačkih pjesama – „Des Knaben Wunderhorn“ („Dječakov čarobni rog“) dvojice autora Brentana i Achima von Arnima.²⁶ Snažniji književni nacionalni zanos u tome periodu tumači se kao produkt nesposobnosti opiranja njemačkih zemalja Napoleonu (koji je nedugo nakon završetka Francuske revolucije postao francuskim carem i krenuo u pohode izvan nacionalnih granica Francuske, prema drugim nacijama, diljem Europe) i njegovih pothvata u osvajačkim ratovima. Literarni rad napose tada svodi se na stvaranju nacionalnog entuzijazma kroz književno-filološke radove te se u umjetničkoj produkciji očituje narodni duh njemačke nacionalne tradicije. Prisutna je snažna ideološka i nacionalna mitologizacija. Razvijaju se i popularni književni žanrovi poput bajki, pučkih knjiga te lirskih pjesama u narodnom tonu. Zanimljiv je i prvi značajni njemački povijesni roman („Die Kronenwacher“ – „Čuvari krune“).²⁷

Engleska, kako je već spomenuto ranije u radu, poput Francuske bila je već formirana kao nacionalna i književna nacija, ali korisno bi bilo zadržati se na engleskoj književnosti da ukažemo na heterogenu sliku Ujedinjenog Kraljevstva te supostojanje, recepciju i odnos engleske prema drugim nacijama unutar vlastitog „kulturnog bazena“. Pravi primjer slučaj je pisca Waltera Scotta s kojim bi se moglo otvoriti i pitanje o škotskoj književnoj naciji. Pisac povijesnog romana „Waverly“ jedan

²⁴ Stančić, Nikša; *Hrvatski narodni preporod- ciljevi i ostvarenja*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, 2008., str. 8.

²⁵ Bobinac, Marijan; *Uvod u romantizam*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2012., str. 100.

²⁶ Ibid, str. 103.

²⁷ Ibid, str. 105.

je od ključnih predstavnika engleskog romantizma, a elementi romantizma ponajprije se očituju u njegovom nadahnuću i zanimanju za život i narodne običaje svoje rodne Škotske. Iako se Walteru Scottu svakako pridaje velika važnost i u Škotskoj te je njegovo stvaralaštvo bogata riznica za literarne ideje škotske nacije, Scott je prije svega „pokrovitelj“ engleske književne nacije te u njegovim djelima nema zamjetnog anglofobijskog sentimenta te kritika prema engleskom nacionalnom hegemonizmu.

Od 1820. javlja se niz revolucija diljem Europe (Španjolska, Portugal, Grčka, Francuska, Poljska, Italija...). Ideja nacije je nešto jača i u Italiji, kako u političkom, tako i u literarnom smislu. Naime, Italija je poput Njemačke težila ka stapanju svih svojih zemalja u jednu nacionalnu zajednicu. Talijani su klasiku starog Rima promatrali kao dio svoje vlastite nacionalne prošlosti. Uopćeno gledano Italija je ponajviše obilježena aktivizmom i angažiranošću, koji je proizlazio iz neriješenog nacionalnog pitanja, prema dosad spomenutim najvećim, europskim i književnim nacijama.²⁸ Književni i intelektualni rad baziran je na ideji državnog jedinstva te prožima cijelo 19. stoljeće. Talijanski problem bila je i disproporcija u statusu nacionalnog bića jer je sjeverni dio Italije, koja je ekonomski i kulturno najnaprednija regija Apeninskog poluotoka, bila je i nakon Napoleonova pada pod vlašću tuđinaca (Habsburgovaca). Talijanski romantizam povezan je u potpunosti s *Risorgimentom*.²⁹ Pojavljuje se tih godina takozvana *milanska skupina* autora (Ludovico di Breme, Pietro Borsieri, Giovanni Berchet)³⁰ – ta skupina donosi niz polemičkih članaka o obnovi talijanske kulture i književnosti. Milanska skupina pokrenula je i svoj vlastiti časopis „Il Conciliatore“ (1818.–1819.). Na to su reagirale austrijske vlasti nakon samo nepune godine izlaženja časopisa zabranivši djelovanje i daljnje tiskanje potonjeg zbog nacionalno-liberalnog usmjerenja koje je prožimalo časopis. Talijanski stvaraoci toga doba nacionalno vezuju uz liberalno, progresivno te inovativno, i to podjednako u književnom stvaralaštvu i politici. Književnikova zadaća u društvu je nacionalno-pedagoške prirode. On se treba suočavati s političkim i duhovnim stanjem nacionalnog uma, od njega se nerijetko očekuje društvena angažiranost te bi se on trebao zalagati u svojim djelima za emancipacijske težnje nacije i izraziti ljubav prema domovini. S obzirom na to da je u Milanu bilo zabranjeno djelovanje časopisa „Il Conciliatore“, talijanski aktivisti nacionalne ideje premjestili su se iz Lombardije u

²⁸ Bobinac, Marijan; *Uvod u romantizam*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2012., str. 130.

²⁹ *Risorgimento* - pokret za nacionalno ujedinjenje Talijana koji je u XIX. st. doveo do stvaranja talijanske države.

³⁰ Bobinac, Marijan; *Uvod u romantizam*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2012., str. 132.

Toskanu. Tako od 1821. do 1833. u Firenci izlazi časopis „L'Antologia.“³¹ Politički i estetski stavovi se itekako podudaraju sa stavovima milanske skupine i njihova časopisa.

Zanimljiv je primjer Alessandra Manzoni (također širi pripadnik talijanskog manifesta milanske skupine), kao neizostavnog zagovaratelja talijanske književne nacije uopće, jednog od najproduktivnijih i najsnažnijih talijanskih pisaca toga perioda. Osim svojega povijesnog romana „I promessi sposi“, „Zaručnici“³² u kojem je nadmašio čak i model spomenutog Scottovog povijesnog romana. U supstanci i u povijesnom verizmu³³ ističu se i politički intonirane ode, primjerice ode u slavu Napoleonu („Il Cinque Maggio“ – „Peti svibnja“) te povijesne tragedije („Il Conte de Carmagnola“ – „Grof od Carmagnole“, „Adelchi“).³⁴

Dok je kod zapadnih književnih nacija naglasak ideje slobode više na umjetničkome izražaju, književni romantizam kod slavenskih država više je bio uklopljen u preporodno-političke ideje slobode nacije.³⁵ Naglasak i jedno od pitanja istraživanja ovog rada, osim stvaranja hrvatske književne nacije u 19. stoljeću, svakako je i njezin dodir s ukrajinskom književnošću pa je potrebno pratiti razvoj i ukrajinske književne nacije od samih početaka, njezinu recepciju većeg, slavenskog, ruskog književnog nacionalnog bića te potrebu zbog koje dolazi do nastajanja, manjeg, slavenskog ukrajinskog nacionalnog bića koje supostoji pod ruskim nukleusom i ostvaruje se kao zasebna književna nacija od početaka recepcije nacionalnih ideja romantizma u slavenskim zemljama. Ukrajinski i hrvatski književni nacionalizmi formiraju se unutar mnogoetničkih sredina, (Hrvatska je unutar Habsburške Monarhije, dok je Ukrajina podijeljena unutar dvije države - većim dijelom dio je Ruskog Carstva, a jedan manji dio Ukrajine pripada Habsburškoj Monarhiji.) te sredine zakasnile su u pokušaju uspostave centralizacije i kulturne standardizacije nad većinskim govornim jezicima unutar tih prostora (njemački u Habsburškoj Monarhiji kao većinski jezik te ruski na području Ruskog Carstva) tako

³¹ Ibid, str. 133.

³² Ibid, str. 135.

³³ *Verizam* - književni smjer koji se po uzoru na francuski naturalizam razvio u Italiji potkraj 19 st. Pojavio se nakon *risorgimenta* u razdoblju razočaranja revolucijom koja nije uspjela promijeniti političku, birokratsku i policijsku strukturu društva. Podjela talijanskog društva na feudalni jug i industrijski sjever u tom je razdoblju još više došla do izražaja. Tako su veristički pisci u fokus književne obradbe uzimali arhaični i ruralni svijet talijanskog juga. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=64338>, 18. 8. 2022.)

³⁴ Bobinac, Marijan; *Uvod u romantizam*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2012., str. 135.

³⁵ Šabić, Marijan; Programi hrvatskoga književnog romantizma (*Između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma*), Hum: Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 2019., str. 162.

da nije mogao biti isti proces poput onog pri ujedinjavanju njemačkih ili talijanskih državnica u jednu veću nacionalnu zajednicu. Hrvati i Ukrajinci su se u oblikovanju nacionalnih identiteta oslonili na parcijalne kulturne prostore te usavršavanje standardnih jezika zasnovanih na „vernakularima“, etničkim jezicima od kojih su potekli.³⁶ To težište izgradnje nacionalnog identiteta prije svega na jezično-kulturnoj bazi, koja bi dovela do stvaranja zasebne nacionalne zajednice, naziva se *etnonacionalizam*.³⁷

U pregledu slavenskih europskih nacionalizama istaknuo bih Poljsku, kao jednu od europski najrelevantnijih književnih nacija što se tiče ostvaraja. Središnja odrednica toga perioda poljske kulturne nacije bio je proturuski ustanak 1830. Usprkos krajnje nepovoljnim društvenim i političkim prilikama izgubljene državnosti, književno-nacionalna i mesijansko-aktivistička tendencija pisaca Adama Mickiewicza, Juliusa Slowackog i Zygmunta Krasinskoga pripomogla je dovršetku nacionalne integracije Poljske. Adam Mickiewicz, kao prvi od spomenutog trojca, zalagao se za književnost koja je osjećajna, nadahnutu narodnim duhom i vjerom te iscrtava konture i smjer u kojem pravcu će ići poljski romantizam, već s prvom programskom pjesmom „Romantyczność“³⁸ iz njegove lirske zbirke „Ballady i romanse“³⁹, oponašajući romanske i germanske uzore. Uz dramsku poemu „Dziady“ („Dušni dan“)⁴⁰ i dva ciklusa soneta vrhunac Mickiewiczova stvaralaštva predstavlja povijesni spjev „Pan Tadeusz, czyli ostatni zajazd na Litwie“ („Gospodin Tadija ili posljednji nasrt u Litvi“).⁴¹ U tome kao i u svim njegovim djelima, zajednička su obilježja domoljubno nadahnuće, politički prosvjed u povijesnom ruhu te čežnja za nacionalnim kolektivom i izbavljanjem pojedinca.

Slowacki je napisao niz dramskih i lirskih djela u kojima povezuje mesijanizam poljskog naroda s veličanjem individualizma. U njegovoj drami „Kordian“⁴² junak se pretvara iz melankolika u čovjeka koji kani povesti u slobodu svoj potlačeni narod.

³⁶ Stančić, Nikša; *Hrvatski narodni preporod- ciljevi i ostvarenja*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, 2008., str. 8.

³⁷ Stančić, Nikša; *Hrvatski narodni preporod- ciljevi i ostvarenja*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, 2008., str. 8.

³⁸ Bobinac, Marijan; *Uvod u romantizam*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2012., str. 137.

³⁹ *Ibid*, str. 137.

⁴⁰ *Ibid*, str. 137.

⁴¹ *Ibid*, str. 137.

⁴² *Ibid*, str 137.

Krasinski, kao posljednji od trojice nacionalnih „pjesnika-proroka“ također pruža najveća ostvarenja u drami i lirici, njegovo najveće djelo je drama „Nie-Boska komedija“ („Ne-Božanstvena komedija“).⁴³

Nakon kratkog pregleda najznačajnijih i najvećih europskih književnih nacija u vrijeme romantizma, fokus pomičemo na Hrvatsku i uklopljenost u njezino južnoslavensko okruženje. S obzirom da je cilj rada prikazati i procese stvaranja hrvatske nacionalne književnosti kroz 19. stoljeće, potrebno je razumjeti njezinu recepciju i imitiranje utjecaja većih književnih nacija te promotriti kako se uklopila u Europu toga doba. Kulturne, političke i intelektualne elite hrvatskog i ostalih južnoslavenskih naroda povezivala je ista misao i izazovan zadatak, kako nerazdvojivo povezati narod koji bi imao jedan moderan književni i standardni jezik i to uklopiti u novu nacionalnu književnost.⁴⁴ Nacije europskog Istoka i Jugoistoka pa čak i srednjoeuropske nacije imale su puno veće prepreke od opisanih utjecajnijih književnih nacija. Kao manji narodi, nerijetko nisu bili ostvareni unutar vlastitih granica, dakle teritorijalno su bili rascjepkani, politički ovisni o stranim gospodarima. Zadaću kreiranja moderne nacije, imidža, kulture i identiteta preuzimali su preporodni pokreti. U vrijeme svoje pojave, u tematsko-žanrovskoj opredijeljenosti, u institucionalnom pogledu, u domoljubno-aktivističkoj orijentiranosti, hrvatski nacionalni pokret pokazuje podudarnosti i srodnosti s nacionalnim pokretima u slovenskoj i srpskoj književnosti.⁴⁵ Konstitutivni čimbenici novije hrvatske nacionalne književnosti datiraju upravo iz 19. stoljeća, a to su *narodna književnost (usmena predaja)*, *renesansna i barokna dubrovačka književnost*, te *europski (slavenski) romantizam*.⁴⁶

Hrvatski kulturni kanon predodređen je percepcijom vlastite rubnosti. Drugim riječima hrvatski kanon nastajao je na kulturnim prostorima koji su bili mjesto susretanja i dodira kulturoloških utjecaja takozvanog europskog Zapada i Istoka.⁴⁷ Nerijetko se naš kulturni prostor definira i kao predziđe kršćanstva (*antemurale christianis*). Utjecaji s orijentalnoga istoka i nadiranje takozvanih barbara, kao i njihovi običaji te nepoznati obrasci vjerovanja bili su nepoznanica kulturno orijentiranom kršćanskom zapadu, stoga je naš književni kanon obilježen tom rubnošću, a nerijetko

⁴³ Ibid, str. 137.

⁴⁴ Ibid, str. 144-145.

⁴⁵ Ibid, str. 151.

⁴⁶ Protrka, Marina; *Stvaranje književne nacije*, Sveučilište u Zagrebu, 2008., str. 11..

⁴⁷ Ibid, str. 12.

ga definiraju i osjećaji niže vrijednosti i ugroženosti u suodnosu s civiliziranim zapadnim susjedima. U tom legitimiranju prema nacionalnom ključu zbog toga uviđamo i niz protuaktivnosti. Vatroslav Jagić u „Viencu“ poziva da se podignu bedemi kako bi se naša domaća neizdiferencirana kultura obranila od tuđe (kulturne) prevlasti. Zahtjev ponavlja i Vladimir Mažuranić koji tvrdi da svi narodi pokušavaju podići znanje, dok naša tužna domovina zaostaje: *svi nas prestižu; vrijeme leti, ini narodi s njimi, a mi: driemamo.*⁴⁸ Milivoj Šrepel je samo još jedan u nizu pisaca koji je detektirao ponižavajući tretman zapadnih „uzvišenjaka“ prema njima pogrdnom, hrvatskom, barbarskom plemenu. On se referira i kritizira jedan od ondašnjih preglednika povijesti svjetske književnosti u kojima se spominje i hrvatska književnost, u „Viencu“ Šrepel objavljuje i zaključuje;

„Pisac je valjda držao da je i ovo nekoliko milostivih riječi previše o književnosti „barbarskoga“ naroda hrvatskoga. Nije druge, nego da kleknemo i poljubimo milostivo u ruku čestitog Nijemca, koji je sa svoje visine svrnuo okom i na nas, jadne crve!“⁴⁹

⁴⁸ Vladimir Mažuranić po Protrka, Marina; *Stvaranje književne nacije*, Sveučilište u Zagrebu, 2008., str. 13.

⁴⁹ Protrka, Marina; *Stvaranje književne nacije*, Sveučilište u Zagrebu, 2008., str. 14.

3. HRVATSKA I STVARANJE NACIJE

Proces stvaranja hrvatske nacije neobjašnjiv je bez shvaćanja pojmova kojima je inspirirano i započeto njezino konstituiranje, a to su *hrvatski narodni preporod* i *ilirski pokret* koje je potrebno rastumačiti. Ilirski pokret odvojiv je od pojma hrvatski narodni preporod, ali jednako tako je i neizostavan te ga ne bismo mogli razumjeti bez tog pojma.

U hrvatskom narodnom preporodu kulturna i politička komponenta se međusobno miješaju, dopunjavaju i uvjetuju, a preporod je konstruirao kulturnu jedinstvenost hrvatske nacije i demokratizirao hrvatski politički život. Ilirskim pokretom označavamo političku povijest, a nerijetko čujemo i naziv ilirizam za povijesno razdoblje hrvatske književnosti.⁵⁰ Ilirizam legitimno nazivamo i hrvatskim romantizmom u sklopu slavenskog (europskog) romantizma. Ilirizam i romantizam, kao pojmovi s jedne strane, više pripadaju kulturno-književnoj koncepciji, dok su ilirski pokret i narodni preporod više u uporabi kada se priča o društvenoj povijesti. Pošto sam terminološki definirao pojmove, ponudio bih i definiciju ilirizma Marijana Šabića;

„To je pokret, koji je kao i kod većine europskih, slavenskih zemalja bio praćen narodnim preporodom kao pokretom za osamostaljenje naroda u najrazličitijim aspektima – od jezičnoga i općekulturnoga do političkoga“⁵¹

Taj narodni pokret nije došao najednom niti bio neočekivan pa se ne može reći *od toga dana, ili od toga događaja počeo je preporod*.⁵² Cilj pokreta bio je dokazati i ukazati na svijest o vlastitoj narodnoj specifičnosti, prvenstveno književnim, jezičnim, kulturnim i državopravnim procesima i tradicijama, kako vlastitome narodu, tako i tuđinu. Književnost koja se stvarala u doba preporoda govorila je uglavnom o slobodi, domovini i narodu. Takva je književnost nastojala zamagliti prave misli i ciljeve preporoda pa je zbog toga puna maštovitih elemenata, a razlog takvom književnom stvaranju bila je cenzura od strane vlastodržaca zbog kojih se nije moglo otvoreno pisati o tim ciljevima narodnog preporoda. Na takav su način organizirana i društva te su izdavani časopisi koji su negdje s manjom izravnošću i zaobilaznim putem, a negdje s potpunom izravnošću zagovarali ideje i ciljeve pokreta.⁵³

⁵⁰ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 6.

⁵¹ Šabić, Marijan; *Programi hrvatskoga književnog romantizma (Između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma)*, Hum: Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 2019. str. 162.

⁵² Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 7.

⁵³ Ravlić, Jakša (ur.): *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 19.

Hrvatski narodni ili ilirski pokret možemo podijeliti u pet razdoblja prema periodizaciji Jakše Ravlića:

1. *pripremno razdoblje (od kraja 19. st. do 1829.);*
2. *početni period (1830. do 1834.);*
3. *razvijeni period (1835. do 1842.);*
4. *doba zabrane ilirskog imena (1843. do 1845.);*
5. *doba iščezavanja ilirskog imena i prevlast narodnoga (1846. do 1874.).*⁵⁴

Akademik Nikša Staničić tvrdi da se izraz *preporod* koristi u shvaćanju modernih nacija, koje su već oblikovane, ali su „zaspale“, „zamrle“, a taj identitet treba „preporoditi“, „probuditi“ to jest pozvati u „novi život“. Narodni preporod je, prema njemu, početna etapa (Hrvatski narodni preporod) u procesu oblikovanja hrvatske nacije, a preporodni pokret (ilirski pokret), pojavni vid tog procesa, djelovanje pojedinca i skupine u cilju unapređivanja procesa oblikovanja nacije.⁵⁵ Prema tome, Staničić nudi svoju klasifikaciju Hrvatskog narodnog preporoda koja se usko preklapa s ilirskim pokretom: *pripremno razdoblje (1790.-1835.), s njegovim neposrednim pripremnim razdobljem (1830.-1835.) i punim preporodnim razdobljem (1835.-1848.)*⁵⁶

Njegova klasifikacija zaustavlja se na 1849., godini u kojoj je poražena revolucija, a tada su poražena (privremeno) i ukinuta politička postignuća ilirskog pokreta, manifestacijsko razdoblje službeno je završeno.

Za razumijevanje hrvatskih preporoditelja i hrvatskog preporoda u 19. stoljeću trebali bismo razumjeti društveno-politički kontekst Hrvatske iz prethodnoga stoljeća. Hrvatska kao nacionalna jedinica teritorijalno je rascjepkana kroz stoljeća. Kako je fizički nepotpuna, tako joj na ulazu u 19. stoljeće sve opasnije prijete i etička egzistencija. Jug i jugozapad zemlje su na udaru romansko-talijanske nacionalne klike, a sa sjevera naviru njemačko-ugarski nacionalni interesni utjecaji. Posao preporoditeljima otežavala je i činjenica što je fizički rascjepkana Hrvatska, također razjedinjena jezično i književno što znači da nije bilo znatnijih međusobnih kontakata

⁵⁴ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 7.

⁵⁵ Staničić, Nikša; *Hrvatski narodni preporod- ciljevi i ostvarenja*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, 2008., str. 8-9.

⁵⁶ Ibid, str. 6.

između odijeljenih hrvatskih teritorija, a to se očitovalo i u različitim dijalektima (čakavski, kajkavski i štokavski) koji su sa stupnjem razvoja mogli egzistirati kao samostalni književni jezici. Hrvatski narodni preporod imao je prednost naspram ostalih preporoda u vidu uvjeta u kojima je uživala uža Hrvatska unutar Habsburške države. Hrvati, naime, uz ugarsku zajednicu raspolažu staleškim institucijama što je značilo da Hrvatska ima svoje županije, svoga bana i svoj sabor, uključujući plemstvo, koje je sebe smatralo predstavnikom hrvatskog staleža (*natio croatica*).⁵⁷ Pod hrvatskim imenom se uglavnom podrazumijevala ta uža Hrvatska (kajkavska, sjeverna Hrvatska) dok su ostali hrvatski teritoriji bili još uvijek regionalni.⁵⁸

Francuska revolucija donijela je Dalmaciji i Istri slobodu od Mletačke Republike koja prestaje postojati kao državni teritorij 1797. Da bi spojili trojednu kraljevinu (Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju), Dalmatinci su inzistirali na sjedinjenju s ugarskom krunom, a time i ostatkom Hrvatske koji se priklonio ugarskoj kruni želeći pružiti otpor germanizaciji. Austrijskom caru nije se svidio taj prijedlog te su i Dalmacija i Istra ostale pod austrijskom vlašću. Austrija je pomagala i poticala, po principu *divide et impera*, talijansku nacionalnu svijest u Dalmaciji na štetu hrvatskih nacionalnih pretenzija i hrvatske narodne težnje u Dalmaciji. Godine 1805. Dalmacija i Istra kratkotrajno su potpale i pod francusku vlast (Napoleonovi osvajački ratovi), a 1808. bila godina je i kada je Dubrovačka Republika prestajala postojati nakon prodora Francuza u Dubrovnik. Dalmacija i Istra postaju dio Kraljevine Italije (Napoleon je bio talijanski kralj) pa su te dvije regije bile izložene radikalnoj talijanizaciji. Službeni jezik bio je talijanski, iako je Mlečanin Vicko Dandolo u Dalmaciji pokrenuo prve hrvatske novine (izlaze i na hrvatskome i na talijanskome jeziku) „Il regio Dalmata“ – „Kraljski Dalmatin.“⁵⁹ Napoleon je uz Istru i Dalmaciju, zauzeo i dio Hrvatske s desne obale Save do ušća Une u nju, dio Koruške i Kranjsku. Sve je to nazvao *Ilirijom, Ilirskim pokrajinama, čak i Zemljama slovinskim*.⁶⁰ Gubernator tih zemalja bio je general Auguste Marmont. Naime Marmont je boravio u Dalmaciji tri godine te je vrlo dobro poznao želje naroda. Odlučio je uvesti ilirski (hrvatski) jezik kao službeni u ilirske provincije. Njemu kao izraz zahvalnosti za njegovo djelovanje i na poklon izlazi

⁵⁷ Ibid, str. 9.

⁵⁸ Brešić, Vinko; *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa d. d., Zagreb 2015., str. 33.

⁵⁹ ur. Ravlić, Jakša; *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 14.

⁶⁰ Ibid, str. 14.

trojezični rječnik Joakima Stullija „Vocabolario Italiano-ilirico-latino“.⁶¹ otvrda da je Marmont ostao zapamćen i ovjekovječen u glavama Splitsana je i ta da se jedna od ulica u centru grada Splita naziva *Marmontova ulica* sve do današnjih dana. Marmont je izdavao i svoje službene novine „Télégraphe officiel des provinces Illyriennes“⁶², novine su izlazile na francuskom, njemačkom, talijanskom i hrvatskom jeziku.

Godine 1815. nakon Napoleonova pada odlukama Bečkog kongresa hrvatski nacionalni prostor čitav formalno pripada prostoru Habsburške Monarhije (Istra i Dalmacija priključene su monarhiji), ali je upravno podijeljen.⁶³ Nekadašnje Ilirske pokrajine podvrgnute su njemačkoj upravi, kao što je bio slučaj i prvi put.

Austrijska carica Marija Terezija kanila je imati jači staleški oslonac. Kako bi to postigla, zahvaljujući njezinim reformama, djeca hrvatske i ugarske vlastele također su se počela odgajati u Beču poput austrijske djece. Tu je vidljivo da je kroz obrazovne procese pokušavan nametnuti njemački jezik (takozvani jezik više klase), a takav postupak nazivamo germanizacijom. Cilj germanizacije bio je monarhiju jezično unificirati i otuđiti ponajprije hrvatsko plemstvo od narodnog jezika. Zbog pojačane austrijske centralizacije i germanizacije nenjemačkih naroda, za vrijeme cara Josipa 2. (1780.–1790.) hrvatsko i ugarsko plemstvo jače se vezalo međusobno (tada jedini predstavnici političkog življa vlastitih zemalja).⁶⁴ Nedugo nakon toga, ovlasti Hrvatskog kraljevskog vijeća prenesene su na Ugarsko namjesničko vijeće. Rijeka je s Primorjem na prijedlog hrvatske vlade pridružena Ugarskoj kao zasebno tijelo ugarske krune. Slavonija i Hrvatska potpale su pod ugarsku jurisdikciju, a tek oslobođena područja od turske vlasti (Vojne krajinne) pod austrijskom su nadležnošću. Hrvati su bili zabrinuti zbog nametanja njemačkog jezika u uredima te su inzistirali na uobičajenom, latinskom jeziku, a sveprisutna želja je i probitak vlastita, hrvatskog jezika. Za početak su tražili da hrvatski jezik bude u statusu zapovjednog u vojsci. Hrvati su težili ka pomirljivoj politici s Mađarima nadajući se da će ostvariti težnje za emancipacijom i otkloniti se od njemačkoga utjecaja, međutim Mađari su razmišljali drugačije i pokazali su drugo lice. Ugarsku je preplavio snažan nacionalistički pokret te su htjeli nametnuti svoja prava, kojima bi jezično i državno obespravili Hrvate i nemađarske narodnosti u Ugarskoj, prema imperijalističkom načelu: „Kao što ima

⁶¹ Ibid, str. 15.

⁶² Ibid, str. 15.

⁶³ Stančić, Nikša; *Hrvatski narodni preporod- ciljevi i ostvarenja*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, 2008., str. 6.

⁶⁴ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 10.

samo jedan bog i jedan kralj, tako mora biti samo jedna država, jedan narod i jedan jezik od Karpata do Jadrana, misleći na mađarsku državu, mađarski narod i mađarski jezik.“⁶⁵

Nastojeći riješiti problem sveprisutnog nametanja njemačkog jezika i volje vladajuće austrijske struje da sve države unutar austrijskog kulturnog prostora podvrgne prisilnoj germanizaciji (po uzoru na Njemačku koja je ujedinila sve svoje države unutar perioda europskog romantizma) iz prethodnoga teksta zaključujemo da su Hrvati sebi stvorili dodatni problem. Pokušavajući se oduprijeti, istaknuti i zaštititi posebnosti svojega jezika unutar monarhije naivno su vjerovali da će i Mađari u vlastitoj borbi za samobitnost razmišljati isto te biti demokratični prema ostalim neugarskim narodima. Nažalost to nije bilo tako i suprotno od toga Hrvati doživljavaju istu dimenziju problema u odnosima i s Mađarima. Naime, mađarske aspiracije za sveugarskim govornim područjem u kojem će obitavati mađarska misao uključivale su i hrvatske kulturne prostore. Sve unutar takozvane krune sv. Stjepana Mađari su smatrali svojim kulturnim teritorijem. Principi i metode bili su gotovo identični kao one austrijske, a rezultirali su opet nametanjem jezika. Tako da se Hrvatima osim njemačkog, počinje nametati i mađarski jezik (već 1791. ugarski sabor donio je odluku da mađarski jezik bude službeni i obrazovni u Hrvatskoj) - to nazivamo procesom mađarizacije. Hrvatsko i mađarsko plemstvo spojile su socijalne želje, međutim vrlo brzo razjedinile su ih nacionalne želje i mađarski, represivni pristup nametanja jezika. Trebalo je reagirati jer nacija bez vlastitog nacionalnog jezika pada u nacionalno sužanjstvo. Jezik je glavni instrument kojim definiramo određenu naciju, gušenjem jezika nacija nestaje i propada. To je vrijedilo kako u tim povijesnim okolnostima, tako i danas. Odluke koje su se ticale zajedničkih interesa donosile su se na zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru u Budimu ili Požunu (današnja Bratislava).⁶⁶ Godine 1805. i 1807. Mađari su opet zasjedali o uvođenju mađarskog jezika kao službenog u Hrvatskoj. Hrvatski izaslanici nisu se ustručavali iskazati svoje nezadovoljstvo, primjerice zagrebački župan Antun Amadé izjavio je: „Mi Hrvati nećemo nikad prihvatiti ovaj zakon, već ćemo mu se protiviti do vijeka.“⁶⁷

⁶⁵ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 11.

⁶⁶ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str 11.

⁶⁷ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 17.

Treba spomenuti da su Hrvati zdušno zagovarali i latinski jezik. Razlog tome bilo je odmicanje od nadiranja mađarskog jezika koji je postao najveća prijetnja hrvatskoj jezičnoj esenciji. Uočavamo istu metodu u pokušaju obrane od nametanja tuđinskoga jezika pa Hrvati kao što su se približili Mađarima, u nastojanju otklona od germanizacije, počeli su se jednakim metodama braniti i od mađarizacije, uz pomoć latinskog jezika, umjesto da su se odmah počeli zalagati za službeni hrvatski jezik u javnoj uporabi. Tek brošura Antuna Mihanovića iz 1815. „Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnem jeziku“⁶⁸ spominje potrebu odbacivanja uredovne upotrebe latinskoga jezika i uvođenje hrvatskog jezika u javnim poslovima. Mihanović navodi korisnost uporabe narodnog jezika kao opći interes domovine te poziva na rad i one koji posjeduju znanja u tuđinskim jezicima da ta znanja iskoriste za hrvatski jezik.⁶⁹ Zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac smatra da Hrvati trebaju imati svoj zaseban, ilirski jezik. Vrhovac je poznat po svojoj okružnici „Poziv na sve duhovne pastire svoje biskupije“ (1813.) u kojoj poziva na „skupljanje narodnog blaga, riječi i izraza na narodnome jeziku“⁷⁰ koje se nalaze po njihovim župama. Time se počela prikupljati građa za korpus budućeg hrvatskog (*ilirskog*) književnog jezika. Potonji je pripadao i slobodnozidarskom tajnom društvu oko kojeg su uglavnom bili okupljeni književnici i građanski intelektualci, a to društvo nastalo je kao posljedica cenzure, zaplijene i zabrane nekoliko tisuća književnih djela u svim hrvatskim zemljama kako bi se suzbile nacionalne težnje.

U oštrom protivljenju prema nametanju mađarskoga jezika iskazao se i ban Ivan Erdődy, uz spomenutog biskupa Vrhovca.⁷¹ Protivili su se uvođenju mađarskog jezika u sve urede te su smatrali nepravednim i neumjesnim nametanje drugoga jezika. Postojala je i deklaracija koja je bila sastavljena od strane hrvatskih zastupnika u kojoj su se spominjale mađarske metode pomađarivanja drugih te se konstatiralo da je Mađara bilo svega oko 25% među pučanstvom. To djelovanje nije urodilo plodom jer su doneseni zaključci u Hrvatskom saboru, koji su išli Mađarima u prilog, a mađarski jezik uveden je u gimnazije, kao i na sveučilišta.

Nezadovoljstvo se očitovalo i rezultiralo je i paljenjem gramatike mađarskog jezika od strane hrvatskih studenata na Katarinskom trgu. Ogorčenost koja je

⁶⁸ Ibid, str. 18

⁶⁹ Šabić, Marijan; *Programi hrvatskoga književnog romantizma (Između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma)*, Hum: Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 2019., str. 165-166.

⁷⁰ ur. Ravlić, Jakša; *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 18.

⁷¹ Ibid, str. 11.

zavladala među Hrvatima je očekivana, a nju je dodatno pojačala preplaha i bespogovorna reakcija hrvatskog plemstva na donesene zaključke. Hrvatsko plemstvo, štiteći svoje interese, prihvatilo je odluku o uvođenju mađarskog jezika u osnovne i srednje škole u Hrvatskoj. Prema nacionalnome narativu takav postupak bi mogao ući i klasificirati se kao izdaja nacionalne ideje. Hrvati su jezično postali neravnopravni s Mađarima.

Godine 1830. doneseni su zaključci prema kojima je mađarski jezik postao obvezan od prvog razreda u latinskim školama te da se ne bi trebalo postavljati u škole učitelje koji ne znaju mađarski poput hrvatskog i latinskog.

Hrvatski intelektualci i preporoditelji sve su se jače angažirali oko nacionalnih pitanja. Oni su već imali korijensku osnovu (ilirsko ime, zajednički pravopis i zajednički jezik)⁷² još u daljoj prošlosti od koje su mogli započeti razrađivati i provoditi ilirske ideje. Pavao Ritter Vitezović prvi je postavio pitanje zajedničkog imena. On progovara o teritorijalnoj i duhovnoj potrebi ujedinjavanja svih hrvatskih zemalja još 1700. u svojem programskom spisu „Croatia rediviva“.⁷³ Vitezović, a uz njega Kašić i Budinić postavili su pitanje zajedničkog književnog jezika i pravopisa. Izdavanje novina bilo je isto prisutno prije pojave iliraca. Novost, koju nam donosi hrvatski narodni preporod bila je u stupnju reakcije na opisane prilike, a očituje se u njegovim ciljevima i težnjama: nacionalna samoobrana od germanizacije i mađarizacije, obnavljanje svijesti o jedinstvenom povijesnom državnom prostoru i političke težnje njegova ujedinjenja, oblikovanje svijesti o narodnom jedinstvu Slavonije, Dalmacije i Hrvatske koje su se pozivale na zajedničku krunu, traženje šire kulturne osnovice na temelju jednog zajedničkog književnog jezika (narječje koje bi obuhvatilo sve hrvatske krajeve, Dalmaciju s Dubrovnikom i kajkavski sjever) i pravopisa za sve Hrvate. Dakle, uspostavljanje jezičnog zajedništva i standardnoga jezika, unapređivanje hrvatske književnosti s jezičnog aspekta, izgradnja književnog kanona te praćenje suvremenih književnih europskih tendencija kao primarni i temeljni zadatci, a osim jezičnih traže se i neke promjene društvenih oblika kao što su šire pravo glasa, ukidanje kmetstva, razvoj gospodarstva, utemeljenje institucija kao što su tiskare, političke stranke, čitaonice, *Matica ilirska*⁷⁴ itd.

⁷² ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 22.

⁷³ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 7.

⁷⁴ Šabić, Marijan; *Programi hrvatskoga književnog romantizma (Između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma)*, Hum: Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 2019., str. 164.

Ljudevit Gaj svojom knjižicom „Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja“ (Budim, 1830.)⁷⁵ obraća se „domordcima horvatskim“ - prije svega poziva ih na njegovanje jezika i odbacivanje stranih utjecaja iz jezika. On zagovara jedinstveni i jednostavniji pravopis oslanjajući se na Vitezovićeve pravopisna rješenja s jedne, a s druge strane na rješenja čeških reformatora.⁷⁶ Prigovara i što je jezik u Hrvatskoj na „niskim granama“ te smatra da nema zasluženu razinu poštovanja. Govoreći o jasnoći, on želi biti razumljiv i drugim Slavenima (čitljiv primjerice Česima i Poljacima), piše i o velikom slavenskom jeziku (jeziku svih Slavena) koji se dijeli u četiri glavna narječja: rusko, poljsko, češko i južnoslavensko (*ilirsko*). Značenje „Osnove“ je veliko, važno i danas, a recepcija njegova prijedloga grafije je primljena i usvojena. Gaj je 1832. godine podnio molbu da mu se izda dozvola za izdavanje političkih hrvatskih novina s književnim prilogom. U konačnici, nakon susreta s kraljem, poslije dvije godine dobiva ovlaštenje za izdavanje novina.

Knjižica Josipa Kuševića „De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae“⁷⁷, nastaje iste 1830. poput Gajeve „Kratke osnove“. Kušević piše knjižicu na latinskom jeziku u kojoj se na temelju isprava dokazuje da je Hrvatska uvijek imala svoj posebni državnopravni položaj koji nije zavisio od Ugarske.

Pavao Štoos objavljuje pjesmu „Kip domovine vu početku leta 1831“ (Zagreb, 1831.)⁷⁸ u kojoj opisuje „majku domovinu“ zavijenu u crno i napuštenu od svih. Nju prati crna sudbina jer su Hrvati zaboravili vlastiti jezik. Referira se na saborske zaključke iz 1830. U svojim stihovima *Vre i svoj jezik zabit Hrvati / Hote, ter drugi narod postati*.⁷⁹ kritizira te saborske zaključke prema kojima je hrvatski podčinjen od strane mađarskoga jezika. Pjesma je i svojevrsna generacijska kritika Hrvatima prije preporodnog doba.

⁷⁵ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 23.

⁷⁶ Brešić, Vinko; *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa d. d., Zagreb 2015., str. 36.

⁷⁷ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 21.

⁷⁸ Ibid, str. 24.

⁷⁹ Štoos po ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 24.

Pjesmom „Reč jezika narodnoga“⁸⁰ (Zagreb, 1832.) Josip Kundek u istome narativu oplakuje crnu sudbinu i kritizira prihvaćanje sramotnih saborskih odluka iz 1830., ali on ipak vjeruje u borbu mladih koja mora dovesti do uspjeha;

„Ar se zdižu Mladi, posluju marljivo,
Ter podžižu v starih kaj bilo vgasljivo.“⁸¹

Godine 1832. izlazi i znamenita brošura Ivana Derkosa „Duh domovine nad sinovima svojim koji spavaju ili Domovinski list za stanovnike Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije da ih potakne na izučavanje i njegovanje domaćega jezika“⁸². Pisana je latinskim, a prije svega bila je namijenjena onima koji su jezično popuštali mađarizaciji. Derkosovo štivo čini revolucionarnim otvoreno predlaganje jednoga dijalekta za književni jezik (jezik znanosti i književnosti), upozoravajući da se izbjegnu nesuglasice i odbace poteškoće koje nastaju zbog forsiranja i njegovanja vlastitih dijalekata (kajkavskog, štokavsko-ikavskog).

Grof Janko Drašković izdaje tekst „Disertacija iliti Razgovor darovan gospodi poklisarom...“ (Karlovac, 1832.)⁸³, koji je prema mnogima najpotpuniji i najvažniji programatski tekst hrvatskog preporoda,⁸⁴ napisan štokavsko-ijekavskim dijalektom za koji će se kasnije opredijeliti hrvatski preporoditelji. U „Disertaciji“ tvrdi da imamo svoj narodni jezik na kojem je sve moguće izreći. Izabrao je štokavsko-ijekavski dijalekt jer se njime služi većina Hrvata. Drašković traži ista prava za svoj jezik kakva su imali mađarski i latinski jezik. Bio je dakle politički aktivist, zalagao se za ideje sjedinjena svih hrvatskih krajeva trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije s Vojnom krajinom, Bosnom i Hercegovinom, gradom Rijekom te Kranjskom, Koruškom i Štajerskom u jednu političku cjelinu unutar Habsburške monarhije pod ilirskim imenom (*Velika Ilirija*) i sa službenim *ilirskim* jezikom.⁸⁵ Osim toga, zalagao

⁸⁰ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 25.

⁸¹ Kundek po ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 25.

⁸² ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 25.

⁸³ Ibid, str. 28.

⁸⁴ Šabić, Marijan; *Programi hrvatskoga književnog romantizma (Između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma)*, Hum: Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 2019., str. 167.

⁸⁵ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 19.

se za ravnopravne odnose s Ugarskom te osnivanje posebne hrvatske vlade unutar koje bi vrhovnu vlast izvršavao hrvatski ban.

Mađarska jezična nametanja uvjetovala su i da se hrvatski staleži orijentiraju ka hrvatskoj jezičnoj svijesti. Progresivnosti mađarske agresije svjedoči i to da su na zasjedanju u Požunu 1832. oni zaključili da je Slavonija oduvijek teritorijalno pripadala Mađarskoj. Niti tu se nisu zaustavile imperijalističke mađarske pretenzije te su se očitovale i u svojatanju Rijeke i Primorja kao tobožnje povijesne mađarske zemlje. Naposljetku su te ideje ipak ugašene i poražene. Nedugo potom, Mađari su 1835. ponovo zatražili da se u svim hrvatskim školama od petog razreda gimnazije naviše uvede mađarski jezik kao nastavni, a zatim je zaključeno da Hrvatska sa Slavonijom mora uvesti mađarski kao službeni jezik. Hrvatski poslanici žalili su se na tu odluku kralju pa je navedeni zaključak ipak odbačen. Između Hrvata i Mađara počeo se stvarati sve veći jaz. Većina Mađara otvoreno je mrzila hrvatski narod i živjela u nadi realizacije ideje od „Karpata do mora.“⁸⁶

Osim Ljudevita Gaja, koji je ishodio dozvolu od kralja i sa svojim novinama i „Danicom“ doprinio društvenom, književnom i političkom razvijanju preporodnih ideja, istaknuti kulturni radnici su i: Vjekoslav Babukić, Dimitrija Demeter, braća Mažuranići Antun, Ivan i Matija, Dragutin Rakovac, Stanko Vraz, Ljudevit Vukotinović, Ivan Kukuljević, Antun Nemčić, Mirko Bogović, Petar Preradović, Ivan Derkos, Pavao Štoos te mnogi drugi.⁸⁷ Prvi Gajev „Oglas“ iz 1834. pisan je kajkavskim narječjem i starijim hrvatskim pravopisom. Razlog odabira kajkavskog dijalekta potreba je zadovoljavanja tvrdih kajkavaca s područja Zagreba i okolice. „Oglas“ je zapravo bio Gajeva najava početka izlaženja „Novina horvatskih“ i „Danice horvatske, slavonske i dalmatinske“.

„Novine horvatske“ svoj prvijenac doživjele su 6. siječnja 1835., a prvi broj „Danice“ izlazi 10. siječnja iste godine s motom: „Narod prez narodnosti je telo prez kosti.“⁸⁸ Na naslovnoj stranici objavljena je Rakovčeva pjesma „Danica“ (programska pjesma u stihovima). Pjesmu Vjekoslava Babukića „Granici i Danici“⁸⁹ pisanu štokavsko-ikavskim narječjem također se može pronaći u prvom broju Gajeve „Danice“. Razlog zašto Babukić u imenu pjesme ima naziv „Granica“ je simbolično

⁸⁶ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 31.

⁸⁷ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 15.

⁸⁸ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 32.

⁸⁹ Ibid, 32.

priznanje narodnom i borbenom doprinosu dijelu narod koji je živio u granicama Vojne krajine.

„Jer su ono braća od starine,
Sini dragi jedne domovine,
Svi su ovo Horvaćani bili,
Zdravi bili, rujno vino pili!“⁹⁰

Bilo je pravo vrijeme za standardizaciju jezika i pronalaženja adekvatnog imena za zajednički jezik. Narodni, materinji jezik uvjet je narodnog napretka, prvenstveno nižih slojeva, dok su strani jezici donosili napredak samo višim staležima. Pitanje jedinstvenog jezika razvilo je dva mišljenja o istraživanju jezika i dva različita pozivanja na njegove izvore. Jedan je bogata dubrovačka barokna književnost, a drugi su izvori pučka, usmena književnost⁹¹. „Danica“ i „Novine“ sastavljene su u preporodnom ideološkom duhu i tonu da privuku što više ljudi u borbu za prava hrvatskog naroda te da ponude odgovore o zajedničkom jeziku. Ideja slobode ne odstupa od velikoiliriske, slavenske, književne domovine.

U desetom broju „Danice“ Gaj je objavio članak „Pravopis“, čime je promijenio donekle svoju grafiju iz „*Kratke osnove*“, a prvi tekst tiskan novom grafijom je „Hrvatska domovina“ danas poznata kao hrvatska nacionalna himna „Lijepa naša domovino“ Antuna Mihanovića.⁹² Gaj u tom broju „Danice“ piše i o putovima koji trebaju dovesti do spajanja svih narječja u jedan jedinstveni, zaseban pravopis, inzistirajući i tražeći od Hrvata da napuste mađarski pravopis.

Gajeve ideološke vizije kojima je u svojim člancima (primjerice „Naš narod“) nastojao širiti narodne vidike obuhvaćale su sve Slavene te on progovara o *sveslavenskoj uzajamnosti* i spominje *ilirsku misao* - rezultat toga trebao bi biti ujedinjavanje svih Slavena kao najmoćnijeg i najvećeg naroda Europe. Jedni od stanovnika su i Hrvati kao pripadnici naroda *Velike Ilirije*. To je vjera u genetičku povezanost Hrvata sa stanovništvom nekadašnje Velike Ilirije, a Hrvati su i baštinici

⁹⁰ Babukić po ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 33.

⁹¹ Protrka, Marina; Stvaranje književne nacije, Sveučilište u Zagrebu, 2008., str. 57.

⁹² Stančić, Nikša; *Hrvatski narodni preporod- ciljevi i ostvarenja*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, 2008., str. 13.

veličine i slave toga davnoga naroda.⁹³ Nadahnut tim idejama Gaj je 1836. promijenio i ime „Novina horvatskih“ u „*Ilirske narodne novine*“, a „Danici“ je nadodao naziv „ilirski“ tako da je postala „Danica ilirska“. Osim nazivanja novina i „Danice“ ilirskim imenom, Gaj u svrhu ilirske ideje odbacuje stariji pravopis i kajkavsko narječje te se odlučuje na primjenu štokavskog dijalekta i novijeg pravopisa nastojeći se tim izričajem približiti svim Hrvatima pa i ostalim Slavenima. Njemu je jezik: *najjače vezilo sloge i najjača potpornja narodne samostalnosti*.⁹⁴ Time je obznanio da ga zanima isključivo i književnost, koja je u svojstvu političkog buđenja hrvatske nacije.

Gaj je bio vođa nacionalnog pokreta, a ne filolog te je njemu jezik sredstvo, a ne cilj.⁹⁵ Jedini kriterij takve književnosti bio je nacionalni kriterij: *nije važno kako se, nego što se i o čemu piše*.⁹⁶ On je pri odabiru jezika polazio od hrvatske jezične situacije, za razliku od srpskog jezikoslovca Vuka Stefanovića Karadžića koji se isto odlučio za štokavštinu, međutim Karadžić je slijedio takozvani „kačićevski“ model jezika koji se oslanjao isključivo na organski govor, jezik puka i narodne umotvorine, dok je Gaj polazio od štokavštine Dubrovnika, dubrovačke barokne književnosti koja je dosegla visok stupanj izražajnosti i uživala status visoke književnosti. Ono što približava Gaja Karadžiću je odbacivanje dotadašnje ikavštine i primjena ijekavštine u štokavici hrvatske književnosti. Ponešto se razlikuju i budući pogledi na jezik jer Karadžić je smatrao da se srpski jezik trebao bogatiti isključivo štokavskim izričajem jer se zasnivao na štokavštini, dok je Gaj smatrao da se „ilirski“ jezik treba oplemenjivati riječima iz bogatog književnog kanona svih hrvatskih narječja.⁹⁷ Prema Gajevoj romantičarsko-nacionalnoj viziji partikularizmi prema kojima je svako svoj jezik držao pravim ilirskim trebaju se odbaciti za postizanje višeg cilja, tj. jedinstvenog i zasebnog ilirskog jezika: „bilo da je to samo srbski, samo dalmatinski, samo horvatski ili samo kranjski - U Ilirii može samo jedan jezik pravi književni biti, njega ne tražimo u jednom mestu ili u jednoj državi, nego u celoj velikoj Ilirii.“⁹⁸ Nije se ustezao prozvati ni takozvane *svojljube* (regionalnom sviješću ograničeni pojedinci) i *svetoljube*. U svojem istoimenom članku u „Danici“ tvrdi da oni ne mogu biti spojivi s domorodnom djelatnošću, a opreka njihovom kozmopolitizmu nije nacionalizam, već

⁹³ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 9.

⁹⁴ Šicel, Miroslav; *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, Liber: Izdanja instituta za znanost o književnosti, 1972., str. 18.

⁹⁵ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 17.

⁹⁶ Ibid, str. 18.

⁹⁷ Stančić, Nikša; *Hrvatski narodni preporod- ciljevi i ostvarenja*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, 2008., str. 12.

⁹⁸ Protrka, Marina; *Stvaranje književne nacije*, Sveučilište u Zagrebu, 2008., str. 58.

egoizam.⁹⁹ Time je Gaj uspio u naumu spajanja svih hrvatskih krajeva u kulturnoj djelatnosti koje su imale i politički cilj.

Gaj je uvidio i potrebu osnivanja narodnog društva koje bi se zalagalo i zauzimalo oko kulturnih nastojanja i pitanja, a o tome je napisao i članak „Nekoja društva slavjanska kao sredstva narodne izobraženosti“.¹⁰⁰ To se odnosilo zapravo na želju za osnivanjem i postojanjem *Matice hrvatske*. Tražio je dozvolu da u Zagrebu osnuje društvo, koje bi se bavilo unapređivanjem narodnog jezika i književnosti.

Nije dugo trebalo čekati na mađarsku reakciju na Gajevo kulturološko djelovanje. Mađarska građanska klasa prezirala je ilirske ideje te je iskazivala izraziti antihrvatski sentiment prema bilo kakvom djelovanju pa i samome hrvatskome (ilirskom) pokretu kao takvom. Gaju je u konačnici odobrena dozvola za otvaranje tiskare (zbog mađarskog pritiska nije dobio društvo za narodni jezik, ali dobio je tiskaru). Odobravanjem tiskare Gaju bečki dvor prividno je stao na stranu Hrvata. Tim potezom dvor je ponajprije htio ugasiti ugarske aspiracije, prema kojima bi Ugarska stekla neovisnost. Zahtjevi Ugarske nezavisne države obuhvaćali bi i otuđene hrvatske teritorije. Dakle, odluka dvora bila je uvjetovana isključivo vlastitim nakanama i interesima zadržavanja monarhije na okupu pa su se odluke donosile isključivo da održavaju ravnotežu između ugarskih i hrvatskih prohtjeva („da otkine krila“ pomahnitalim nacionalnim težnjama).

Nastaje i „Slovnica“ to jest gramatika koju je 1836. objavio Vjekoslav Babukić, a zatim 1839. i Antun Mažuranić. „Rječnik njemačko-ilirički“ objavili su Ivan Mažuranić i Jakov Užarević¹⁰¹, a ništa manje nije značajan ni Matija Mažuranić koji je svojim zanimanjem i interesom za orijentalnu Bosnu napisao najbolju prozu za vrijeme ilirskog pokreta „Pogled u Bosnu“ (1842.).¹⁰²

Hrvatska mladež, osobito muškarci, bili su zaneseni ilirskim preporodom. Trebalo je i žene potaknuti da razmišljaju o narodnom, hrvatskom jeziku jer su žene građana i plemića, koje su imale dostupnost knjigama i literaturi, većinom bile odnarođene, sklone čitanju štiva na njemačkome jeziku. Stoga je Janko Drašković

⁹⁹ Ibid str. 59.

¹⁰⁰ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 35.

¹⁰¹ Stančić, Nikša; *Hrvatski narodni preporod- ciljevi i ostvarenja*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, 2008., str. 13.

¹⁰² ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 38.

mislio i na žene te 1838. izdao „Ein Worth an Illyriens hochherzige Töchter“ („Riječ dražesnim ilirskim kćerkama“)¹⁰³, koja je mnoge žene potakla da više paze na hrvatski jezik te se povećano počnu zanimati za hrvatske knjige i časopise. Posao preporoditelja tu nije stao. Nastavio se osnivanjem čitaonica koje su pridonosile većem korištenju narodnog jezika i okupljanju ljudi. *Prijatelji našeg narodnog slovtva, Ilirska čitanja društvo, Ilirska čitaonica* (s obzirom da je otvorena u Zagrebu, kao glavnom gradu većine preporoditelja, nametnula se kao najvažnija čitaonica) potvrđuje pojačanog interesa za otvaranjem i korištenjem čitaonica u preporodno doba.

Hrvati u čitaonicama opet su izrazili želju za postojanjem Matice ilirske, a pripremili su i zahtjeve za požunski sabor: već više puta spominjani postupak zauzimanja za latinski jezik samo zato da se proturječi mađarskome; spajanje Vojne krajine i Dalmacije s užom Hrvatskom i jezičnu brigu za hrvatski jezik u Hrvatskoj. Na požunskom saboru hrvatski nacionalni interesi padaju u drugi plan zbog žestokog mađarsko-austrijskog sukoba. Mađari iziskuju da se mađarski koristi u upravi. Pokrenuto je opet i pitanje pripadnosti Slavonije Ugarskoj, no mađarski zahtjev da se Slavonija pripoji Ugarskoj nije naišao na plodno tlo. Oglušivanje na hrvatske zahtjeve potaknulo je Draškovića da zatraži osnivanje posebne hrvatske vlade te da se Hrvatska upravno odijeli od Ugarske.

Treba istaknuti da je Hrvatski sabor donio prvi zaključak „u korist općenitoga procvata hrvatskog jezika.“¹⁰⁴ Riječ je o tome da sabor traži da se u zagrebačkoj akademiji i svim gimnazijama osnuju katedre čistog narodnog jezika, osim toga zaključeno je da se traži priključenje Dalmacije užoj Hrvatskoj i prikupljanje dobrovoljnih doprinosa za izgradnju hrvatskog kazališta. Time je i Hrvatski sabor stao uz ideje hrvatskog narodnog preporoda. Ideje hrvatskih preporoditelja zaživjele su u svim porama hrvatskog nacionalnog življa, a to se ogleda i u zalaganju građanske klase koja se dobrovoljno javlja za hrvatske potrebe. Treba istaknuti da su dobrovoljci zaslužni i za izvođenje drame „Juran i Sofija ili Turci kod Siska“¹⁰⁵ Ivana Kukuljevića Sakcinskog, a to je prva drama na štokavskom narječju jekavskog govora u novijoj hrvatskoj književnoj povijesti. Premijerno su je izveli sisački amateri u Sisku 2. i 6. listopada 1939.

¹⁰³ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 37.

¹⁰⁴ Ibid, str 39.

¹⁰⁵ Ibid, str 39.

Ilirska čitaonica potakla je i osnivanje *Narodnog kazališta*, a godinu dana kasnije osniva se i *Gospodarsko društvo*. Ilirska čitaonica 1842. realizirala je svoje borbe za osnivanjem društva *Matica ilirske* koja je počela izdavati knjige starijih hrvatskih pisaca pomoću novčanih donacija dobrovoljaca i domoljuba. Zaživio je primjerice Gundulićev „Osman“ s Mažuranićevom dopunom 14. i 15. pjevanja. Interpretacija ovog djela u 19. stoljeću dosljedna je preporodnim stavovima. Gundulićevo simpatiziranje Poljske u „Osmanu“ shvaćeno je kao potvrda višestoljetnog slavenofilstva te je tako Gundulić okarakteriziran kao prvak slavenske ideje među preporoditeljima.¹⁰⁶ Uskoro Matica postaje onakva kakvom ju je zamišljao Ljudevit Gaj – središte kulturnih nastojanja i glavni izdavač knjiga.

Ljubitelji mađarskih ideja u Hrvatskoj nisu mogli ostati gluhi na ovakvo guranje i razvoj ilirskih ideja. Mađarska struja krenula je u protunapad osnutkom svoje čitaonice u Zagrebu *Kasino* (1841.) koja se trebala suprotstaviti *Ilirskoj čitaonici*. Hrvati u Zagrebu imaju najveće žarište hrvatskog narodnog preporoda, ali i najžešćeg protivnika hrvatskih nacionalnih ideja. Mađari su se iskazali u borbi protiv iliraca antihrvatskim djelovanjem i antihrvatskim akcijama, zalaganjem za uvođenje mađarskog jezika, a smetalo im je i samo ilirsko ime (jedan u nizu dokaza koliko je ilirski pokret bio značajan u ostvarivanju nacionalnih težnji). Htjeli su da se hrvatsko nazivlje primjenjuje samo na najužu Hrvatsku (naravno, bez Slavonije). Protivili su se i zajedničkom dijalektu i novom pravopisu jer je to okupljalo Hrvate iz svih hrvatskih krajeva (pa i one kojima je oslabila svijest o pripadnosti hrvatskoj zajednici pod raznoraznim stranim utjecajima – Istra, Dalmacija) jer se time postizalo brojčano jačanje onih koji se protive mađarskim imperijalnim pretenzijama prema hrvatskim teritorijima.

U Hrvatskoj dolazi do prebacivanja težišta preporodnih nastojanja koja prelaze s kulturnoga na politički plan.¹⁰⁷ Formirale su se dvije struje, dvije političke skupine: *ilirci* nošeni idejama hrvatskog narodnog preporoda te *mađaroni* koji su okupljali ljude koji imaju djelomično ili u potpunosti mađarsko porijeklo, zatim one koji su kroz školstvo upijali mađarske ideje i svakako one koji su stajanjem uz mađarska načela mislili osigurati osobne interese poput plemićkih privilegija ili nekih drugih privatnih probitaka. No bilo je i nezadovoljnih kajkavskih Hrvata (prije ilirskog pokreta

¹⁰⁶ Protrka, Marina; *Stvaranje književne nacije*, Sveučilište u Zagrebu, 2008., str. 114-115.

¹⁰⁷ Šabić, Marijan; *Programi hrvatskoga književnog romantizma (Između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma)*, Hum: Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 2019., str. 168.

kajkavsko je narječje bilo književni i regionalni jezik triju zagrebačkih županija) jer kajkavski jezik imao je pučku funkciju i predstavljao je otpor građanskom njemačkom jeziku i učenom latinskom jeziku. Odbacivali su štokavštinu, a u pregledima povijesti književnosti ne naglašava se previše da je postojala i „Danicza zagrebečka“ Ignaca Kristijanovića u kojoj su iznošeni oprečni stavovi od onih Gajeve „Danice“ koji izlaze revno sve do 1850.¹⁰⁸ To je uvuklo i neke hrvatske kajkavce među mađarone. Godine 1841. oni se skupljaju unutar *Hrvatsko-ugarske stranke* na čelu s braćom Rauch i turopoljskim županom Josipovićem. Uskoro su mađaroni počeli optuživati ilirce za veleizdaju i žaliti se kralju nazivajući jedino sebe pravim Hrvatima (prije svega se odnosi na spomenute hrvatske kajkavce).

Zanimljivo je sagledati razloge zbog kojih su mađaroni okarakterizirali ilirsko djelovanje kao izdajničko. Odnosilo se to na Gajeve izlete u Rusiju te primanje štokavštine, dijalekta koji je po njima bio „pun ruskih, srpskih i bosanskih riječi“¹⁰⁹. Ovdje bih povukao paralelu i s današnjom modernom hrvatskom nacijom. U 19. stoljeću, dok se rađala hrvatska nacija kroz ilirski pokret, vidimo dvije iskristalizirane skupine, to jest dva izražena politička opredjeljenja: Hrvati, zanesenjaci proeuropskih austrijskih i mađarskih kulturoloških trendova voljni su imitirati i oponašati zapadnoeuropske trendove i svrstavati se kao pripadnici srednjoeuropskog kulturnog kruga i pod tim identitetom, a s druge strane Hrvati koju snivaju jaku hrvatsku književnu naciju u sklopu jake sveslavenske zajednice približavaju se jugoistočnijem dijelu Europe te tvrde da nam je tu pripadnost, prije svega zbog jezične bliskosti i u konačnici potpune slobode djelovanja hrvatskog jezika. U modernoj hrvatskoj naciji imamo podjelu na: proeuropske, osviještene Hrvate – koji su za očuvanje hrvatske posebnosti unutar zajednice europskih naroda i očuvanja svojeg integriteta u sklopu toga kompleksa i Hrvate koji su *euroskeptici* i smatraju da se ta posebnost gubi približavanjem zapadnoeuropskim tendencijama. Zamjetne su i međusobne podjele i obostrana optuživanja o hrvatskom protudjelovanju. Hrvati, nositelji proeuropskih ideja uobičajuju zvati neistomišljenike izdajnicima, u novo doba ih etiketirati kao *proruse* (stajanje u obranu političkih ruskih ideja). Rusi, koji su izazvali rat u Europi pohodom na suveren europski narod Ukrajine u 2022., okarakterizirani su kao izrazito antieuropski orijentiran narod (protivno vrijednostima Europske unije), time i

¹⁰⁸ Protrka, Marina; *Stvaranje književne nacije*, Sveučilište u Zagrebu, 2008., str. 62.

¹⁰⁹ ur. Ravlić, Jakša; *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 41.

antihrvatski. Prozvana strana to odbacuje i s druge strane predbacuje takozvanim *europjcima* upravo taj nedostatak hrvatskog sentimenta i nerijetko ih naziva *europskim plaćenicima*.

Dakle u 19. stoljeću su te mađaronske akcije prisilile hrvatsku građansku stranku da se i ona organizira pa je osnovana i Ilirska narodna stranka. Mađaroni su u svoje redove privlačili ljude govoreći da ilirci žele otkinuti Hrvatsku od Ugarske (time bi mađaroni izgubili plemenitaške titule), hvalili su se da su pobornici i nositelji hrvatske narodnosti i vjere, a k tome su organizirali zabave i pijanke za siromašnije članove hrvatskog društva. S druge strane, ilirci su osvajali simpatije među pukom i svojim postojećim članovima čeličili volju izvođenjem pjesama (davorija i budnica). Oni su se od mađarona razlikovali također vanjštinom (ilirci su bili prepoznatljiviji po crvenim kapama s ilirskim grbovima koji su imali polumjesece i zvijezde, nosili su i surke, a uz to su uglavnom imali sablje, pištolje, batine ili handžare).¹¹⁰

Godine 1842. počelo je izlaziti „Kolo“ kao rezultat razlaza jednog dijela hrvatskih preporoditelja s Gajem, a ono je izlazilo pod uredništvom Stanka Vraza, Dragutina Rakovca i Ljudevita Vukotinovića.¹¹¹ Stvaranje prvog preporodnog književnog časopisa bila je ponajprije Vrazova ideja, a htio je više pažnje u „Kolu“ posvetiti književnoj povijesti, teoriji i kritici.¹¹² To je značilo da se hrvatska novija književnost razvila dovoljno da joj se može pristupiti kao i umjetničkoj, a ne da služi samo kao sredstvo postizanja političkih ciljeva.¹¹³ Vraz je bio isključivo književnik tako da su tekstovi uglavnom bili nepolitički, tj. nisu bili praćeni eksplicitnim programskim tekstovima. Bavio se više estetskom dimenzijom časopisa koja bi prvenstveno upotpunjavala književni hrvatski kanon. On je bio i jezični purist, težio je čistome hrvatskome jeziku, za razliku od Gaja koji je nastojao biti razumljiv svim Slavenima, Vraz je slavenske tuđice (bohemizme, rusizme, polonizme) tretirao jednako poput germanizama i hungarizama, kao tuđice.¹¹⁴ On je prema književnim pojmovima i svojom temperamentnošću značajan kao najveći romantičar među ilircima.¹¹⁵

¹¹⁰ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 42.

¹¹¹ Ibid, str. 42.

¹¹² Protrka, Marina; *Stvaranje književne nacije*, Sveučilište u Zagrebu, 2008., str. 94.

¹¹³ Šicel, Miroslav; *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, Liber: Izdanja instituta za znanost o književnosti, 1972., str. 19.

¹¹⁴ Šabić, Marijan; *Programi hrvatskoga književnog romantizma (Između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma)*, Hum: Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 2019., str. 170.

¹¹⁵ ur. Barac, Višnja; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 30, *Stanko Vraz, Petar Preradović*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 18.

Vrijedan spomena je i članak „Ilirizam i kroatizam“ Ljudevita Vukotinovića u „Kolu“ 1842. To je reakcija na stvaranje velike Ilirije. Vukotinović kaže: *Kroatizam je zaštita, pod kojom mi radimo. U smislu konštitucionalnom svi smo mi Horvati*¹¹⁶. On se na neki način time distancira od ilirizma priznajući ilirizam kao ideju o etničkom i kulturnom zajedništvu južnih Slavena, međutim u političkome smislu je „kroatist“-ilirizma u političkom smislu neima“, naprotiv je „kroatizam život naš politički“¹¹⁷.

„Kolo“ je i prvi hrvatski časopis u kome se počela stvarati književna kritika. Časopis je pomogao i u književnosti, a i za nastavak oplemenjivanja narodne stvari. Bavljenje književnošću tih godina bilo je isključivo domoljubne prirode, rodoljubni posao. Ljudi su se bavili sasvim amaterski, pisalo se bez honorara, bez koristoljublja, a cilj je bio osvojiti narod.¹¹⁸

Situacija između mađarona i iliraca bila je sve kompliciranija, a došlo je i do prvih krvavih obračuna u Zagrebu između ta dva pokreta nakon pobjede ilirske ideje na zagrebačkim izborima. Među intelektualnim narodnim krugovima borbeni duh iliraca nije nimalo kopnio niti posustajao. Dapače ohrabreni pobjedom na izborima dolaze na ideju da se i u sve županije uvede hrvatski jezik kao službeni jezik. Mađari su nastavili sa žalbama i pritužbama kralju pa je dvor opet pogodovao Mađarima postavivši za bana mađarski odgojenog čovjeka. Dragutin Rakovac nastavio je ilirsku borbu kroz štampu te u knjižici „Malim katekizmom za velike ljude“¹¹⁹ koja je izložena i koncipirana u obliku pitanja i odgovora, a tvrdi da su mađaroni izdajice hrvatskog naroda i sluge Mađara. Zaključuje da Hrvati neće primiti u zamjenu za latinski jezik mađarski jezik jer je latinski jezik u službi Hrvata te ako ga se ima potrebu promijeniti, da ga se zamijeni ilirskim jezikom (u javnosti Hrvati trebaju upotrebljavati politički samo hrvatsko ime)¹²⁰. Tako je došlo do međusobnih optužbi i teških riječi što je u Hrvatskoj i Slavoniji diglo veliku prašinu. Nositelji hrvatske ideje tako nastavljaju „kalvariju“ boreći se na dva fronta: bečkom i mađarskome, ali i protiv dijela plemstva, vlastitih izdajnika. Maštu ilircima je rasplamsavao i Bogoslav Šulek braneci poglede

¹¹⁶ Vukotinović po Šabić, Marijan; *Programi hrvatskoga književnog romantizma (Između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma)*, Hum: Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 2019., str. 171.

¹¹⁷ Vukotinović po Stančić, Nikša; *Hrvatski narodni preporod- ciljevi i ostvarenja*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, 2008., str. 14.

¹¹⁸ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 31.

¹¹⁹ ur. Ravlić, Jakša; *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 44.

¹²⁰ Stančić, Nikša; *Hrvatski narodni preporod- ciljevi i ostvarenja*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, 2008., str. 14.

iliraca na Bosnu, spominje Slavene pod turskim jarmom te tvrdi da simpatije prema njima poput ilirskog grba nisu dokazi o pritajenoj želji hrvatske revolucije niti stvaranja slavenskog govornog carstva, već ističe potrebu za jednom književnošću ilirskoga naroda. Sakcinski još jednom piše, nastojeći dokazati da Hrvati žele samo zaštititi svoju konstituciju, narodnost i prava, članak „O narodnostima u Hrvatskoj i Slavoniji“¹²¹

Franjevci iz Bosne također su se pridružili ilirskom pokretu, a na njega je negativno reagirao bosanski namjesnik Mehmed Vedžihi-paša optuživši ilirce da su u Bosni pripremali bunu što je rezultiralo općom uzbunom. Dodatno je i ruski kancelar uzbudio austrijskog ministra vanjskih poslova Metternicha i Vatikan kada im je prenio vijesti da je Ljudevit Gaj spremao bunu. Sve to rezultiralo je izdavanjem kraljevske naredbe u Beču 11. siječnja 1843, kojom se zabranjuje ilirsko ime, ilirizam i Ilirija, a isto tako i novine te političku angažiranost mladeži. U Zagrebu je ta naredba objavljena 18. siječnja i tada je izašao posljednji broj „Ilirskih novina“. Naslijedile su ih „Narodne novine“ s „Danicom hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom“ kao prilogom. Došao je i dopis, kraljevsko pismo, koje je zabranilo hrvatskim uredima odbijanja dopisa na mađarskome jeziku, kao i Mađarima odbijanja dopisa na latinskome jeziku od hrvatskih autoriteta. Ilirski grb nestao je s javnih mjesta, a za smirivanje situacije postavljen je mađarski cenzor koji nije ni znao hrvatski jezik. Nakon ovih događaja, uvukao se i strah među nositelje ilirske ideje, a počeli su se međusobno i optuživati. Mnogi preporoditelji su u Gaju pronašli krivca. Smatrali su da se Ljudevit Gaj trebao držati samo *Illyricuma Hungaricuma* (hrvatskih zemalja u sklopu trojedne Kraljevine Hrvatske), a njegove ilirske pretenzije su obuhvaćale puno veći teritorijalni opseg. Čak i kada se gleda Dalmaciju i Istru te dvije regije podržavale su autonomaške, pokrajinske nazive, što je išlo u prilog Austrijancima koji su željeli što razjedinjeniju cjelinu unutar svoje monarhije (razumljivo, zbog lakšeg održavanja potonje). Razlog tome prvenstveno je bio strah od nasrtljivosti mađarskog građanstva, stoga su u Dalmaciji i Istri radije ostajali „autonomni“.

Iako je Stanko Vraz jedan od najznačajnijih preporoditelja porijeklom Slovenac, ostali Slovenci i nisu bili previše očarani ilirskim pokretom i idejama, već su uglavnom isticali svoju posebnost na svojem slovenskom jeziku. Slovenska nacija bila je cijela teritorijalno unutar austrijskih granica što znači da su skoro svi Slovenci

¹²¹ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 45.

bili pod Austrijom. Tako se u pogledu jezika među Slovencima izdiferencirao njihov vlastiti, slovenski jezik. Kod Srba je situacija bila složenija jer su se pripadnici srpskog naroda nalazili u dijelu oslobođene Srbije, i u Austriji, a bilo je Srba i u Turskoj. Zbog takve nacionalne, srpske slike među njima bilo je pobornika ilirske ideje, ali bilo je i onih koji su protiv ilirizma.¹²² Na protivničkoj strani bio je urednik „Srpskog narodnog lista“ i „Letopisa Matice srpske“¹²³ Teodor Pavlović. Oni su odbijali ilirstvo zbog srpske nacionalne misli te su podržavali crkveno-rusko-slavenski koji su smatrali srpskim jezikom. Druga skupina, koja je podržavala ilirske ideje i koncepte, bila je izrazito mala. Odbacivanje ilirskog koncepta i imena od strane Slovenaca i većine Srba bilo je shvatljivo iako Gajev cilj nije bio izbrisati i poništiti državne individualitete tih dviju nacija. Dapače on je žrtvovao i hrvatsko ime koje je zamijenio ilirskim, ne pobijajući njegovu individualnost, u svrhu sveslavenske uzajamnosti.¹²⁴

Nakon zabrane ilirskog imena, Ilirska stranka se otad zvala *Narodna stranka*, dok su *Ilirsku čitaonicu* otad nazivali samo *Čitaonica* ili *Narodna čitaonica*. Ista je sudbina nedvojbeno sustigla i *Maticu*. Tenzije između Narodne stranke i Hrvatsko-ugarske stranke postale su još i zapaljivije. Mađari nisu bili zadovoljeni zabranom ilirskog imena, nego su htjeli pogoditi i *Čitaonicu* te *Maticu* kao dvije najvažnije, žarišne ustanove Narodne stranke. Mađarsko orijentirani cenzor Matsik uveo je nemilosrdnu cenzuru pa je plijenio doslovno svaki izraz što je značilo da su davorije i mnogi članci morali biti izostavljeni. Hrvatski rodoljubi počeli su se sastajati privatno, npr. kod grofa Janka Draškovića. Na sastanku županija, prije zasjedanja zajedničkog sabora 1843. u Požunu, Hrvati su opet dogovorili da će zahtijevati da se užoj Hrvatskoj teritorijalno priključi Dalmacija, Vojna krajina, Rijeka i Primorje te Gorski kotar. Tražila bi se veća prava hrvatskog jezika, uvođenje hrvatskog jezika u općoj uporabi za hrvatsku mladost te da se uči u Akademiji i gimnazijama.

Kada se na Hrvatskom saboru 2. svibnja 1843. govorilo o unapređivanju hrvatskog jezika i literature, mladi Ivan Kukuljević održao je prvi hrvatski zastupnički govor kojim je tražio da se narodni jezik uvede umjesto latinskog kao službeni.¹²⁵ Prozvao je i školovane Hrvate u saboru, optužujući ih za nebrigu o vlastitom jeziku:

¹²² Ibid, str. 48.

¹²³ Ibid, str. 48.

¹²⁴ Ibid, str. 49.

¹²⁵ Ibid, str. 50.

„Mi svoj jezik čuvamo još za družinu i za naše kmetove!... Mi smo malo Latini , malo Nijemci, malo Talijani, malo Mađari i malo Slaveni, a ukupno iskreno govoreći nismo baš ništa!“¹²⁶

Mađari s druge strane ne popuštaju s napadom na hrvatski jezik, tvrde da će Hrvati govorenjem mađarskog jezika dokazati da optužbe (ilirsko djelovanje koje bi dovelo do samostalne ilirske države u savezu sa Srbijom i Bosnom kao izrazito opasno djelovanje) ne stoje. Hrvati su trebali po njima govoriti mađarski i na zajedničkom saboru. U osvrtu mađarona Levina Raucha na ilirizam on se oborio na Gaja i opetovano njegovu proruskiju djelatnost: (...) *kakovu književnost širi u ilirskim novinama onaj Gaj... kakove nauke usađuje u srce mladeži i klerika te kako proriče da će ubrzo ovdje u Požunu Rus davati zakone kao i to da će brzo Rus svakom slavenskom narodu koji mu se pridruži dati ustav.*¹²⁷ Istaknute su ove Rauchove riječi jer se upravo ovdje jasno da iščitati da je i u 19. stoljeću postojala svojevrsna bojazan od ruskog utjecaja tako da se svako simpatiziranje i stajanje na rusku stranu tumačilo nepovoljno u zapadnijim europskim civilizacijskim krugovima (Gaj, kao prvak hrvatskog narodnog preporoda tomu je dokaz, postavši „preko noći“ meta kritika i napada sa svih strana, čak i od strane iliraca koji su smatrali da se trebao držati samo hrvatske misli i ideja hrvatske književne nacije).

Protivno kraljevoj odluci, Mađari su 1844. odlučili da svi dopisi, prijedlozi i zakoni stvoreni na zajedničkom saboru u Požunu moraju biti isključivo na mađarskom jeziku, a Hrvatima na tome zasjedanju nije bilo dopušteno čak niti govoriti zato što su govorili latinskim jezikom. Otada saborski jezik trebao je biti isključivo mađarski jezik. Dan je i vremenski rok hrvatskim poslanicima od kojih se očekivalo da ovladaju mađarskim jezikom u šest godina (do 1850.). Mađarski je postao i obavezan predmet u svim gimnazijama i Akademiji u Hrvatskoj. Mađarizam je tu izvojevao veliku pobjedu jer je kralj naposljetku prihvatio donesene uredbe. Donesen je i zakon o općoj upotrebi mađarskog jezika kojim je sav službeni život u Ugarskoj trebao biti pomađaren.¹²⁸

Godine 1844. Hrvati „skupljaju redove“ nastavljajući borbu u Beogradu pa tiskaju Šulekovu brošuru „Šta namjeravaju Iliri“. Prije svega htjeli su povratiti slogu i

¹²⁶ Kukuljević Sakcinski pri ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 50.

¹²⁷ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 51.

¹²⁸ Ibid, str. 54.

zajedništvo te su tražili čuvanje cjeline ustava i korištenje jedinstvenog ilirskog jezika koji treba ojačati narod. U studenom iste godine počinje izlaziti i list „Branislav“ (s geslom *Ne dajmo se, ne bojmo se!*)¹²⁹ koji je bio tiskan u Beogradu budući da u Zagrebu, zbog Matsikove cenzure, to nije bilo moguće. Borba za hrvatske interese nastavljena je, u stranoj nam tada državi Srbiji. Članak je imao izrazito oštru prosvjednu notu upućenu Mađarima koji su u ime svojih prava u isto vrijeme gazili sva prava drugim narodima u Ugarskoj, prije svega Hrvatima. Tako je konstatirano da nema nigdje cenzure u Europi kao što je bila zamjetna u to doba u Zagrebu.

Koliko je hrvatska svijest bila ispunjena prohrvatskim osjećajima, a istodobno i jazom prema mađarskim pretenzijama potvrđuje i ovaj narativ u listu: *Mi smo Hrvati i Slavonci, to želimo vijekom da ostanemo..., ...prije će nam mađarska sablja vrata od srca, nego mi mađarskome duhu vrata od domovine otvoriti..., ...war for ever (boj do vijeka!)*¹³⁰ Austrijska vlada bila je zainteresirana, ali iskazala i zabrinutost oko tiskanja toga članka. Oni su angažirali cenzora za slavenske knjige da ih uputi u napisano. Franjo Miklošić, cenzor za slavenske knjige, preveo je čitav prvi broj „Branislava“ pa je zaključio da nema potrebe da Austrija brine jer Hrvati nemaju ništa s Rusijom, nego se isključivo bune na provođenje mađarske samovolje, a s druge strane Miklošić preporučuje da se problem riješi tako što će Hrvatima biti dozvoljeno tiskati u Beču svoju preporodnu štampu kao što Mađari imaju slobodu to raditi u Ugarskoj. „Branislav“ je tražio reformu sastava hrvatskoga sabora, uvođenje hrvatskog jezika te odbacivanje latinskoga jezika, sastavljanje posebne vlade za Slavoniju i Hrvatsku koja je nezavisna od Ugarske, podizanje Akademije na sveučilišni stupanj, zatim katedru za narodni jezik te narodno kazalište. Taj članak uputio je javnost u potrebe Hrvata te je uvjerio bečki dvor da je ilirsko ime bilo bezopasno. Politički je još uvijek bilo zabranjeno koristiti se ilirskim imenom, ali je postignuto da cenzori hrvatskih spisa ubuduće budu samo rođeni Hrvati. Upotreba ilirskog imena dopuštena je i u književnosti te je tako na zagrebačkoj akademiji otvorena katedra za ilirski jezik i književnost.¹³¹

U Dalmaciji je i jezična situacija bila ponešto drugačija nego u ostatku Hrvatske i Slavonije. Ante Kuzmanić u Zadru je pokrenuo list 1844. pod naslovom „Zora dalmatinska“. Naime, list je od početka jezično preferirao te preuzeo štokavski

¹²⁹ Ibid, str. 55.

¹³⁰ Ibid, str. 55.

¹³¹ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 56.

dijalekt s ikavskim jatom koji je nastao spajanjem dalmatinskog i dubrovačkog pravopisa iz 1820., a to se kosilo s jezičnim tendencijama hrvatskog književnog jezika. S obzirom na to da je u prvome broju „Zore“ izašla poznata pjesma „Zora puca, bit će dana“¹³², dalmatinskog preporodnog velikana Petra Preradovića, zagrebački preporoditelji su se nadali da će se promijeniti jezične prilike u korist zajedničkog, hrvatskog jezika te su iziskivali od Kuzmanića da se pridruži književnom jeziku i Gajevu pravopisu što je on odbio. Istaknuo bih samo Vrazov osvrt i reakciju. On u svojem tekstu koji izgleda poput pisma braći Dalmatincima kaže da otvore oči, konstatira da je povijesna dalmatinska moć i slava klimava: *...jer danas nemate ni moći, ni gospodstva, ni slave, već siromaštvo kojem treba lijek; stanje književnosti zemlje jedne, jedino je pravo merilo stanja prosvete puka one iste zemlje.*¹³³ „Zora dalmatinska“ prestala je izlaziti 1849.

I u okviru ovog vremena tenzije i borbe između mađarona i narodnjaka ne posustaju u sjevernoj Hrvatskoj. U događajima na Markovom trgu, koje su isprovocirali mađaroni i vojska 1845., došlo je do tragičnih obračuna prilikom čega je živote izgubilo deset ljudi. Nastavku hrvatske nacionalne borbe kroz književnost pridružila se i Nemčićeva poznata „Himna žrtvam 29. srpnja 1845.“, a iste godine Antun Nemčić tiska prvi i najbolji putopis ilirskog perioda „Putositnice“. U njima izjednačava narodne običaje, način mišljenja i jezik s domovinom.¹³⁴

Kako su se ilirci isticali svojom nošnjom, bila je potreba da se i mađaroni istaknu u svojim *atilama*¹³⁵. Mađaroni nisu imali nikakve empatije niti iskazali sažaljenje za fatalne događaje na Markovom trgu, dapače nastavljaju sa svojim zahtjevima: od ugarske vlade zatražili su da se Gaju, koji je već bio konstantna meta, oduzme tiskara. Traže i da se pravo izdavanja „Narodnih novina“ i „Agramer Zeitung“ oduzme njegovim vlasnicima, a pisanje Gajevim pravopisom također je nepoželjno. Umjesto toga mađarsku vladu zamolilo bi se da se vrati stari način pisanja. Osnovanu ilirsku katedru trebalo je popuniti profesorima koji se služe kajkavicom, dok u Požegi i Osijeku može postojati katedra za štokavski čime se negira bilo kakav zajednički oblik tobožnjeg hrvatsko-slavonskog dijalekta. Ovi

¹³² Ibid, str 57.

¹³³ Protrka, Marina; *Stvaranje književne nacije*, Sveučilište u Zagrebu, 2008., str. 65-66.

¹³⁴ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 17.

¹³⁵ Smetko, Andreja; „[...] uz narodni duh, narodni jezik, neka vlada i narodna nošnja!“ *Odjeća kao medij iskazivanja nacionalnog identiteta u vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda*, Historijski zbornik, 2017., str. 371 *Atila* – mađarska surka, mađarska narodna muška nošnja.

zahtjevi se mogu okarakterizirati kao atentat na hrvatski jezik i njegova narodna prava.

Hrvatski sabor sazvan je još jednom 23. rujna 1845. Odlučilo se odstraniti niže plemstvo u saboru, a osim toga zaključeno je da se u saboru treba govoriti hrvatski ili latinski jezik te da će se obnoviti hrvatska vlada. Ponovno se zagovara i pripojenje Dalmacije užoj Hrvatskoj. Hrvati su se s Mađarima borili i na polju historiografije. Naime, Mađari su pripisivali sebi hrvatske teritorije, pozivajući se na zasluge njihovog povijesnog kralja Kolomana, koji je osvojio Slavoniju i cijelo Primorje, uključujući Rijeku. Hrvati su pronalazili isprave, dokumente, zakone, u kojima su dokazivali da Hrvatska nije bila podijeljena, već je ona bila savezna kraljevina.¹³⁶

Godine 1840.–1846. izrazito su plodonosne u hrvatskoj kulturi i za hrvatski nacionalni narativ unatoč cenzuri ilirskog imena u Zagrebu: 1840. počeli su radovi na osnivanju Hrvatskog narodnog kazališta; Dimitrije Demeter bio je glavni organizator kazališnog života u Hrvatskoj. Na prijelazu iz 1842. u 1843. u „Danici“ je izlazio njegov spis u tri dijela. Prva dva dijela nazvao je „Misli o ilirskom književnom jeziku“, a treći dio zbog zabrane ilirskog imena naslovljen je „Misli o našem književnom jeziku“. Spisi su zanimljivi jer nude tezu kako se treba oslanjati na slavnu dubrovačku književnu tradiciju pri standardizaciji hrvatskog jezika. Demeter je oblikovao i neka opća shvaćanja na kojima temeljimo današnji standardni jezik: „ograničeni mjesni govori nisu dovoljni za razvijeniju komunikaciju šire zajednice, podloga za zajednički jezik treba biti neko od srodnih narječja, koje konstantno treba obogaćivati, izabrano narječje postaje standardno tek kada je normirano, književni jezik moraju svi učiti, u književnom jeziku se razlikuju strogi, znanstveni i slobodni, pjesnički jezik.“¹³⁷

Godine 1840. objavljena je prva preporodna zbirka poezije Vrazove „Đulabije“. Gundulićev „Osman“ izlazi 1844. s Mažuranićevim dopunama 14. i 15. pjevanja čime je započela izdavačka djelatnost *Matice ilirske*. Iste godine izlaze i prva dramska djela Dimitrije Demetra „Dramatička pokušanja“ u *Matici ilirskoj*, a te godine tiskano je u Beču i najvažnije Demetrovo dramsko djelo, tragedija „Teuta“. Tommaseove „Iskrice“ tiskane u Gajevoj tiskari i Bogovićeve pjesme „Ljubice“ izlaze isto 1844. Godine 1845. izlaze „Gusle i tambura“ Stanka Vraza, a u kazalištu se izvode i ostali prijevodi domaćih, originalnih djela. Godina 1846. posebno je značajna

¹³⁶ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 59-60.

¹³⁷ Demetar po Šabić, Marijan; *Programi hrvatskoga književnog romantizma (Između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma)*, Hum: Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 2019., str. 172.

jer je tiskana „Smrt Smail-age Čengića“ u časopisu „Iskra“, Mažuranićev ep koji je prvi umjetnički preporodni ep i najbolje djelo onodobne hrvatske književnosti. U Zadru izlaze Preradovićevi „Prvenci“ također 1846. Iste godine Hrvati dobivaju i prvu operu za vrijeme preporoda, Vatroslav Lisinski je uglazbio Demetrov libreto „Ljubav i zloba“.¹³⁸ Opera ne samo da je podigla hrvatsku pozornicu na viši nivo, nego je i podigla ugled hrvatskome narodnome preporodu. Hrvatski narodni preporod počeo je okupljati razne slojeve hrvatskog naroda na prigodama poput recitacija, plesa, pjevanja pa je tih godina narodni preporod i jezik Hrvata „disao punim plućima“.

Godine 1845. imenovan je i prvi profesor hrvatskog jezika na Akademiji, a to je postao Vjekoslav Babukić zaključkom Hrvatskog sabora da se popuni stolica za hrvatsko-slavonski jezik, a 1847. potvrđena je *Narodna čitaonica zagrebačka s Maticom narodnom* kao književno društvo pod imenom *Hrvatsko-slavonsko književno društvo*. To zajedničko društvo nikad se nije u konačnici ostvarilo.

Godine 1847. Hrvatska je bila posljednja zemlja u Europi koja je imala latinski jezik u zakonodavstvu i političkoj uporabi. Odlukama Hrvatskog sabora i tome je došao kraj, napose nakon još jednog Kukuljevićevog govorničkog istupa na hrvatskome jeziku 1847.: *da se hrvatski jezik uzvisi na onu čast, vrijednost i valjanost, koju je do sada uživao latinski jezik.*¹³⁹ Iste godine uoči zasjedanja zajedničkoga sabora u Požunu želje štíćenika hrvatskog narodnog preporoda gotovo su identične: hrvatska samostalna vlada, hrvatski kancelar u dvorskim prostorijama Beča, sjedinjenje uže Hrvatske s Dalmacijom i Vojnom krajinom, uvođenje hrvatskog jezika u sve urede i škole. Jaz prema mađarskome i nadalje je prisutan. Hrvati nisu za uvođenje mađarskog jezika u škole, jezik dopisivanja s Mađarima ostaje latinski jezik, a u saboru se daje ustupak prema kojem Hrvatski sabor zaključuje da će hrvatski poslanici govoriti mađarskim jezikom. Mađari su, i pored ustupka, iste godine imali drugačije vizije u pogledu jezika na zajedničkom zasjedanju sabora. U nacrtu zakona predviđali su da se „ugarsko primorje“ ima dopisivati na mađarskom jeziku ili na talijanskom. Uz to, u „ugarskim lukama“ na svim mađarskim brodovima moraju biti mađarska nacionalna obilježja, grb i zastava. U pogledu slavonskih županija donesena je uredba kojom se mogu služiti latinskim još šest godina, a za užu Hrvatsku vrijedi uredba prema kojoj se u službenim dopisima trebaju koristiti

¹³⁸ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 60.

¹³⁹ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 27.

isključivo mađarskim jezikom. Mađarski se trebao učiti u školama kao obavezni predmet. Na ovakve zaključke pogubne za Hrvate opet nitko nije imao sluha jer su u tako nategnutim odnosima i Hrvati i Mađari dočekali revoluciju u Beču 1848.

Revolucijom je zajamčena sloboda tiska i novi ustav. Prihvaćen je mađarski prijedlog o personalnoj uniji Austrije i Ugarske, a Mađari su dobili prvu ugarsku neovisnu vladu (ona je trebala zahvatiti i Hrvatsku). Gaj i Kukuljević urgirali su i po hitnom postupku sazvali 25. ožujka 1848. veliku narodnu skupštinu i donijeli tzv. narodna zahtijevanja: da se Josip Jelačić imenuje banom Hrvatske, Slavonije, Vojne krajine, Dalmacije i Rijeke (koje treba ujediniti); da se narodu da odgovorna vlada nezavisna od Ugarske; da se trajno uvede hrvatski jezik u zastupnički sabor; da se kompletno ukine kmetstvo, a prema istom postupku da se ukine podjela na staleže te provede jednakost svih bez razlike staleža i vjera.¹⁴⁰

Jelačić je postao banom, seljaci su oslobođeni od tlake čime je simbolično označen kraj feudalizma u Hrvatskoj. Hrvatski sabor više nije bio staleški, nego je postao građanski sabor sa službenim hrvatskim jezikom. Josip Jelačić nije bio sklon popuštanju Mađarima tako da ga je čin prema kojem u novu ugarsku vladu nije uzet nijedan Hrvat razbjesnio to te mjere da je prvo prekinuo višestoljetne veze s Ugarskom, a zatim raspisao izbore u užoj Hrvatskoj. Ivan Mažuranić 1848., osvrnuo se na zahuktale hrvatsko-mađarske odnose oštrim političkim pamfletom „Hrvati Mađarom“. Njime je pozvao Mađare da ono što traže za sebe, dopuste i drugim narodima, da ne budu sebični i licemjerni jer su za sebe tražili slobodu, a Hrvatima je osporavali. Događaji su rezultirali vojnim sukobom između Hrvatske i Mađarske.

Vladar monarhije Franjo Josip Jelačiću nije stajao na putu, dapače njegovao je ideju ravnopravnosti svih naroda. Štoviše imenovao je Jelačića gubernatorom Rijeke, a nakon toga i Dalmacije. Međimurje je također priključeno sjevernoj Hrvatskoj. Ban je tako u kratkome periodu postigao najvažnije ciljeve hrvatskog narodnog preporoda. Za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja kao ostvarenje konačnog cilja u sklopu hrvatske države unutar monarhije nedostajala su još samo Istra i Kvarnerski otoci. Međutim taj povoljan rasplet događaja nije opstao. Mađari jesu pobijeđeni, ali Hrvati su izigrani od strane Beča (Hrvati su spasili monarhiju, ugušivši građansku revoluciju u Mađarskoj). Franjo Josip proglasio je 4. ožujka 1849. oktroirani ustav koji je bio proglašen na temelju starog habsburškog načela jedinstvene države. Taj ustav

¹⁴⁰ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 63.

nije bio povoljan Hrvatima, ali niti Mađarima. Označavao je povratak germanizaciji i jednih i drugih pa su se prilike opet počele zaoštavati. Došlo je čak i do mađarskog ustanka koji je Austrija ugušila uz pomoć carske Rusije. Nakon dugogodišnjih i iscrpnih hrvatsko-mađarskih borbi obje države morale su prihvatiti oktroirani ustav s kojim je nastupilo doba *apsolutizma*.¹⁴¹ Došlo je do ukidanja postojećeg oktroiranoga ustava 1851. te je zavladao potpuni apsolutizam, takozvani *Bachov apsolutizam*¹⁴². Godine 1854. službeni jezik u Hrvatskoj postao je njemački jezik. Hrvati su gubili i radna mjesta, a njih su uglavnom mijenjali Nijemci i politički podobni službenici. U školama također je uveden njemački jezik, policija je dobila neograničenu vlast, a ograničila se i tiskarska sloboda. Bachov apsolutizam potrajao je sve do 1860.¹⁴³ Bachova diktatura trebala je izbrisati sva postignuća hrvatskog preporoda, ali u tome naumu nije uspjela. Izbrisane su vanjske oznake, ali je preporodni duh ostao prisutan u ljudima i u njihovom radu.¹⁴⁴

Gajeve „Narodne novine“ postale su u službi apsolutizma „službene“, a *Ilirska čitaonica* prestala je postojati 1850. Matica ilirska je preživjela pod novim pravilima za rad. Ivan Kukuljević te godine otvorio je *Društvo za povjesnicu jugoslavensku*. Godine 1852. Matica ilirska pod uredništvom Mirka Bogovića pokreće poučni i zabavni list „Neven“.¹⁴⁵ U njemu su pisali tadašnji najbolji književnici, već afirmirani Petar Preradović, Ivan Kukuljević Sakcinski, Ivan Trnski, a novu literarnu generaciju predstavljaju Mirko Bogović, Luka Botić, Adolf Tkalčević, Ivan Filipović, Dragojla Jarnević...¹⁴⁶ „Neven“ je dodijelio i prvu nagradu u povijesti hrvatske književnosti za neko književno djelo. Dobio ju je Luka Botić za romantički ep „*Pobratimstvo*“. Mirko Bogović je zbog časopisa bio i utamničen s pjesnikom Filipovićem jer je tiskao njegovu pjesmu „Domorodna utjeha“. Ovo su stihovi vrijedni utamničenja:

„Jer jedino tim mrtvilom
Vječni će nas poraz stići,

¹⁴¹ *Apsolutizam*– sva vlast je isključivo u rukama vladara, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3426>, 8. 8. 2022.

¹⁴² *Bachov apsolutizam* - <https://povijest.hr/nadanasnjidan/bachov-apsolutizam-u-habsburskoj-monarhiji-1852/>, 8. 8. 2022.

¹⁴³ ur. Ravlić, Jakša; *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 65.

¹⁴⁴ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 29.

¹⁴⁵ ur. Ravlić, Jakša; *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 66.

¹⁴⁶ Nemeč, Krešimir; *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 19. stoljeća*, Znanje Zagreb, 1994., str. 55.

A trdom se dadu dići
Opet s praha razvaline¹⁴⁷

Javljuju se i različita mišljenja o nekim oblicima hrvatskog jezika koja možemo odijeliti zasebno u takozvane četiri filološke škole: *zagrebačku, riječku, zadarsku i školu hrvatskih vukovaca*. Predvodnik jezičnih mišljenja *Riječke filološke škole* bio je Fran Kurelac. Njihovo prepoznatljivo jezično mišljenje je odbacivanje nastavka *-ah* genitiva imenica, a umjesto toga su se zalagali za nulni morfem u množini za genitiv (*žen*). Zalagali su se i za dvojinu imenica i glagola, za starinske glagole i priloge te mnoštvo pojedinačnih riječi koje su u ono vrijeme bile zastarjele, arhaične. Takva Kurelčeva želja za tvrdim jezikom rezultirala je da su se pogledi *Zagrebačke škole* za lakšim jezikom bolje primili od strane naroda. Predvodnik mišljenja *Zagrebačke škole* je Adolf Veber Tkalčević, a *Zagrebačka škola* podrugljivo je nazivana i školom *ahavaca* (osobitost novog jezika). Zalagali su se za genitiv množine *-ah* (*ženah*), oni su za stare oblike u množini 3., 6. i 7. padeža koji završavaju na *-ima, -ama* (*nožima*). Zastupali su ideju da bi odraz dugog jata trebao biti *ije*, a ne *ie*. Zadarsku školu predvodio je spomenuti Ante Kuzmanić, a oni su nakon dosta polemika prihvatili Gajevu grafiju, međutim ostali su uporni u mišljenju da treba upotrijebiti štokavsku ikavicu kao osnovicu za hrvatski jezik. *Škola hrvatskih vukovaca* je ta koja je došla malo kasnije, a poslije i prevladala. Ova gramatika isticala se po tome što je davala prednost vukovskoj koncepciji i normi (novoštokavski jekavski dijalekt, kojeg je zapisao Vuk Stefanović Karadžić).

Austrija je doživjela poraz svojih imperijalističkih pretenzija u Italiji. To u kombinaciji sa slabijim ekonomskim stanjem ponukali su Franju Josipa da 15. lipnja 1859. izda proglas kojim obećava poboljšanje zakonodavstva i uprave te je sazvao državno vijeće na kojem su se izdvojile dvije struje: federalistička i centralistička, a bez sumnje prevagnula je federalistička ideja. Traženo je povijesno i političko priznavanje individualnosti pojedinih naroda zemalja Monarhije. Bachov apsolutizam je okončan 10. listopada 1860. (tzv. *Listopadska diploma*) kada je car i kralj vratio ustav svim svojim zemljama pa tako i Hrvatskoj. Otpor germanizaciji u sjevernoj Hrvatskoj dodatno je pojačao izborom Josipa Šokčevića za bana koji je uveo u urede hrvatski jezik, a kazalište su morali napustiti njemački glumci. Samo mjesec dana

¹⁴⁷ Filipović po ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 66.

nakon okončanja apsolutizma Vilim Lesić je s pozornice najavio da će se predstave u zagrebačkom teatru izvoditi samo na hrvatskom jeziku a to je značilo samo jedno, utemeljenje hrvatskog narodnog kazališta, institucije koja lavira između govornog i pisanog jezika¹⁴⁸ čime je pokret ispunio svoj posljednji veliki prosvjetno-kulturni cilj.¹⁴⁹ Pokrenut je i časopis „Pozor“ kako bi se zadovoljilo narodne potrebe. Godine 1860./1861. na Banskoj konferenciji u Zagrebu zaključeno je da se caru pošalje deputacija o uvođenju hrvatskog jezika u sve javne poslove, osnivanju hrvatsko-slavonske dvorske kancelarije, imenovanju velikih župana, sjedinjenju Hrvatske s Vojnom krajinom, Dalmacijom, Kvarnerskim otocima i Istrom. Car je prihvatio potraživanja o jeziku te imenovanje velikih župana, a u Beču je osnovan Hrvatski dvorski dikasterij (umjesto tražene kancelarije). Problematičnim se opet pokazao hrvatski zahtjev za sjedinjenjem cijele Hrvatske. O Istri nije bilo ni riječi, a zbog Dalmacije su pozvani njezini izaslanici na Bansku konferenciju (ta carska odluka je pomno i lukavo osmišljena jer je car računao na većinsku zastupljenost autonomaša, pandan mađaronima u sjevernoj Hrvatskoj, u dalmatinskom saboru koji su bili protiv sjedinjenja s Hrvatskom), također je u Beču odlučeno da se Međimurje mora vratiti mađarskoj županiji. Tako su svi ovi hrvatsku *uspjesi* bili tek polovični. Jača narodna borba uslijedila je u Dalmaciji. Osnovane su *hrvatska narodna* stranka i *autonomaška* stranka.¹⁵⁰ Time počinje preporod u Dalmaciji kao zakašnjeli nastavak onog započetog u Zagrebu 1835. Godine 1861. Dalmacija je dobila i sabor u Zadru, a „Narodni list“ je tiskovina namijenjena preporodnoj djelatnosti. Narodna stranka je izvojevala pobjedu u Dalmaciji 1870. Na kraju je neoapsolutizam ipak urodio uspjehom narodnog preporoda u Dalmaciji što je pokrajine još jače povezalo, književno i politički.

U Istri je situacija bila slična onoj u Dalmaciji. Istra je nakon pada Napoleonove *Ilirije* pretvorena u posebnu austrijsku pokrajinu, a kulturno-politički život vodili su istarski Talijani. Godine 1860. Istra je dobila ograničenu autonomiju, a nositelji narodnoga preporoda u Istri bili su prvenstveno bogoslovi, a najistaknutije ime narodnog preporoda u Istri ime je biskupa Jurja Dobrile. On se zalagao za ravnopravan položaj hrvatskoj jezika i za hrvatske škole u Istri, pomagao školovanje i

¹⁴⁸ Protrka, Marina; *Stvaranje književne nacije*, Sveučilište u Zagrebu, 2008., str. 145.

¹⁴⁹ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 30.

¹⁵⁰ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 67.

osvještenje hrvatske mladeži te pokrenuo prve hrvatske novine u Istri. („Naša sloga“).¹⁵¹

Tako je cijelo stoljeće bilo obilježeno borbom za ravnopravnost i shvaćanje nacionalnih ideja hrvatskog naroda, na sjeveru s Mađarskom i Austrijom, a u Dalmaciji s Austrijom i autonomašima. Iako razdvojena na dva dijela, predstavnici nacionalne ideje nikada nisu posustajali od glavne ideje vodilje: obuhvaćanje i spajanje uže Hrvatske s Dalmacijom te u konačnici spajanje svih hrvatskih zemalja. Na zasjedanju Hrvatskog sabora između 1861. i 1865. politički život postaje bujniji i broji dvije stranke više. *Unionisti* su tradicionalno predstavnici mađaronskih ideja koji su se zalagali za bespogovorno ujedinjenje i vizije Hrvatske-Ugarske zajednice. Središnji odbor predstavljali su narodnjaci, a glavne točke su im programi *Narodne stranke* koja bi prihvatila realnu uniju s Mađarskom samo u slučaju ako Ugarska prizna hrvatsku nezavisnost i teritorijalnu cjelokupnost Hrvatske. Pripadnici *Narodne stranke* nazivani su *pozorašima* (po časopisu „Pozor“), a istaknutiji članovi su Strossmayer, Rački i dr. Nova, treća stranka koja je predstavljala Ljevicu za razliku od *Narodne stranke* i *unionista* traži potpunu samostalnost Hrvatske, a ime joj je bilo *Stranka prava*. Njeni istaknuti članovi bili su Kvaternik, Starčević, Vrdoljak. Sabor je 1861. raspušten nakon zaključka da Hrvatska nema nikakvih zajedničkih poslova s Austrijom. Kao rezultat toga je osnovana i nova četvrta, *Samostalna stranka* koja je među svojim pripadnicima imala neka slavna preporoditeljska imena poput Mažuranića, Kukuljevića, Price. Oni su za realnu uniju s Austrijom smatrajući da je ta unija bolja, nego zajednica s Ugarskom. Smatrali su i da će se tako puno lakše ostvariti hrvatske preporodne težnje, ujedinjenje Vojne krajine i Dalmacije s ostatkom Hrvatske. Na izborima 1865. pobijedili su u konačnici *unionisti* i *Narodna stranka* s 2/3 glasova.¹⁵²

Prilike 1867. nakon slabljenja ratom opterećene Austrije (rat s Prusima) donose novu priliku Mađarima da osnaže svoj utjecaj unutar monarhije. Mađari su postigli takozvanu austrijsko-ugarsku nagodbu prema kojoj postoje dvije jedinice: austrijske zemlje i zemlje krune Sv. Stjepana (Hrvatska ostaje unutar Mađarske, a Austrija zadržava Dalmaciju). Levin Rauch je te 1867. imenovan za bana pa ne čudi da su provedeni izbori u kojima su većinski izabrani mađaroni, s neznatnom opozicijom u Hrvatskom saboru koja je poslije i napustila sabornicu tako da su oni

¹⁵¹ Brešić, Vinko; *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa d. d., Zagreb 2015., str. 43.

¹⁵² Ibid, str. 70.

ostali sami. Taj sastav Hrvatskog sabora s Ugarskom nije mogao biti dobar za hrvatsku preporoditeljsku liniju. Ugarska je tzv. hrvatsko-ugarskom nagodbom 24. rujna 1868.¹⁵³ uspjela u svome naumu što je značilo da je Rijeka spojena s ugarskom krunom. Događaj je poznat u hrvatskim povijesnim pregledima kao *Riječka krpica*. Mađari su realizirali svoje imperijalne pretenzije koje su podrazumijevale veliku Mađarsku naciju od *Karpata do mora* na štetu hrvatskih nacionalnih gajenja. Situacija se uzburkala i zakuhala, lavina emocija nahrnila je među hrvatskim patriotskim reakcionarima koji su pokušali dignuti bunu. Poznat je događaj kod Rakovice u kojem je pokušavajući dignuti bunu poginuo Eugen Kvaternik.

Hrvatima je opet preostala borba za naciju kroz književnost nakon što su politički potučeni. Potvrda o hrvatskom znanstvenom radu te uvjet za osnivanje akademije trebao je biti časopis „Književnik“ koji je pokrenut u *Matici ilirskoj*. Cilj je ostvaren i nakon višegodišnjeg izlaženja časopisa otvorena je *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU)*, najveći znanstveni zavod na našim prostorima.¹⁵⁴ Krajem 1868. *Matica* je zaključila da će početi izdavati časopis „Vienac, zabavi i pouci“ koji predstavlja nastavak narodne borbe, a i umjetnički je doprinio hrvatskoj književnosti.

Godine 1873. Ivan Mažuranić je imenovan za bana. Njegovo banovanje donijelo je izraženije pregovore za hrvatsku stvar i njezinu državnu cjelokupnost. Otvoreno je sveučilište u Zagrebu s tri fakulteta (1874.), a njegova preokupacija bio je i teritorijalni integritet Hrvatske, njezino sjedinjenje s Dalmacijom i Vojnom krajinom, kao i povratak Rijeke Hrvatskoj. Ipak, Mažuranić je ubrzo podnio ostavku ne mogavši povratiti Vojnu krajinu Hrvatskoj i ne postignuvši financijsku nagodbu s Mađarima.

Matica ilirska je 1874. promijenila ime u *Matica hrvatska* čime se i simbolički ilirsko ime preobrazilo u hrvatsko ime. Hrvatski narodni preporod time je ispunio svoju glavnu misiju. Hrvatski narod postao je svjestan svojeg bitka u svim hrvatskim krajevima, a organizirana društva i stranke kao sredstva borbe dokaz su tome.

Praktična politika može se definirati i kao hrvatska unutar ilirske koncepcije. Prije svega hrvatska (polaganje državnog prava), ali i kao ilirska označavala je širi pojam i povezivanje s bliskim etničkim skupinama (Srbi, Slovenci, Bugari). Usko se prema nekim ilirskim misliocima hrvatska ideja trebala stopiti i u zajedničku, južnoslavensku misao, koja je primjerice prema Gaju samo jedan dio velike

¹⁵³ Ibid, str. 71

¹⁵⁴ Ibid, str. 72

panslavenske države. Iako i sam Gaj zanesen idejama velike slavenske države, smatra da ilirsko ime mora biti „*zajedničko prezime*“, a zasebna trebaju ostati „*genetička imena*“: *Namjera naša nije posebna imena ukinuti, nego ih pod skupnim narodnim imenom ujediniti..., Srb neće nikad biti Hrvat ili Kranjac, a ova dvojica kad nisu, ne mogu nipošto biti Srblji.*¹⁵⁵ Kranjac se dakako odnosi na Slovenca, pripadnika slovenske nacionalne zajednice.

Kontrastiranja i shvaćanja ilirske ideje nakon njezine propasti razvila su se u dva politička razmišljanja kod osviještene hrvatske nacije. Jedan je vođen pravaškom logikom prema političkoj ideji samostalne hrvatske nacije, a drugi, narodnjački je vodio prema idejama jugoslavenskog zajedništva.¹⁵⁶ Prvi časopis koji je izlazio nakon završetka apsolutizma „*Naše gore list*“ očit je primjer zagovaratelja pravaških ideja. Bio je protiv svega što je bilo nastavak ilirizma pa je u njemu sve usmjereno protiv ilirskog sanjarenja i romantiziranja sveslavenstva i jugoslavenstva, a u korist neovisne hrvatske nacije.¹⁵⁷

3. 1. Lirizam, uspon romana te značaj ostalih vrsta i rodova za vrijeme 19. stoljeća

Vodeći književni rod hrvatskih preporoditelja bila je lirika. *Propjevati* među ilircima bio je znak domoljublja jednak umijećima pričanja i čitanja na narodnom jeziku. Nacionalni narativ odražavao se ponajviše izvođenjem patriotskih pjesama, takozvanih *budnica* i *davorija*. *Budnice* su pjesme koje svojim sadržajem *bude* nacionalnu svijest.¹⁵⁸ Najpoznatija hrvatska budnica jest Gajeva „Horvatom sloga i zjedinjenje“, poznatija po njenom prvom stihu: „Još Hrvatska ni propala“ iz 1835. One su uglazbljene, ljudi ih pjevaju i danas te je uvriježeno među narodom da su to pjesme bez autora, da pripadaju korpusu narodnih pjesama. *Davorije* su kraće vokalne skladbe, ponajviše za zbor, u ritmu koračnice prožete rodoljubnim karakterom. Za razliku od budnica, one su sadržajno mnogo borbenije, njihov ton je ozbiljan i one se uvijek pjevaju, dok se budnice mogu čitati i recitirati.¹⁵⁹ Poznatije

¹⁵⁵ Stančić, Nikša; *Hrvatski narodni preporod- ciljevi i ostvarenja*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, 2008., str. 14.

¹⁵⁶ Protrka, Marina; *Stvaranje književne nacije*, Sveučilište u Zagrebu, 2008., str. 57.

¹⁵⁷ Brešić, Vinko; *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa d. d., Zagreb 2015., str. 50.

¹⁵⁸ Opačić, Nives; *Budnice i davorije*, Vijenac br. 461, 3. 11. 2011.

¹⁵⁹ Opačić, Nives; *Budnice i davorije*, Vijenac br. 461, 3. 11. 2011.

pjesme su još Vukotinovićeve „Nek se hrusti šaka mala“, Demetrova „Prosto zrakom ptica leti“, a vrijedna spomena je i „Moja domovina“ Jurja Tordinca.¹⁶⁰ Nije budnica, ali u duhu domoljubnog stihotvorstva prosvjetiteljskog i nacionalnog djelovanja nastala je i već spomenuta „Hrvatska domovina“ Antuna Mihanovića. Godine 1891. sa skladbom Josipa Runjanina postala je prizatom hrvatskom nacionalnom himnom.¹⁶¹ Lirika nije bila najvažnija književna vrsta za vrijeme ilirizma samo zbog masovnosti i popularnosti, nego i zbog ideja i misli koje su prožimale nacionalni duh vremena i koje su ga pokretale: slogom, jedinstvom, samosviješću, vjerom u samoga sebe, ponosnom slavnom prošlošću, svjetlom budućnošću, slobodom, itd. U tome zanosu se nerijetko i pretjeralo.¹⁶²

Vraz je u svojim „Đulabijama“ stvorio uzorak hrvatske romantične ljubavne poezije, a ta je ljubav vezivana uz rodoljublje.¹⁶³ Nacionalno pjesništvo toga doba obogaćivalo se i kultiviralo je hrvatski jezik i tipičnim romantičarskim pjesničkim vrstama (baladama, elegijama, romancama, poemama, stihovanim pripovijestima) te pjesmama različitih usmjerenja i ugođaja (ljubavne, religiozne, humorističko-satiričke pjesme), a okušalo se i u gazeli, sonetu, sonetnom vijencu, epigramu...¹⁶⁴

Drama ovog razdoblja isto je značajna. Već tridesetih godina 19. stoljeća, dok je djelovalo njemačko kazalište, već tada su Vukotinović i Vraz bili svjesni koje mogućnosti ima kazalište kao promicatelj nacionalnih ideja te su u svojem „Kolu“ pisali prve dramske tekstove.¹⁶⁵ Kukuljević, Demeter i Nemčić pišu prva izvorna dramska djela u duhu nacionalne romanike našeg doba, Ivan Kukuljević je autor prve povijesne tragedije „Juran i Sofija ili Turci pod Siskom“, Demeter je kreator „Teute“, druge naše povijesne tragedije, a Nemčić je tvorac prve onodobne komedije Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac“ (izlazi u „Nevenu“ 1854.).¹⁶⁶ U povijesnim dramama istaknuo se Mirko Bogović.

Krajem 19. stoljeća roman je prekinuo dominaciju lirike i bio vodeći žanr nacionalne književnosti. Njegova nacionalna djelatnost u hrvatskoj književnosti odrazila se ulogom integrativnog faktora. Zahvaljujući usponu romana formirala se

¹⁶⁰ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 33.

¹⁶¹ Ibid, str. 33.

¹⁶² Ibid, str. 34.

¹⁶³ Ibid, str. 35.

¹⁶⁴ Brešić, Vinko; *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa d. d., Zagreb 2015., str. 48.

¹⁶⁵ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 36.

¹⁶⁶ Brešić, Vinko; *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa d. d., Zagreb 2015., str. 49.

hrvatska čitateljska publika, a to osviješteno građanstvo je svoju literaturu potraživalo u djelima romanopisaca poput Šenoe, Tomića, Gjalskoga, Kumičića...¹⁶⁷

Roman je kao takav dijelio sudbinu nacionalne književnosti, on je prva škola slobode, demokracije i patriotizma.¹⁶⁸ Mnogi su hrvatski gradovi većinu 19. stoljeća bili germanizirani, odnarođeni od hrvatskog jezika, prvenstveno jer su njemački i latinski bili jezici javne komunikacije sve do pada Bachova apsolutizma kada je hrvatski naposljetku postao službeni jezik. Hrvatski jezik njeguje se prvenstveno među obespravljenim pukom i na selima, dok u Zagrebu građanstvo i birokracija kupuju njemačke časopise te posjećuje kazalište u kojem se izvode predstave na njemačkome jeziku, sve do Lesića i njegove najave da će se u kazalištu govoriti hrvatskim jezikom.¹⁶⁹

„Ein Worth an Illyriens hochherzige Töchter“, spomenuti spis Janka Draškovića svjedoči o toj zabrinjavajućoj situaciji, posebno među odnarođenom ženskom populacijom koja upotrebljava njemački jezik. Drašković je zbog toga svoj spis napisao i na njemačkome kako bi bio razumljiv ciljanoj ženskoj publici, a zadatak spisa bio je zaintrigirati i osvojiti nacionalnom idejom i privući odnarođene hrvatske žene. Adolfo Veber Tkalčević svojim kritičkim tekstom „Niešto o kazalištu“ ističe zabrinutost i osuđuje širenje popularnih romana na njemačkom jeziku te on smatra da oni utječu na društvo kvareći hrvatsku mladež. U Tkalčevićevoj noveli „Zagreпкиnja“, objavljenoj u „Nevenu“ 1855., ocrtava se njegov stav o njemačkim romanima koje je Tkalčević smatrao uzurpatorima hrvatskih čitateljskih duša, napose ženskih.¹⁷⁰ Dragojla Jarnević, najistaknutija hrvatska ilirkinja, također je do 27. godine pisala i govorila isključivo njemačkim jezikom, no nakon što je osvojena ilirskom idejom, počela je stvarati književna djela na hrvatskome, među njima i roman „Dva pira“ čime je postala autoricom jednog od naših prvih romana 1863.¹⁷¹

Mlađi naraštaj hrvatskih preporoditelja, nakon Bachova apsolutizma, sve je manje držao do lirike, a sve više ih je zanimala afirmacija umjetničke proze. Prevladavao je isti nacionalni zanos i ushit iako je od preporodnih zbivanja prošlo i više od pola stoljeća. Glavni zadatak hrvatske književnosti stavljao je i dalje naglasak na jačanje nacionalnog identiteta, odnosno književnost je prije svega u svojstvu

¹⁶⁷ Nemeć, Krešimir; *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 19. stoljeća*, Znanje Zagreb, 1994., str. 6.

¹⁶⁸ Ibid, str. 17.

¹⁶⁹ Ibid, str. 51.

¹⁷⁰ Protrka, Marina; *Stvaranje književne nacije*, Sveučilište u Zagrebu, 2008., str. 150.

¹⁷¹ Dvoržak, Stanko; *Život jedne žene: odabrane strane dnevnika/Dragojla Jarnević*, Znanje, Zagreb, 1958., str. 14-15.

nacionalne afirmacije koju joj je još Gaj namijenio.¹⁷² U razdoblju ilirizma zastupljena je kraća proza, novela, koja je imala funkciju održavanja kulturnih stečevina ilirizma, a iz novelistike se postupno razvio postiliristički roman.¹⁷³ Novelu, što izvornu, što, adaptaciju njemačkih autora uveli su Vukotinović i Demeter, a kao prozaist se istaknuo i Kukuljević. Značajniji novelisti su i Jarničeva te Janko Jurković. U „Nevenu“ je izašla i prva poetika pisana na hrvatskome jeziku, „Kratko krasoslovje“ Ivana Macuna, još jednog Slovenca osvojenog idejama ilirskog pokreta. Po njegovom mišljenju roman: *predstavlja življenje sa svimi njegovimi teškoćami i radostmi kao i razvitak čovečanstva...*¹⁷⁴

Prvi pokušaj romana u novijoj hrvatskoj književnosti pripada Antunu Nemčiću, a odlomak iz njegova nedovršenog romana „Udes ljudski“ objavljen je 1854. posthumno u „Nevenu“. Konačno prvi roman 19. stoljeća zasluga je Miroslava Kraljevića, a to je „Požeški đak ili Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo sladki svoj narodni jezik“¹⁷⁵ koji izlazi 1863. u njegovoj rodnoj Požegi. Po njegovu dužem naslovu i podnaslovu *prvi naški izvorni roman* uočavamo da je još uvijek prevladavajuća misao briga o nacionalnom pitanju. Roman je pisan u narodnom duhu i na hrvatskom jeziku, te mu je misija odvratiti čitateljski puk od čitanja njemačkih romana, napose teži privući žene čitanju domaćeg štiva.

Prvog pravog i najvećeg romansijera hrvatska književnost dobila je u Augustu Šenoi sedamdesetih godina 19. stoljeća. On je najplodniji, najznačajniji i najsvestraniji hrvatski autor stoljeća, tvorac je hrvatskog povijesnog romana i kao rođeni kajkavac, kodifikator je urbane štokavštine. Šenoa je autor prvog estetski relevantnog romana „Zlatarevo zlato“ te je zaslužan za jedan od najboljih romana hrvatske književnosti 19. stoljeća „Seljačka buna.“¹⁷⁶ Motor hrvatske književne proizvodnje bio je i časopis „Vijenac“, koji je počeo izlaziti 1869., a Šenoa mu je bio urednik. U tome časopisu okončavao se proces kanonizacije naše mlade hrvatske književnosti.¹⁷⁷ Časopis je bio ključan za uzdizanje narodne prosvjete na višu razinu, on pridobiva i odgaja čitatelje, a ponajprije se građanski sloj interesira za „liepu

¹⁷² Brešić, Vinko; *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa d. d., Zagreb 2015., str. 67.

¹⁷³ Antun Barac po Nemeć Krešimir; *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 19. stoljeća*, Znanje Zagreb, 1994., str. 55.

¹⁷⁴ Ivan Macun po Nemeć Krešimir; *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 19. stoljeća*, Znanje Zagreb, 1994., str. 59.

¹⁷⁵ Nemeć Krešimir; *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 19. stoljeća*, Znanje Zagreb, 1994., str. 65

¹⁷⁶ Ibid, str. 79.

¹⁷⁷ Brešić, Vinko; *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa d. d., Zagreb 2015., str. 51.

knjigu“. To je bio *list hrvatskog otpora proti tuđinstvu*.¹⁷⁸ Nacionalne i društvene pouke Šenoinih romana su; *hrvatski narod ne smije biti potlačen ni od Nijemaca, ni od Mađara, ni od Talijana, ni od feudalaca, ni od crkve, već se mora izgrađivati vlastitim snagama*.¹⁷⁹ Njegova djela su predstavljala borbeno oružje u rukama hrvatske inteligencije toga vremena. Šenoa je prvi imao veću čitateljsku publiku, a to je pokazatelj da je on izrazito doprinio u razvoju romana koji je imao bitnu ulogu u procesu stvaranja nacije. Po svojim romanima i pripovijestima Šenoa spada u red najvećih *graditelja Hrvatsva*.¹⁸⁰

4. PANSLAVIZAM I ODNOSI S DRUGIM SLAVENIMA - (OD KRIŽANIĆA DO ILIRIZMA)

U prethodnom poglavlju opisani su razvojni procesi u 19. stoljeću koji su rezultirali stvaranjem ideje o hrvatskoj nacionalnoj zajednici. Ideja o nastajanju hrvatske nacionalne zajednice prošla je spomenute Hobsbawmove tri faze u tom stoljeću koje su ključne za stvaranje i postojanje određene nacije. Nastajanje hrvatske nacije kroz neumornu književnu i kulturnu djelatnost hrvatskih preporoditelja (književno stvaralaštvo kao svojstvo obrane nacionalnog integriteta), provedeno je i u okviru političkih ideja i akcija, a u konačnici i osvajanjem širih masa koje se deklariraju i identificiraju kao pripadnici nacije na temelju tih ideja. S obzirom na to da su se uobičavali zvati ilirima, u okviru sveslavenske ideje potrebno je razumjeti i odnose s ostalim Slavenima te međusobne srodnosti i bliskosti na temelju kojih se mogla graditi i jedna velika, zajednička, sveslavenska zajednica (kao primjer u ovome radu, pregledat će se stvaranje ukrajinske nacije također kroz 19. stoljeće, a fokus će biti stavljen na opisivanje bliskosti i sličnosti hrvatsko-ukrajinskih kulturnih doticaja).

Te ideje kojima se teži unaprijediti i povećati solidarnost među slavenskim narodima, nazivaju se panslavenske, a pokret je panslavizam.¹⁸¹ On egzistira kao kulturni fenomen kojem je zadaća realizacija svijesti o zajedničkom, panslavenskom jeziku (glavno obilježje pri stvaranju ideja književne nacije). U prethodnom poglavlju

¹⁷⁸ Nemeć Krešimir; *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 19. stoljeća*, Znanje Zagreb, 1994., str. 102.

¹⁷⁹ ur. Vućetić, Šime; *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 39, *August Šenoa*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1962., str. 32.

¹⁸⁰ ur. Vućetić, Šime; *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 39, *August Šenoa*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1962., str. 33.

¹⁸¹ Obšust, Kristijan; *Konstrukcija slovenstva u politici i nauci: stvaranje (sve)slovenskih tradicija, ideološke koncepcije o slovenskom jedinstvu i njihove refleksije*, Beograd, 2013., str. 83.

opisane su Gajeve ideološke vizije koje su išle u smjeru sveslavenske uzajamnosti. No realizacija panslavenskoga pokreta i nije bila tako jednostavna. Primjerice Ljudevit Gaj na tragu te ideje izgradio je i doprinio više partikularnom, narodnom identitetu (hrvatski narodni preporod). *Gaj je bio u prvom redu Hrvat i Ilir, a tek onda Slaven*.¹⁸² Pojava te ideje na našim kulturnim prostorima datira i prije 19. stoljeća. Slavenske vizije primjetne su već kod Vinka Pribojevića, hvarskog dominikanca koji se u svojem govoru „De origine successibusque Slavorum“ („O podrijetlu i zgodama Slavena“) izrečenom 1525. *predstavlja kao Dalmatinac, Ilir i Slaven*.¹⁸³ Istoimeno djelo tiskao je 1532. u Veneciji. Godine 1601. dubrovački dominikanac Mavro Orbini javlja se povijesnom raspravom „Il Regno de gli Slavi“ („Kraljevstvo Slavena“)¹⁸⁴, a neizostavan je i Juraj Križanić koji je potpuno obuzet i osvojen idejama panslavizma težio za crkvenom unifikacijom zapadnoga katoličanstva s istočnim pravoslavljem u jednu kršćansku uniju koja bi obuhvaćala sve Slavene sa središtem u Rusiji.¹⁸⁵

Vinko Pribojević podrijetlo Slavena dovodi u vezu s biblijskim postankom ljudskog roda nakon općeg potopa kojeg su preživjeli Noa i njegovi potomci. Već Jafetov (Jafet je Noin sin) sin Tyras dovodi se u vezu s postankom Tirana, koje Grci nazivaju Tračanima, a od njih su nastali njima srodni Mižani, Geti, Dačani i Iliri te konstatira da su Tračani također Slaveni i Goti, a njihove žene su Amazonke.¹⁸⁶ Dokaz da su Makedonci Slaveni po njemu je taj što oni nisu govorili grčkim nego slavenskim jezikom. Pribojević smatra da su i u najranijoj povijesti Makedonci govorili slavenskim jezikom kako je to bio slučaj u njegovom dobu. Makedonci i danas imaju svoj makedonski jezik koji je svrstan u slavensku obitelj jezika. Tako je Pribojević i Aleksandra Velikog pripojio među Slavene, a nije se ustručavao i neke rimske careve proglasiti Slavenima.¹⁸⁷ U Slavene je osim spomenutih Makedonaca ubrojio i sve ostale slavenske narode, a spominje prvi tezu o slavenskoj braći Čehu (praotac Čeha), Lehu (praotac Poljaka) i Rusu (praotac Rusa).¹⁸⁸ Pribojevićevo veličanje slavenske prošlosti nastavlja se i u opisivanju porijekla riječi slavenskog imena. Smatra da je nastalo od latinske riječi „*gloria*“ i označava slavu toga naroda koji se

¹⁸² Murray Despalatović, Elinior; *Ljudevit Gaj – panslavist i nacionalist*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1973., str. 111.

¹⁸³ Orbini, Mavro; *Kraljevstvo Slavena*, priredio Šanjek, Franjo; *Povijest hrvatskih političkih ideja*, Narodne novine, Zagreb, 1999., str. 32.

¹⁸⁴ Ibid, str. 31.

¹⁸⁵ Paščenko, Jevgenij; *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 18.

¹⁸⁶ Pribojević, Vinko; *O podrijetlu i zgodama Slavena*; priredio Novak, Grga; JAZU, Zagreb, 1951., str. 18.

¹⁸⁷ Ibid, str. 18-19.

¹⁸⁸ Ibid, str. 18.

mogao pohvaliti u slavnim pothvatima u kojima je iskazao hrabrost protiv Asiraca, Indijaca, Rimljana i mnogih značajnih povijesnih naroda...¹⁸⁹ Pribojević je tako iznio novu znanstvenu teoriju u svome djelu koju potkrepljuje pristupačnim argumentima kako se njemu čini da je „najzgodnije“. Pribojevićeva obuzetost slavenskim idejama pripisuje se višegodišnjem boravku u Poljskoj. Za razliku od Jurja Križanića ne vidi utočište i zaštitnika sveslavenske ideje u pravoslavnoj Rusiji. Iako je smatra dijelom velike slavenske obitelji, on je vidi kao suprotstavljenu katoličkoj Poljskoj¹⁹⁰ (zato se običava zvati Jurja Križanića kao začetnika i pravoga nositelja panslavenske ideje, dok je približavanje Rusiji u ono doba bilo revolucionarno i ispred doseg njegovog vremena). Pribojević je svakako bio velik Slaven i rodoljub koji je prvi iznio koncepciju o slavenskom jedinstvu i pokušao to predočiti i dokazati znanstvenim putem.¹⁹¹ Orbinijevi povijesni stavovi nadovezuju se i nastavak su Pribojevićevih povijesnih razmatranja o Slavenima. On prihvaća Pribojevićevu ideju prema kojoj su Slaveni i Iliri istovjetni, a isto tako su različiti od Grka. Po Orbiniju i Pribojeviću Slaveni su u sedmom stoljeću naselili svoje kulturne prostore. Orbini se zaustavlja na opisivanju slavenske etnogeneze i zastupa teorije prema kojima su Slaveni s Gotima i Vandalima napustili Skandinaviju, naselili Sarmatiju (tako su Slaveni i Sarmati) te u konačnici nastavili prema Balkanu. Slaveni dakle po Orbiniju imaju skandinavsko ili germansko porijeklo.¹⁹² Za razliku od Pribojevića koji raspravlja o Dalmatincima, Ilirima i Tračanima, Orbini ističe i imena južnoslavenskih naroda želeći istaknuti njihovu povijesnu važnost i ulogu. Tako spominje ponajprije Hrvate, Srbe i Bugare.

Juraj Križanić javlja se nakon Pribojevića i Orbinija u 17. stoljeću. S obzirom na to da djeluje u periodu baroka, Križanić se smatra i jednim od baroknih slavista. Osim što je bio promicatelj ideja pomirenja katoličke i pravoslavne crkve, kako bi ujediniio Slavene inzistirao je i na jezičnom, kulturnom, etničkom i političkom ujedinjavanju svih Slavena. Slavizam baroknog doba očituje se u brizi baroknih slavista za stanja nacionalnih jezika Slavena, a osim toga slavisti zagovaraju intenzivnije odnose između slavenskih zemalja te lobiraju za neovisnost potonjih. U tome dobu prisutan je strah od osmanlijske ugroze, a rješenje toga problema barokni

¹⁸⁹ Ibid, str. 19.

¹⁹⁰ Orbini, Mavro; *Kraljevstvo Slavena*, priredio Šanjek, Franjo; *Povijest hrvatskih političkih ideja*, Narodne novine, Zagreb, 1999., str. 38.

¹⁹¹ Pribojević, Vinko; *O podrijetlu i zgodama Slavena*; priredio Novak, Grga; JAZU, Zagreb, 1951., str. 43.

¹⁹² Orbini, Mavro; *Kraljevstvo Slavena*, priredio Šanjek, Franjo; *Povijest hrvatskih političkih ideja*, Narodne novine, Zagreb, 1999., str. 35.

slavisti vide u općeeuropskoj solidarnosti i obrani kršćanskih vrijednosti.¹⁹³ I Pribojević i Orbini naglasili su potrebu oslobođenja južnoslavenskih zemalja i njihovih naroda od otomanskih osvajača, ali nisu ponudili nikakav konkretan prijedlog kako bi riješili taj problem. S druge strane, Križanić i ostali istaknutiji barokni slavisti (također naš veliki pisac Ivan Gundulić), vide rješenje u očvršćivanju kršćanske unije i jačoj slavenskoj povezanosti. Gundulić u svojem djelu „Osman“ gradi ideje političkog, etičkog i religijskog sukoba na antitezama: *Zapad-Istok, Europa-Azija, kršćanstvo-islam, Slaveni-muslimani*, s prikazom veličanstvenog trijumfa kojim su se obranile europske kršćanske vrijednosti.¹⁹⁴ Težnja za kršćanskim zajedništvom jedan je od razloga jačanja slavenskih veza. Barokni slavisti svojim književnim djelovanjem žele potaknuti otpor naježdama islamskog osvajača s Istoka. Ujedinjenje i savez kršćanskih naroda i slavenskih zemalja činio se kao prirodan i utjelovljen na sličnim kulturološkim značajkama, nasuprot nepoznatoj i stranoj kulturi Osmanlija. Taj antimuhamedanski sentiment, jaz prema Osmanlijama i doživljavanje potonjih kao naviruće opasnosti koja će uništiti slavenski svijet i kulturu, odrednica je toga doba. Spomenuti Mažuranićev ep „Smrt Small-age Čengića“ dokazuje da je Istok u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća još uvijek doživljavao grubo - kao turska sila koja je otrgnula naše krajeve i sjedila na našim granicama stoljećima prijeteci našem nacionalnom bitku. Pedesetih i šezdesetih godina 19. stoljeća preporodna novelistika ispunjena je *hajdučko-turskom tematikom* kojom su Hrvati u antitezi s muslimanima, uvijek u statusu podčinjenog i žrtve prema svojem vjekovnom turskom tiraninu.¹⁹⁵ Tek u Tomićevim romanima „Zmaj od Bosne“ (1879) i „Emin-agina ljubava“ Istok se približava svojom egzotikom, orijentalnošću te se opisuje kao mističan, čaroban i tajanstven hrvatskome puku.

Opsjednut idejama panslavizma, Križanić se odlučio na put u Rusiju (i sam Gaj se kasnije odlučio putovati Rusijom) kako bi samome caru očitovao svoje ideje. Gajev prethodnik završio je još gore od samoga Gaja pa je carskim ukazom prognan u Sibir, točnije u Tobolsk.

Križanić je imao kulturne dodire i s Ukrajinčima te se istaknuo kao poznavatelj i posrednik između Hrvatske i Ukrajine. Ukrajinci, poznatiji u to doba kao *Ruteni*, u Križanićevo doba bili su najbrojniji predstavnici Grkokatoličke crkve, a kako

¹⁹³ <https://www.matica.hr/knjige/juraj-krizanic-i-ukrajina-1115/>, 20. 8. 2022.

¹⁹⁴ Paščenko, Jevgenij; *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 63.

¹⁹⁵ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 32.

je sam Rim nastojao proširiti utjecaj među crkvenim obredima na istoku Europe, Hrvati, koji su također slavenski narod, trebali su poslužiti za približavanje *Rutena* Rimu i baroknom kulturnom utjecaju.¹⁹⁶ Zalaganjem za to jedinstvo formirala se neka vrsta barokne unije u koju ulazi i Ukrajina. Hrvati su s Ukrajinčima oformili državnu i crkvenu europsku uniju, težeći približavanju slavenskog prostora u općeeuropski krug. Barokni slavizam ideja je više nedržavnih, nego državnih nacija što se vidi iz potonjeg odnosa, a ona je pridonijela povezivanju ukrajinskih i hrvatskih pisaca i ostalih hrvatsko-ukrajinskih intelektualaca.¹⁹⁷

Križanić je imao značajnu ulogu u tome približavanju. Unatoč svojim sveslavenskim stavovima, Križanić je imao razumijevanja i razlikovao jezik kojim govore Rusi, nazivajući ga „moskovskim jezikom“ od jezika „rus'kog“ u koje uvrštava uz ukrajinski i današnji bjeloruski. Nastojeći prikazati šarolikost slavenskih jezika, Križanić je u različitoj mjeri upotrebljavao i ukrajinski leksik. Ukrajinizmi prožeti u Križanićevim djelima ponajprije se vide u njegovom djelu „Politika“. Već naslov *duma* asocira na ukrajinski narodni ep. U podudarnosti ikavizama Križanić pak ima najviše ukrajinskih riječi; *zviriju, tilu, bisa, Nimci, vusi, zavada, prigoda, hudoba...*¹⁹⁸

Križanić se ukrajinizmima služio skoro u svakome poglavlju. Količina je različita, a on se služi ukrajinskim riječima i tamo gdje smatra da su umjesnije od drugih riječi. U poglavlju posvećenom ratnim problemima, problemima obrane i naoružanja koristi ukrajinske nazive za oružja: *bulava, rušnica, dumy*¹⁹⁹

Mogu se pronaći i različite forme preuzete iz ukrajinskoga; *od wish najgorsziy* (od svih najgori), *mež wsimi* (među svima), *naszije zli naslidki* (naše zle posljedice). Za Ukrajince upotrebljava tadašnje nazive moskovskog leksika, *Czerkasi*, ali i svoje kao *Podnjeprjani, Zaparžani (Zaporošci)*²⁰⁰. Osim ukrajinskih riječi, pisac se koristio i ukrajinskim modelima za stvaranje pravilnog, općeslavenskog jezika, primjerice pojam „ekonomika“ gradi prema ukrajinskome izrazu „*Domaszne gospodarstvo*“.²⁰¹

Križanić je svoje mjesto pronašao i kao junak u povijesnom ukrajinskom romanu „Fastiv“ ukrajinske spisateljice Varvare Ivanovne Čeredničenko početkom 20. stoljeća tako da je Križanić literarno ustoličen u ukrajinskom književnom kanonu. U

¹⁹⁶ Paščenko, Jevgenij; *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 37.

¹⁹⁷ <https://www.matica.hr/knjige/juraj-krizanic-i-ukrajina-1115/>, 20. 8. 2022.

¹⁹⁸ Križanić, Juraj; *Politika*, po Paščenko, Jevgenij; *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 437.

¹⁹⁹ Paščenko, Jevgenij; *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 437.

²⁰⁰ Paščenko, Jevgenij; *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 438.

²⁰¹ *Ibid*, str. 438.

romanu je prikazan kako neumorno drži političke govore, uči Kozake vještinama sadnje i cijepanja voća, zatim ih uvjerava koliko je njihova zemlja bogata i „bogomdana“, otkriva im također njemačke smicalice te vapi da trebaju težiti zajedništvu nad nadirućim nasiljem od strane turskih i tatarskih napadača. U romanu je pokušano predočiti najsitnije detalje iz Križanićevih posljednjih životnih trenutaka, međutim o pojedinostima njegove smrti nema cjelovitog uvida. Samo se šturo opisuje u romanu kako je u bitci kod opsade Beča pao kao član poljske vojske. Križanićeva smrt nije protuslovna zapisima jer su Ukrajinci s pukovnikom Palijem došli u Beč kao pripomoć Poljacima. Također, Križanić nije bio strogi „Latinjanin“ da ne bi primio čak i sakrament svete pričesti od pravoslavnog svećenika. Križanić je u romanu predstavljen i kao profesor u Rimu koji je imao svoje učenike što nije povijesno utemeljeno, također se dovodi u pitanje spisateljičino poznavanje Križanićeve etnogeneze, za nju je Križanić i Srbin i Hrvat konstatirajući da su Hrvati bili pleme unutar Srbije: „Palij je sklopio tople pokojnikove ruke. U oči mu je upalo veliko i široko čelo pokojnikovo: „Jedan ljudski um imao je ovaj siromašni Srbin hrvatskog plemena, sin slavenskog, zlom sudbinom na brojna plemena razderanoga naroda“...“²⁰²

Križanićeve misli o uniji Slavena prožete su i pulsiraju romanom iako u romanu nije istaknuta Križanićeva osnova i o religijskom zajedništvu svih Slavena. Izljevi osjećaja preneseni u datome trenutku Križanićeve smrti se također čine pomalo naivni i romantizirani.²⁰³

Pribojević i Orbini svojom panslavenskom ushićenošću više su okrenuti povijesti slavenskih naroda kao zalogu za budućnost koju vide u većem zajedništvu i snazi slavenskih naroda pod okriljem rimokatoličke vjere, dok je Križanić više vizionarski pisao o velikoj slavenskoj budućnosti koja nužno nije opsjednuta povezanošću s Rimom. Naglasak je usmjerio na jačanje veza među svim slavenskim narodima.

Hrvatski preporoditelji kroz cijelo 19. stoljeće nastavljaju tragom panslavenskih ideja težeći jačanju ilirske, općeslavenske svijesti. Hrvati su upoznati za srodnim težnjama ostalih slavenskih naroda, uspoređivali su se s češkim i slovačkim, a nerijetko su prihvaćali i plodove ruskog slavjanofilstva. Primjerice vizija prostora kod preporoditelja Šime Ljubića koji u svojim djelima nastupa kao intelektualac i

²⁰² Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 69.

²⁰³ Ibid, str. 71.

domoljub, podrazumijeva *bližnje* (južnoslavensko) slavenstvo, ali i *daljnje* slavenstvo (vizija slavenskoga kontinenta). Kod hrvatskih iliraca to je predstavljalo nacionalnu identifikaciju.²⁰⁴

5. POSEBNOSTI STVARANJA UKRAJINSKE NACIJE KROZ KNJIŽEVNOST

Prije opisivanja posebnosti prilikom stvaranja ukrajinske nacije htio bih predstaviti ukrajinskoga filologa i slavista Jevgenija Paščenka. Profesor Paščenko bio je jedan od najistaknutijih promicatelja ukrajinske kulture u Hrvatskoj. S obzirom na to da je velik dio njegovog znanstvenog stvaralaštva bogat opisivanjima kulturoloških spona i sličnosti između Ukrajine i Hrvatske, u mojim sljedećim poglavljima njegovo djelo poslužiti će kao dominantan izvor informacija. Paščenko je reprezentativan za predstavljanje ukrajinske nacije u Hrvatskoj. Preko njegovih znanstvenih radova ponajviše će biti opisani i razjašnjeni procesi stvaranja ukrajinske nacije. Također će se prikazati relacije između dvaju naroda te njihovi književni i kulturni dodiri.

Krajem 18. stoljeća Ukrajina je kao i Hrvatska tada bila teritorijalno rascjepkana. Bila je podređena takozvanom poljsko-austrijsko-ruskom trokutu. Zapadni dio Ukrajine (Galicija, Bukovyna, Zakarpatt'a) nakon podjele Poljske 1772. priključen je habsburškom imperiju.²⁰⁵ Istočni, većinski dio Ukrajine, bio je u sastavu ruskog imperija nakon što je u tom dijelu Ukrajine 1775. slomljeno zaporoško kozaštvo, okosnica ukrajinske nezavisnosti.²⁰⁶ Tako je Ukrajina od kraja 18. stoljeća sve do početka 20. stoljeća skoro 150 godina podijeljena između Ruskog Carstva i Habsburške Monarhije. U Habsburškom Carstvu zapadni Ukrajinci su doživljavali pritiske od nastajućeg poljskog nacionalizma. No, na istoku Ukrajinci su imali još izazovnije situaciju u procesima stvaranja državnosti i nacionalnog opstanka. Ruski carizam politički je provodio ideje panslavizma koji se u realizaciji pretvorio u panrusizam (ruski slavizam i imperijalizam). Učinkovitost rusifikacije očitovala se ponajviše u slavensko-slavenskim dodirima. Tako je prema ruskoj svijesti etničko, jezično i vjerski blizak ukrajinski narod podrazumijevan kao dio velikoruskoga, a ruski

²⁰⁴ Paščenko Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 127.

²⁰⁵ Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinska i hrvatska književnost u austrijskom i postaustrijskom krugu* po Pavlović, Cvijeta; Glunčić-Bužančić, Vinka; Meyer-Fraatz, Andrea; *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*, Književni krug, Split, Filozofski fakultet Zagreb 2011., str. 91.

²⁰⁶ Paščenko Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 108.

ekspanzionizam postaje glavna tegoba i gorući problem za razvijanje nacionalne samobitnosti, o čemu svjedoče i brojni noviji pregledi ukrajinske povijesti.²⁰⁷ U takvom kulturnom okruženju s obzirom na represivnu politiku administracije Ruskog Carstva, teoretsko osmišljavanje ukrajinskog nacije lakše se razvijalo u zapadnijim ukrajinskim pokrajinama u sklopu Habsburškog Carstva.²⁰⁸ U traganju za nacionalnim identitetom razvijao se slavizam u Ukrajini koji se prepoznavao u vidu slavenskog federalizma (u Hrvatskoj se slavizam reflektirao ponajprije kao hrvatski jugoslavizam). U Hrvatskoj se stanje razlikovalo od ukrajinskog u obliku poimanja slavenske ideje. Naime u protuslovlju „*mi-oni*“, „*Slaveni-neslaveni*“, Hrvati su slavizmom isticali svoju posebnost pred germanskim, ugarskim i romanskim nasrtajima što je vodilo jačanju nacionalne svijesti, Ukrajinci su se pak držali federalističke koncepcije slavenstva jer bi u njihovom *slavensko-slavenskom* slučaju pretjerana ustrajnost na slavizmu bila pogubna za ostvarenje nacionalnih ideja. U kojem smjeru će se provoditi panslavizam u Ukrajini dalo se naslutiti još 1793. kada su ruski intelektualci povodom osvajanja Ukrajine pod Katarinom Drugom u njenu čast istaknuli na medalji: *Ja sam vratila ono što je bilo otrgnuto*, a potvrdu da će ruski slavizam negirati postojanje ukrajinske samostalnosti i nakon priznavanja poljske suverenosti, koja je kulturološki drugačija od Rusije i Ukrajine, izjava je ruskog pukovnika Pavla Pestelja *Malorusija nikad nije bila i ne može biti samostalna*²⁰⁹ pri čemu je sam naziv Malorusija ponižavajući prema ukrajinskim nacionalnim zagovarateljima.

U tom dobu Rusi su i preuzeli postojeći naziv od srednjovjekovne kijevske države Rus' te su odbacili stari naziv imena države Moskovija. To je zbunjivalo Ukrajince na zapadu jer su se Ukrajinci unutar Habsburške Monarhije, a primjerice i prvi doseljenici koji su emigrirali iz Ukrajine u Hrvatsku u 18. stoljeću, tradicionalno nazivali i identificirali s nazivima *Rusini*, *Ruseni* ili *Ruteni*, a imenovali su i svoj jezik nazivali rusinskim. Zbog toga u 19. stoljeću dolazi do svjesne zamjene samonazivlja pa drugi val migracija ukrajinskih doseljenika donosi s njima i drugačiju infiltraciju etnosa. Oni sebe nazivaju Ukrajinacima s pripadajućim ukrajinskim nazivom jezika. Tako su supostojala dva vala Ukrajinaca, iz dva različita povijesna perioda, Rusini i

²⁰⁷ Ibid, str. 108.

²⁰⁸ Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinska i hrvatska književnost u austrijskom i postaustrijskom krugu* po Pavlović, Cvijeta; Glunčić-Bužančić, Vinka; Meyer-Fraatz, Andrea; *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*, Književni krug, Split, Filozofski fakultet Zagreb 2011., str. 92.

²⁰⁹ Paščenko Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 108-109.

Ukrajinci što je dovelo u zabunu glede nacionalne identifikacije ukrajinskoga naroda.

Paščenko tvrdi da je naziv *Ruteni* jednako poguban za Ukrajince jer to su Ukrajinci koji su se odrekli nacionalne samosvijesti u korist približavanju habsburškom dvoru, a te prebjege vidi istima kao one u istočnoj Ukrajini koji su se pod imenom *Malorusa* priklonili ruskom caru.²¹⁰ Također, bilo je i Ukrajinaca iz zapadne Rusije koji su bili osvojeni idejama ruskog slavizma te su sa zapada emigrirali prema Rusiji, a bilo je i Ukrajinaca koji su napuštali ukrajinske nacionalne ideje u korist polonizacije tj. kulturološke asimilacije s Poljacima te prihvatanja poljskog jezika.

Ono što su predstavljali *ilirci* u Hrvatskoj to su u Ukrajini bili *ćirilometodijevci*, unatoč ponešto drugačijoj refleksiji slavizma. Razdoblje nacionalnih promišljanja u Ukrajini također je izražavalo sličnu nadahnutost poput hrvatskog narodnog preporoda o idejama prastarog zajedništva i slavnim podvizima. *Književnost kao važan građevinski blok* predstavljala je (isto kao kroz 19. stoljeće u Hrvatskoj) izraz nacionalnog ukrajinskoga identiteta.²¹¹ Nacionalna afirmacija prožeta je tijekom cijelog 19. stoljeća kroz ukrajinsku narodnu književnost, a ona se razvijala i u ozračju antiimperijskog diskursa.²¹² U razdoblju od 1845. do 1847. u Kijevu djeluje tajna političko-nacionalna organizacija, takozvano ćirilometodsko društvo (bratstvo). Ćirilometodijevci se zalažu za ideje nezavisne Ukrajine i federativni koncept nezavisnih slavenskih država. Član te zajednice bio je najveći predstavnik ukrajinske književnosti, kulture i jezika Taras Ševčenko. Ševčenko se u svojoj pjesmi zapitao: „Hoćemo li dočekati svojega Washingtona?“²¹³ referirajući se na slavensku federaciju po uzoru onoj u Sjedinjenim Američkim Državama. S obzirom na to da se Poljska ostvarila kao samostalna nacionalna država s bogatim dosezima poljskog romantizma i nacionalizma, smatrao je Ševčenko da takva Poljska treba biti uzor svim slavenskim narodima, ponajprije nedržavnim nacijama, koje imaju svoj bogati književni kanon, jezik i ostale društvene značajke državnosti. Ševčenko i ostali

²¹⁰ Ibid, str. 110.

²¹¹ Tompson, Eva u Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinska i hrvatska književnost u austrijskom i postaustrijском krugu* po Pavlović, Cvijeta; Glunčić-Bužančić, Vinka; Meyer-Fraatz, Andrea; *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*, Književni krug, Split, Filozofski fakultet Zagreb 2011., str. 93.

²¹² Shkandrij, Miroslav; u Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinska i hrvatska književnost u austrijskom i postaustrijском krugu* po Pavlović, Cvijeta; Glunčić-Bužančić, Vinka; Meyer-Fraatz, Andrea; *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*, Književni krug, Split, Filozofski fakultet Zagreb 2011., str. 93.

²¹³ Ševčenko po Paščenko Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 111.

ćirilometodijevci shvaćali su važnost nacionalnog jezika, glorificirajući ga i smatrajući ga ravnopravnim drugim jezicima. Osim Ševčenka, istaknuti ukrajinski preporoditelj je i Mykola Kostomarov. On izlazi sa svojim programskim djelom „Knjiga bića ukrajinskog naroda ili Zakon Božji“²¹⁴ 1845. godine. To je ujedno glavno štivo ćirilometodskog pokreta. Kostomarov je stvorio mit o slavenskom plemenu kojeg su Konstantin i Metod izvukli iz progonstva, a ljude iz plemena pretvorili u najveće kršćane. On krivi Nijemce što Slaveni gube nezavisnost smatrajući ih također odgovornima i što su Rusi postali tirani (uz njemački blagoslov ustoličen je ruski car). Kostomarov konstatira kako Moskovščyna (Rusko Carstvo) i Poljska nisu uspjele uspostaviti mesijansku misiju (ravnopravnost među svim Slavenima), ali on smatra da će Ukrajina to ostvariti sa svojom samostalnošću. „Međutim zlo neće pobijediti: I ustat će Ukrajina iz svojega groba i opet će se odazvati svoj braći Slavenima, i bit će uslišana, i ustat će slavenstvo...“²¹⁵ Taj mit je bio okidač za priklanjanje nacionalne elite Ćirilometodskom bratstvu.

U tim godinama ukrajinski preporoditelji pronalaze potvrdu o posebnosti svojega jezika i u nekim europskim časopisima, npr. K. Rober je u časopisu „Reve de deux Mondes“ napisao: „rusinski jezik kojim govori 13 milijuna najsposobnijih i najrazvijenijih Slavena mogao je postati prvorazrednim književnim jezikom, ali uz ruski i poljski jezik on svaki dan gubi tlo.“²¹⁶

Različit pristup i pogledi na ideje slavizma u formiranju nacionalne svijesti Ukrajinaca razlikovao je i ćirilometodijevce. Tako je prvi krug ćirilometodijevaca formiran oko Kostomarova i njihove ideje podsjećaju na naše ilirce formirane u Strossmayerovoj Narodnoj stranci. Oni su za bratstvo i jedinstvo ravnopravno povezanih Slavena. Drugi krug bratstva predstavlja radikalno krilo na čelu kojeg je Ševčenko, a njihove ideje pandan su hrvatskim pravašima te oni traže socijalno i nacionalno oslobođenje Ukrajine. Ševčenka je među najveće vizionare budućeg doba pogurala njegova poema „San“ iz 1847.²¹⁷ Tom poemom on predočava propast ruskog imperija. Neki ukrajinski intelektualci, smatrajući relevantnim projekt u kojem bi slavenske države bile poput Sjedinjenih Država te imale ustav prema američkom principu, čak su i odbacivali Rusiju iz takve zajednice. Prema njihovim vizijama,

²¹⁴ Paščenko Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 111.

²¹⁵ Kostomarov po Paščenko Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 111.

²¹⁶ Paščenko Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 112

²¹⁷ Ibid, str. 112.

centar *Sjedinjenih Slavenkih Država* trebao je biti Kijev. Nakon prijave ruskog studenta Alekseja Petrova, ruska žandarmerija uhitila je 3. ožujka 1847. ćirilometodijevske lidere, a Tarasa Ševčenka kvalificiralo se kao najvećeg zločinca: *smatra ga se stanovitim maloruskim pjesnikom i zato su njegove pjesme dvostruko štetne.*²¹⁸ Kijevsko bratstvo bilo je najrazornije kažnjeno, Taras Ševčenko postao je regrut u Kazahstanu, a bilo mu je zabranjeno pisati i slikati te je u tom izgnanstvu i umro 1861. Najgore je tek uslijedilo 1863. kada je ukazom ruskog ministra vanjskih poslova Valujeva rad na ukrajinskome je trebao biti obustavljen, a ukrajinski jezik se zabranjuje: *nije ga bilo, nema ga i neće ga biti.*²¹⁹ Ruska politika je kroz 18. i 19. stoljeće konstantno i neprekidno onemogućavala postojanje ukrajinske autentičnosti unutar Imperija. Tako je još prije zabrane ukrajinskog jezika 1863., između 1720. i 1729. bilo zabranjeno tiskanje na ukrajinskome jeziku, a ruski jezik bio je nametnut kao službeni jezik Ukrajinčima. Između 1763. i 1775. zabranjena je uporaba ukrajinskog jezika u školstvu i nastava na ukrajinskome jeziku u akademiji, a ta zabrana nametnuta je i u službenim poslovima. Nakon spomenute zabrane ukrajinskog jezika 1863., godine 1876., tzv. *Emskim ukazom* kojega je potpisao ruski car, zabranjeno je pisanje na ukrajinskom jeziku, a taj ukaz bio je na snazi sve do 1905.²²⁰ Nedugo nakon toga, ukrajinski jezik opet je zabranjen od 1907. Godine 1881. uvodi se cenzura u kazalištu, a 1895. zabrane idu toliko daleko u svojoj represivnosti da se i pri krštenju djece zabranjuje nadijevanje ukrajinskih imena.²²¹

U drugoj polovici 19. stoljeća dolazi do „eksplozije“ preporodnih i nacionalnih ukrajinskih oslobodilačkih nastojanja. Osjeća se postupni gubitak ideja slavizma koje su najzastupljenije bile upravo u promišljanjima ćirilometodijevaca, a ukrajinski preporoditelji od sredine 19. stoljeća sve više teže ostvarenju ideje nezavisne Ukrajine. Ideja potpune ukrajinske autonomnosti, kako u književnoj misli, tako i u političkim pretenzijama, seže od zapadnih regija (Ivan Franko) preko centralne Ukrajine (*Bratstvo tarasivaca*) do istočne Ukrajine (Harkivsko sveučilište).²²²

Bratstvo tarasivaca kao što mu i samo ime ukazuje na to, okuplja poklonike ideja Tarasa Ševčenka. To je i prva politička organizacija u Ukrajini, a ideologija stranke izrazito je nacionalističke prirode. Začetnik i glavni ideolog toga bratstva bio

²¹⁸ Ibid, str. 113.

²¹⁹ Ibid, str. 113.

²²⁰ Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 93.

²²¹ Paščenko Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 113-114.

²²² Ibid, str. 117.

je Mykola Mihnov'skyj, autor manifesta „Samostalna Ukrajina“. Smatrao je da se sloboda, individualnost i duhovni razvitak jedne nacije mogu ostvariti samo u potpunoj nezavisnosti nacije te je u svojem manifestu težio takvom nacionalnom idealu.

Ukrajinski pisci i štovatelji ukrajinske nacionalne svijesti okupljali su se u udrugama „Gromada“ diljem Ukrajine. Drugačiji nacionalni pristup imao je ideolog Myhajlo Dragomanov koji je bio na čelu „Gromade“. Dragomanov je smatrao da konfederacije ili federacije prema modelima Ujedinjenog Kraljevstva, SAD-a ili Švicarske nisu rješenje. Polazio je od ideje promjene ustavnog poretka kojom bi se decentraliziralo Rusko Carstvo, a u toj decentraliziranoj federaciji cilj je bio potpuno oslobođenje Ukrajine na čelu sa stvaranjem „Gromade“ koja bi osim Ukrajine, oslobodila i ostale neplemenske narode.²²³

Nosilac nacionalnih ideja druge generacije ukrajinskih preporoditelja (u prvoj generaciji to je bio Ševčenko) u cjelokupnom ukrajinskom kulturnom i znanstvenom životu, a napose u književnosti je zapadnoukrajinski pisac Ivan Franko. On je u austrijskom krugu razrađivao svoje nacionalno angažirane i socijalne teme i ideje radi kojih je nerijetko bio i zatvaran. Njegovo lirsko-epski spjev „Mojsej“ („Mojsije“, 1905.) polifonična je poema u kojoj pisac promišlja o sudbini svojeg naroda i njegovom putu. U poemi se Franko obraća i liku *radnika* što njegovu poemu, kao i niz drugih stilskih uobličavanja i motiva približava istoimenom djelu „Mojsije“ našega nacionalno-socijalno angažiranog pisca Silvija Strahimira Kranjčevića.²²⁴

Ruski hegemonizam koji je negirao postojanje ukrajinskog naroda formirao je i etablirao svijest ukrajinskih preporoditelja u sasvim drugačijem pravcu što znači da Ukrajinci nisu bili zaslijepljeni idealiziranjem Rusije kao središnjice slavenstva, nego su se ideološki orijentirali već u 19. stoljeću prema idejama nacionalne nezavisnosti i slobodne Ukrajine.²²⁵

6. KONTAKTI HRVATSKE I UKRAJINE U 19. I 20. STOLJEĆU

Jedna od najznamenitijih teza o podrijetlu i nastanku Hrvata veže se uz njihov dolazak s kulturno-povijesnih prostora na kojima danas pronalazimo druge slavenske

²²³ Ibid, str. 117.

²²⁴ Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinska i hrvatska književnost u austrijskom i postaustrijskom krugu* po Pavlović, Cvijeta; Glunčić-Bužančić, Vinka; Meyer-Fraatz, Andrea; *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*, Književni krug, Split, Filozofski fakultet Zagreb 2011., str. 95.

²²⁵ Paščenko Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 128.

narode (jedan od tih naroda, koji danas obitavaju tamo je ukrajinski narod). Goldstein u svojem radu „O etnogenezi Hrvata u ranom srednjem vijeku“ navodi da se na početku procesa nastajanja i razvitka svakog naroda (što je sam naš prijevod riječi etnogeneza) postavlja pitanje kako je nastalo ime nekog naroda i koje mu je bilo značenje. On se nadalje u svojem radu razračunava s najznamenitijom teorijom o etničkom porijeklu Hrvata, tzv. „iranskom“, koja mu se čini najvjerojatnijom. Tvrdi da ime Hrvat potječe s područja istočno od Karpata te da su prvobitni Hrvati vjerojatno bili omanja nomadska ili polunomadska skupina koja je stigla do okolice Krakowa.²²⁶ Paščenko proučavajući ukrajinsko-hrvatske veze od samog postanka, tvrdi da stariji ukrajinski književni izvori baveći se Irano-slavenskom simbiozom smještaju pleme Hrvata, poznatije kao Bijeli Hrvati, u zapadnije prostore ukrajinskog teritorija. Bijeli Hrvati su ulazili u sastav staroukrajinske države, takozvane Kijevske „Rus“, što navodi na zajedničko iransko podrijetlo obaju naroda. Lingvističkom analizom saznajemo podrijetlo te riječi, kojim se bilježi odgovarajuća društvena sekvenca, a ime „Rus“ bi trebalo označavati naziv za elitu toga patrijarhalnoga društva.²²⁷

U ranom srednjem vijeku Hrvatska je unutar zapadnog, rimskog europskog utjecaja, a Ukrajina unutar bizantinske kulturne domene. Crkveni raskol 1054. podijelio je dotad katoličku Europu na katolički zapad i pravoslavni istok. Unatoč svojoj geografskoj određenosti i pripadnosti istočnoj crkvi, Kijev je neprekidno gravitirao zapadnom utjecaju i nastojao biti u korak sa Zapadom. Hrvatska se u tim pokušajima povezivanja Kijeva s Rimom javlja povremeno u posredničkom statusu. O tim intenzivnijim kulturnim vezama svjedoči i glagoljička tradicija koja je zamjetna i kod Hrvata i kod Ukrajinaca.²²⁸ Zbog nepovoljnih povijesnih uvjeta, renesansa tradicija kakvu je imala Hrvatska ne dopire do Ukrajine. Veze se dakle počinju intenzivnije uspostavljati u periodu zvanom barokni slavizam. U analizi slavenskih dodira već je istaknuto koliku je važnu ulogu imao Juraj Križanić kao posrednik u hrvatsko-ukrajinskim odnosima. Ivan Gundulić je tada u svome „Osmanu“ opjevao Hoćimsku bitku te je time veliki prostor dao slavnim ukrajinskim Kozacima, a samim time i uveo prvi put Ukrajinke u korpus hrvatske književnosti.

²²⁶ Goldstein, Ivo; *O etnogenezi Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Migracijske i etničke teme, Filozofski fakultet Zagreb, 1989., str. 221.

²²⁷ Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 9.

²²⁸ Ibid, str. 10-11.

Zaporoški Kozaci pojavljuju se kod našeg Gundulića predstavljajući simbol slavenskog viteštva. Oni su svojevrсни predstavnici slobodarstva Ukrajine, a njihovo ime sinonim je za čuvara granica, neovisnog čovjeka, vojnika-jahača u Gundulićevom „Osmanu“.²²⁹ Kozaci su predstavljali snažnu vojnu okosnicu koja je predstavljala opasnost i krimskim Tatarima, a napose Osmanlijama. Gundulić u svojoj epskoj poemi spominjući Hoćimsku bitku iz 1621., konstatira da se Slaveni, uz uvjet da stoje uz bok jedan drugome i čuvaju „leđa“ jedni drugima, mogu oduprijeti i odbaciti Turke. U prilog tome da to i nije bio baš jednostavan proces svjedoče loši kozačko-poljski odnosi, a različitost im je definirana ponajviše religioznim odrednicama. Poljska je nastojala širiti svoj katolički utjecaj među Kozake koji su to odbacivali naglašavajući svoju pripadnost pravoslavlju koje je i bilo sinonim nacionalne posebnosti Kozaka. Unatoč svim nesuglasicama i neslaganjima, Poljaci i Kozaci zajedno ratuju predstavljajući kršćanski blok.

Nositelj kozačkog ponosa bio je hetman²³⁰ Petro Sagajdačnij koji je vodio Kozake u bitkama protiv Tatara i Turaka na Krimu. Kozaci su se pod njegovim vodstvom odazivali zamolbama poljskih kraljeva te išli u opjevane bitke protiv Moskovljana i Otomana. Iako su Kozaci službeno bili pod poljskim protektoratom, vijesti o njihovome doprinosu i hrabrosti širile su se sve do našeg Ivana Gundulića. Upravo u „Osmanu“ Gundulić spominje ime spomenutog hetmana pa možemo saznati iz poeme da su Kozaci pod komandom Sagajdačnog i da su njegove postrojbe brojale 50 tisuća ljudi.²³¹ U poemi također nudi slikovite prikaze bojovnika iz kijevskog puka: *njihovi bojovnici - u željeznim oklopima, u rukama kratka koplja i štitovi, za pojasom bojne sjekire.*²³² Daje opis i Volynjaca, odnosno Ukrajinaca iz regije Volynj, koji su s Bjelorusima bili pod komandom gospodina Sinjavskoga, - *na konjima, s puškama i sabljama, u klobucima od devine dlake*²³³

Gundulić odlično poznaje različite strukture kozaštva u Ukrajini, a pretpostavlja se da je do tih saznanja došao zahvaljujući uvidu u poljske izvore. U duhu vremena,

²²⁹ Paščenko, Jevgenij; *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 48.

²³⁰ Hetman –kapetan, vrhovni vojni zapovjednik, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25311>, 22. 8. 2022.

²³¹ Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjeptra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 80.

²³² Gundulić, Ivan; s dopunom Mažuranić, Ivan; *Osman* po Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjeptra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 80.

²³³ Ibid, str. 80.

Gundulićevo djelo je monumentalni ostvaraj, stvara sliku superiorne postrojbe u kojoj se ističu nabrojani kozački redovi ratnika:

„Za bojnicim plasim ovim
volinski se ono staju;
britke vučce pod lukovim
i kopjače svi imaju.

(..)

Nu opet vojska od Kozaka
pazi gdi se nase kupi,
koj se oprijeti nije jaka
ičija sila igdje stupi.

Peset tisuća njih je u broju;
svi su izbrani vitezovi,
neprijateljski strah u boju,
vihri, gromovi i trjeskovi.

Gledaj oružan vas ognjeno
gdi Sajdački gre prid njima;
crvenu odjeću i crveno
za ugaršticom perja ima“²³⁴

Gundulić pokazuje zavidnu upućenost u povijesne događaje svoga vremena. Osim što je ocrtao ukrajinske motive kroz slavne Kozake i ukazao na važnost njihove ratne funkcije u obrani kršćanske Europe, pisac zna i za mnogobrojne upade Kozaka u zemlje koje su bile pod osmanlijskim protektoratom. Tako se spominje i njihov nalet na Varnu, sve do zidina Carigrada, zbog kojih je „boljela glava“ sultana na spomen Kozaka, prema Gundulićevom tekstu. Sultan Osman 2. u poemi ovako analizira

²³⁴ Gundulić, Ivan; *Osman* po Paščenko, Jevgenij; *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015. str. 51.

sukobe s Poljacima: „Ne radi tebe, nego radi osvete kozacima za bijedu koju su zadali mome narodu podigao sam prošle godine vojsku protiv prokletih Ljaha“²³⁵²³⁶

Osmanov vojni cilj bio je osvetiti se Kozacima zbog njihova neprestana pustošenja te iskorijeniti ih do temelja. Osman je izgubio bitku pod Hoćimom, a neki suvremeni ukrajinski povjesničari smatraju da se najviše zasluge pobjedi trebaju pripisati Kozacima: „Istinski pobjednici pod Hoćimom i spasitelji bili su Kozaci“²³⁷

Unatoč prožetosti Kozaka kroz svoju poemu, Gundulić ipak nije vidio Ukrajinu kao jednu od vodećih slavenskih sila. Za Gundulića su Poljaci imali takvu ulogu (Kozaci su bili u sastavu države pod poljskom krunom).

Osim značajnog doprinosa u hrvatskoj recepciji Ukrajinaca, za Gundulića su se u sedamdesetim godinama 19. stoljeća počeli zanimati i neki ukrajinski autori. Tako imamo primjer ukrajinskog istraživača Romana Brandta koji je napisao magistarski rad o Gundulićevu spjevu. Prvi dio rada objavljen je 1879. pod naslovom „Povijesno-književna analiza poeme Ivana Gundulića Osman“²³⁸, dok drugi dio rada nije objavljen. Svoje publikacije Gunduliću su posvetili i slavisti Kirilo Lučakovskij (rad „Dubrovčanin Ivan Gundulić“²³⁹) i Valdemaras Kačanovskij („Poema „Osman“ dubrovačkoga pjesnika Ivana Franje Gundulića prema vatikanskom rukopisu“²⁴⁰). Osip Makovej objavljuje „Priloge izvorima Gundulićeva „Osmana“ na njemačkom jeziku.

Antimuslimanski sentiment prisutan je i kod nekih ukrajinskih pisaca baroknoga doba kao što je to bio slučaj u Hrvatskoj kod Ivana Gundulića, Jurja Križanića i mnogih drugih. Tako kod Ukrajinaca istaknutija zabrinutost prisutna je u traktatima Ionykija Galjatos'koga „Lybid'„ (1679) i „Muhamedanski al-koran“ (1683).²⁴¹ S obzirom na to da je duh slavizma obuzeo i ukrajinske pisce i kod njih se spominje legenda o postanku Slavena (Čehu, Lehu, Mehu), a postoji i verzija pisca Nestora,

²³⁵ *Ljasi* – naziv za zapadne Slavene, naziv se veže uz Poljake.

²³⁶ Gundulić, Ivan; *Osman* po Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 80.

²³⁷ Palij, Oleksandar; *Istorija Ukrajiny* po Paščenko, Jevgenij; *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 51.

²³⁸ Brandt, Roman; *Istoričesko-literaturnyj razbor poëmy Ivana Gundulića, „Osman“* Paščenko, Jevgenij; *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 54.

²³⁹ Lučakovskij, Kirilo; *Dubrovčanin Ivan Gundulić* po Paščenko, Jevgenij; *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 54.

²⁴⁰ Kačanovskij, Valdemaras; *Poema Osman, dubrovnickoga poëta Ivana-Francyska Gundulića* po Paščenko, Jevgenij; *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 54.

²⁴¹ Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 60.

koji nudi svoju verziju o tri brata, pa spominje: Kiju, Šćeka i Horiva, a Horiv se deklarira kao Hrvat.²⁴²

U baroku mislioci i pisci gaje ideju o pisanom slavenskome jeziku kao jedinstvenom, narodnom jeziku svih Slavena koji bi bio najveći među svim narodima, kao što nam je već poznato. Slavenski patrioti u Ukrajini su Zyanzi, Uževyč, Smotryc'ki i dr., a oni bi bili pandan zastupnicima te ideje u Hrvatskoj: Pribojeviću, Orbiniju, Hektoroviću...²⁴³ Sličan Mavru Orbiniju pokazao se i Inokentij Gizelj. U svojem djelu „*Sinopsis*“ iz 1674., Gizelj se dosta slobodno koristio legendama i pričama u prikazu slavenske prošlosti oslanjajući se na usmenu predaju.²⁴⁴

Ukrajinci i Hrvati s preporodnim idejama i rađanjem nacije u 19. stoljeću postaju svjesni svoje vlastitosti, a unatoč tome što nisu bile ostvarene kao samostalne nacionalne države, kontakti i podudarnosti između Hrvatske i Ukrajine se intenziviraju kroz 19. i 20. stoljeće. Kako je već opisano, period 19. stoljeća nije bio nimalo lak ni za Hrvate, niti za Ukrajince. Iako su ideje rođene i formirane opisanim procesima kroz cijelo 19. stoljeće, do potpune realizacije nacionalne samostalnosti trebali su proći cijelo 19. i gotovo cijelo 20. stoljeće kod obje nacije. Određeni imperijalizmi pokušavajući iskorijeniti i ugušiti nacionalnu svijest kroz ta dva stoljeća samo su ojačali nacionalne pretenzije.

U 19. stoljeću, kako je opisano, ideje nacije ostvaruju se kroz različita poimanja slavizma: sve slavenske države dotad su obuhvaćale kulturu slavizma, ali je panslavizam imao različite izraze. Od panrusizma u ruskom imperiju, preko binarnih prepoznavanja, do hrvatskog jugoslavizma, odnosno slavenskog federalizma kod Ukrajinaca. Nedržavni Slaveni aktualizirali su i pređašnje mitove. Državotvorni interes, nastao mitom ili znanstvenom utopijom morao je izvršavati barem tri funkcije: apologetsku (obranu određenih društvenih normi), kritičku (osporavanje oprečnih ideologija) i futurološku (predodžbu i konkretiziranje budućih ciljeva).²⁴⁵ Opisujući sličnosti i potrebu sjedinjavanja između četiri glavna slavenska narječja (ilirsko, rusko, češko, poljsko) Gaj je istakao svaki jezik ponaosob unutar

²⁴² Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 98.

²⁴³ Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 61.

²⁴⁴ Ibid, str. 60.

²⁴⁵ Paščenko, Jevgenij; *Ideje slavizma u ukrajinskoj i hrvatskoj književnosti XIX. stoljeća* po Duda, Dean; Glunčić-Bužančić, Vinka; Senker, Boris; Tomasović, Mirko; *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, Književni krug, Split, 1999., str. 9.

svake od četiri grane slavenskih narječja. Tako je komentirajući rusko koljeno spomenuo:

„Rusi čine glavno zrno stanovnikov Velike Rusije, i opstiraju najviše srednju Rusiju između Ilmena i Bjelozera uzduž Dine, Volge, Moskve, Oke i Gubernije okol Dona. Zvan toga ima i rasutih i s drugimi narodi zmešanih po cijelom carstvu i po većjoj strani ruske Azije. Da se ova golema množina, koja između 70,000.000 ruskih podanikov do 48.,000.000 iznaša, u mnoga pokoljenja razdjeljuje, to se lahko može misliti:... Tako su med Kozaci u gubernijah Male Rusije okol Buga, južnog Dnjepra i Dona, okol Crnog i Azovskog morja... Rušnjaci (Ruteni) u Maloj Rusiji, Poljskoj, Galiciji, Bukovini, dalje u sjeveroistočnoj Vugerskoj znašaju do 3,000.000 i jesu ponajviše grčkoga vjerozakona.“²⁴⁶

U „*Nekoliko riječi, o najnovijim promjenama u ilirskom organskom verstopisu*“²⁴⁷ franjevca Ignjata Alojzija Brlića također su prožete ideje sveslavenske uzajamnosti. Tako se spominje i podjela slavenskih narječja prema slavenskom filologu Dubrovskyom koji dijeli slavenska narječja na dvije grane: „perva grana uzderžaje narječja, cerkveno iliti staroslavjansko, rusinsko i sva ilirska narječja. Na drugoj grani cvjetaju: poljsko, češko, slavensko u Ugarskoj, i lužičko narječje.“²⁴⁸

Poimanje slavizma razlikovalo se u 19. stoljeću, ali prevodilačka djelatnost u međusobnim dodirima prisutna je na obje strane, hrvatski preporoditelji prevode ukrajinska djela, a ukrajinski hrvatske tekstove. Hrvatski intelektualci stupali su u veze s ukrajinskim folklorom, primjerice pjesmama Tarasa Ševčenka i Gogoljevim pripovijetkama na ukrajinskome jeziku.²⁴⁹ Ukrajinski stvaratelji nisu ostajali dužni te su objavljujući svoja djela objavljivali i prijevode hrvatskih djela u svojim časopisima, primjerice pjesme Ivana Kukuljevića-Sakcinskoga, Stanka Vraza, Augusta Harambašića, Petra Preradovića, Milana Begovića, Dimitrija Demetra, Frana Mažuranića...²⁵⁰

²⁴⁶ ur. Ravlić, Jakša; Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 328.

²⁴⁷ Ibid, str. 157.

²⁴⁸ Ibid, str. 158.

²⁴⁹ Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 13.

²⁵⁰ Ibid, str. 15.

Motivi iz kozačke bitke u romantičnom dobu glorificiraju se diljem europskih književnosti. Imamo primjer kozačke pripovijesti u poljskoj književnosti Michala Czajkowskog „Kozaci u Carigradu“, a Danica ilirska ga prevodi i objavljuje:

„Nu pošto se poljski kralj Šišman 3. (polj. Zygmunt, op. A. F.) usudi napastvovati im slobostine, i siliti ih, da katoličansku vjeru zagre, otcijepiše se Kozaci od Poljske i združiše se s veleruskim carem Mihajlom Aleksijem Mihailovićem (Aleksij Mihajlovič, op. A. F.) – na svoju i Poljakah propast. Jerbo kao što su oni do mala pod svojim novim zaštitnikom sve svoje povlastice izgubili i s ostalimi se Rusi stopili, tako do danas samo ime Kozakah imaju: na isti način i Poljska, otcijepljenjem Rusinah suviše oslabljena, postala na skorom žrtva svoje lakoumnosti i tuđe lakomosti“²⁵¹

Bespogovorno, junačke podvige Kozaka hrvatsko čitateljstvo itekako je poimalo slično hajdučkoj borbi protiv Turaka.

Almanah „Dubrovnik“ objavljuje poemu „Duh od stepe“ Poljaka Jozefa Zaleskoga (1850.) koja također prikazuje ukrajinsku tematiku upućujući na kozačke tradicije. Dobro poznati časopis „Neven“ obavještava hrvatskog čitatelja o prošlosti i suvremenosti ukrajinskoga naroda.

Vrijedno spomena je i djelo poljskog romantičara Antona Malczewskoga s motivima kozačke slave i ukrajinske stepe – poema „Marija“ koju za „Vijenac“ prevodi naš Franjo Marković (1870.).²⁵²

Godine 1850. u Vrazovom „Kolu“ objavljena je pjesma „Poruka Rusinom“ Petra Preradovića, a usporedno s njom, objavljena je i Preradovićeva „Poruka Poljakom“. U stihovima „Poruke Rusinom“ slikovito pozdravlja Ukrajince (Rusine), kao zelenilo na još jednoj grani slavenskog stabla:

„Zdravo da ste, braćo,
Na slavjanskom polju!
Uskrsnuću vašem
Za budućnost bolju

²⁵¹ Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 87.

²⁵² Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 90.

Svaki pravi Slavjan,
Znam da se veseli
I rad sebe vama
Dobar uspjeh želi.“²⁵³

Preradović svoju „Poruku“ završava apelom za poštivanje nacionalnog, slavenskog pluralizma, koji je bio osporavan ponajviše ukrajinskoj naciji:

„Naprijed, naprijed braćo,
K predstavljenoj svrsi!
Naše majke Slave
Na prostranih prsi'
Prostora je za sve
Za Slavjane dosta,
Otkad ona majkom
Sveslavjanskom posta.“²⁵⁴

Gogolj je hrvatskoj čitateljskoj publici poznat kao autor maloruske ili rusinske pripovijesti „Svibanjske noći“. U časopisu „*Neven*“ pojavljuje se i s pripoviješću „Taras Buljba“ (prisjećanje na borbe, stradavanja i patnje, ali i trijumf protiv Turaka te postojanosti naroda) 1855., a zatim izlazi godinu dana kasnije i druga pripovijest iz „Mirgoroda - Starosvjetski pomješćiki ili život starih rusinskih vlasteljah“ (upozorava čitatelje da se ne radi o ruskim plemićima). Gogolj je shvaćen kao pisac ukrajinskih pripovijesti. A. G. Matoš u svojim crticama naziva Gogolja: „kristalom ukrajinske dosjetljivosti, koji čim stane da crta svoju Ukrajinu postaje nam razumljiv kao naši stariji pisci“²⁵⁵

Od sredine šezdesetih godina 19. stoljeća hrvatska proza postupno se približava realističnim oblicima. Hrvatska čitateljska publika, naviknuta na nacionalnu funkciju književnosti, nije pružala otpor ni novim realističnim tendencija. Publika je prihvaćala i mnogobrojne prijevode Turgenjevlevih romana, novela i pripovijesti.

²⁵³ Preradović, Petar; po Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 89.

²⁵⁴ Preradović, Petar; po Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 89.

²⁵⁵ Matoš, A. G.; po Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 88.

Ukrajinska novela došla je kroz prijevode do naše čitateljske publike. Treba istaknuti ukrajinsku spisateljicu Mariju Oleksandrivnu Viljinsku-Markovič koja se potpisivala kao Marko Vovčok. Stojan Novaković prevodi Vovčokovu novelu „Dva sina“ s motivima teškog vojnikanja koja je objavljena u „Vijencu“ 1869. godine. Prevoditelj u „Vijencu“ također ističe i vrijednost novelističkog tipa koji definira kao ukrajinsku pripovijetku: „Ako išta ima u slovenskih književnostih originalnoga slovenskoga tipa, i nečega što više nema ni u kojoj književnosti, nego je samo sobom procvalo spram slovenskoga sunca, ono je ukrajinska pripovijetka“²⁵⁶

Iste godine (1869.) Novaković prevodi i drugu Vovčokovu novelu „Čini“ pa hrvatska prijevodna književnost tako upoznaje model poetskog realizma. U narednim godinama Vovčok je učestalo prevođen u „Vijencu“: 1872. prevodi se pripovijest „Institutka“ (prevedeno s ruskoga, prva pripovijest ukrajinske književnosti sa suvremenom društvenom tematikom, „biser ukrajinske književnosti“), 1877. „Nesretnica“ i „Danilo Hurč“ (prevedeno s ukrajinskoga), a 1878. „Svekrva“ te „Čumaka“ iz zbirke „Narodni opovidanja“. U sedamdesetim godinama objavljena je i u „Narodnim novinama“ u prijevodu s ruskoga jezika „Povijest iz maloruskog života“, „Tri udesa“.²⁵⁷ Godine 1899. Harambašić je objavio „Karmeljuk“ Marka Vovčoka u svojem izdanju „Pučkih pripovijesti“.

Zanimljivo je primijetiti da su Vovčokove novele, crtice, pripovijesti objavljivane u „Vijencu“ isključivo za Šenoina uređivačka djelovanja. Šenoa se zalagao za realno upoznavanje s naslijeđima slavenske kulturne ostavštine u književnosti. Imao je buntovničko raspoloženje prema ideologizacijskim idejama „velikih Slavena“ i osviješteno je upozoravao na zapostavljanje i slabije poznavanje takozvanih „manjih“ slavenskih književnosti u kojemu se zasigurno prepoznaje narativ ukrajinskog slavizma. Među Šenoine uzore prema kojima se trebala razvijati hrvatska književnost spadaju i realistička djela Turgenjeva i Gogolja.²⁵⁸ Spominjući rusku dramu, koja je po njemu mnogo bogatija, smatra da naš narod ne bi razumio tipične ruske tradicije, život, kulturu i socijalne prilike ruskoga naroda, ali Gogoljevog „Revizora“ smatra razumljivim i za hrvatske prilike.²⁵⁹ Također, kao mladić, Šenoa je začuđujuće dobro uočavao političke prilike u Rusiji, oštro je razlikovao ruski narod od njegove vlade,

²⁵⁶ Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 91.

²⁵⁷ Ibid, str. 92.

²⁵⁸ ur. Vučetić, Šime; *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 39, *August Šenoa*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1962., str. 13.

²⁵⁹ Ibid, str. 68.

stavljajući se na stranu ruske napredne inteligencije, poznatije kao *herceni*, a stao je i na stranu potlačenih Poljaka kritizirajući ruski carizam.²⁶⁰

Osamdesete godine 19. stoljeća još se uvijek mogu opisati kao godine u kojima prevladavaju teme s nacionalno-rodoljubnim patimentom te se tradicionalistički negiraju moderni koncepti. Međutim, moderne tendencije počinju dopirati i do ukrajinskih tradicionalnih stvaralaca. Les'a Ukrajinka sa svojim stvaralaštvom predstavlja primjer postupnog prijelaza starijih književnih konstrukcija ka moderni koja je još uvijek nacionalno angažirano premda je građena na nenacionalnim motivima preuzetim iz svjetske klasike. Pjesnikinja se može usporediti s Nazorom u alegorijskom uobličavanju, mitologiziranju. Napisala je 1910. dramsku poemu „Boyarynja“. U njoj kroz povijesni model prikazuje goruće probleme sadašnje Ukrajine, vraća čitateljsku publiku u *doba rujine*²⁶¹, kako je imenovano 17. stoljeće u kojemu dolazi do rušenja ukrajinske nezavisnosti od strane moskovskog carizma. Uslijedilo je razdoblje rušenja Ukrajine od moskovskih boljara.²⁶² Simbolično je da „Boyarynja“ nastaje u vrijeme kraćeg liberalizma nakon kojeg po ustaljenoj proceduri dolazi do zabrane ukrajinskog jezika. Nazorovi „Hrvatski kraljevi“ nastaju u Hrvatskoj istovjetno kao povijesna analogija sa sličnim nacionalnim pogledima.²⁶³

Kod još jedne spisateljice u prijelaznom ukrajinskom razdoblju Olge Kobyljans'ke vidimo da se nastavlja na tradicionalnu realističnu tematizaciju sela, ali selo se promatra kroz drugačiju prizmu. U njezinoj pripovijesti iz 1902. „Kobyljans'ke Zemlja“ dolazi do rušenja tradicionalne idealizacije sela i patrijarhalnoga morala te se iznosi kritičan stav prema seoskim sredinama. Stvara i lik žene potpuno suprotan realističnim novelama Marka Vovčoka. U svojoj pripovijesti usudila se prikazati zemlju kao opasnu snagu kojom je čovjek porobljen i zbog nje spreman na zlo. Vladimira Nazora i Oljgu Kobyljans'ku moguće je povezati prema karakterizaciji i ocrtavanju alegorijskoga lika koji ima konkretniji sadržaj. Nazorov „Veli Jože“ i Kobyljans'kina novela „Bitka“ usporedivi su po vapajima zbog koloniziranja nacije i

²⁶⁰ Ibid, str. 14.

²⁶¹ Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinska i hrvatska književnost u austrijskom i postaustrijskom krugu* po Pavlović, Cvijeta; Glunčić-Bužančić, Vinka; Meyer-Fraatz, Andrea; *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*, Književni krug, Split, Filozofski fakultet Zagreb 2011., str. 97.

²⁶² Boljar – vlastelin, pripadnik povlaštenog sloja, bogataš, velikaš, u Klaić, Bratoljub; *Rusizmi u Klaićevu Rječniku stranih riječi*, Časopis instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2014., str. 266.

²⁶³ Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinska i hrvatska književnost u austrijskom i postaustrijskom krugu* po Pavlović, Cvijeta; Glunčić-Bužančić, Vinka; Meyer-Fraatz, Andrea; *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*, Književni krug, Split, Filozofski fakultet Zagreb 2011., str. 96-97.

nostalgičnosti zagonetnoj nacionalnoj povijesti. Istarske šume kod Nazora slične su šumama Bukovyne (Kobljans'ka je rodom iz Bukovyne).²⁶⁴

Neizostavan je na kraju 19. stoljeća, a već predstavljen kao jedan od vodećih figura ukrajinske književnosti, Ivan Franko koji u svojim djelima kao da je preduhitrio neke motive modernističke književnosti. Proznom studijom „Na dnu“ iz 1880. godine Franko prikazuje društveno „dno“ oslikano zatvorskom ćelijom i ono kao da prethodi modelu Maksima Gorkoga. Elemente naturalističke proze kod Franka uviđamo u pripovijestima „Boa constrictor“ iz 1887. i „Borislav se smije“ (1881.–1882.). U tim dvjema prozama neumitno je u centru pozornosti obitelj Goldkrem koja razvija teme srodne budućim *Glėmbayevima* Miroslava Krležę.²⁶⁵

Vrijedi spomenuti i Pavla Grabovskijyog zahvaljujući kome nastaju *ukrajinske croatiane* - prvi prijevodi niza hrvatskih pjesnika na ukrajinski jezik početkom 20. stoljeća. Prijevodi nastaju u Sibiru gdje je ukrajinski pisac prognan. Bio je pobornik ukrajinskog nacionalnoga oslobođenja. Doživljavao je hrvatsku književnost sa stajališta ukrajinskoga slavizma, maštao je o oslobođenju Slavena upravo u Sibiru, a njegova sudbina podsjeća na onu Jurja Križanića iz 17. stoljeća. Križanić je u Toboljsku, u koji je prognan imao dodire s hrvatskom ukrajinistikom, dok je Pavao Grabovskijkyj tamo i skončao svoj život u progonstvu. On je u Sibiru preveo na ukrajinski nekoliko pjesama iz kruga hrvatskih preporoditelja – Stanka Vraza, Lj. Vukotinovića, Petra Preradovića, Dimitrija Demetera, Ivana Mažuranića, Milana Begovića²⁶⁶

Uz kompleksne društveno-političke prilike 20-ih godina 20. stoljeća, ukrajinska književnost doživljava buran procvat i moderniziranje prema normama europske avangarde. Na hrvatsko-ukrajinskim relacijama dolazi do teže uspostave kontakata, no ipak se zbog postojećih veza ostvaruju prijevodi i izvodi se „Ekvinocij“ Ive Vojnovića u zapadnoj Ukrajini. Istočni dio Ukrajine percipira Hrvate kao južnoslavenski narod.

Spomenuti Ivo Vojnović i Milan Begović dopiru do ukrajinskih časopisa u kojima ih se predstavlja kao pisce s modernističkim tendencija. Veći interes u povezivanju ovih dviju književnosti izostaje zbog složenih društveno-političkih prilika,

²⁶⁴ Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinska i hrvatska književnost u austrijskom i postaustrijjskom krugu* po Pavlović, Cvijeta; Glunčić-Bužančić, Vinka; Meyer-Fraatz, Andrea; *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*, Književni krug, Split, Filozofski fakultet Zagreb 2011., str. 97 .

²⁶⁵ Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatska prepoznavanja kroz 20. stoljeće: ime i tekst* po Pavlović, Cvijeta; Glunčić-Bužančić, Vinka; *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, Književni krug, Split, 2007., str. 108.

²⁶⁶ Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 52-53.

kraljevska vlast u Beogradu s hrvatske strane (Hrvatska postaje djelom južnoslavenske zajednice naroda po završetku Prvog svjetskog rata) te teža gospodarska situacija na prostorima Ukrajine koja je presječena boljševičkom intervencijom.²⁶⁷

Vatroslav Jagić, kao jedan od najistaknutijih slavista, zanimljiv je i ukrajinskim recipijentima, ponajprije zbog usmenog stvaralaštva. Na razvoju slavistike i folkloru blistavu vezu ostvario je s Ivanom Frankom. Jagić je objavljivao članke ukrajinskog znanstvenika u „*Arhivu*“, a među njima i polemički ogled „Kako se stvara slavenska mitologija“ (1907.). U članku Ivana Franka osjećaju se Jagićevi utjecaji jer članak je bio usmjeren protiv mitološke teorije o postanku Slavena, a Vatroslav Jagić je poznat po kritiziranju raznih mitoloških interpretacija o Slavenima. Jagića su, poput Franka, zanimala i pitanja poredbenog proučavanja ukrajinskih duma i junačkih narodnih pjesama.²⁶⁸ Smrt Vatroslava Jagića pokazala je koliko su odnosi među zemljama i dalje čvrsti. Njegov stav o Ukrajini bio je glavna tema, a o hrvatskome slavistu se pisalo s uvažavanjem u Ukrajini²⁶⁹ te je prozvan i *Nestorom slavistike* (kijevski ljetopisac).

Vasilij Choma-Dowski 1916. pod nakladom „Savez za oslobođenje Ukrajine“ objavljuje samostalno izdanje publikacije *Ukrajina i Ukrajinci* u Zagrebu. Autor u knjizi prikazuje povijest Ukrajine kroz kontekst Prvog svjetskog rata. On negira tvrdnje o ratu kao izrazu sukoba sa slavenstvom: „Svi neruski slavenski narodi osim Srba bore se ili se bar žele boriti (Ukrajinci u Rusiji) (...) protiv Rusije. Poraz Rusije doveo bi do oslobođenja Ukrajine jer je ruski slavizam u biti antislavenski“²⁷⁰

Obrazlažući svoja stajališta o ukrajinsko-ruskim odnosima, Choma-Dowski je pronalazio potporu u hrvatskom društvu koje je imalo razumijevanja za ukrajinske težnje. Prvi svjetski rat je tako utjecao na približavanje Ukrajinaca i Hrvata.²⁷¹

Ukrajinska književnost u Hrvatskoj dobivala je sve više na značenju, prvenstveno kroz prikaze represija većeg slavenskog naroda prema drugome, ali Ukrajina i nadalje održava prikaz prizme kroz slavensko zajedništvo. Takvo je i izdanje „Veliki Slaven“, posvećeno Tarasu Ševčenku, objavljeno 1922. u Zagrebu.

²⁶⁷ Ibid, str. 58.

²⁶⁸ Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilij; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 128-129.

²⁶⁹ Paščenko Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 59.

²⁷⁰ Choma-Dowski, Vasilij po Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 56.

²⁷¹ Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 57.

Zbornik je pripremila „Rusko narodno društvo prosvjetno društvo u Keresturu“, to jest ukrajinski predstavnici nacionalne manjine iz Vojvodine²⁷²

Uvod naslovljen „Južnim Slavenima“ obilježen je patriotskim emocijama i ispunjen idejom solidarnosti sa svojom povijesnom domovinom, naših, hrvatskih Ukrajinaca. Uredništvo ukazuje da se narod odavno bori za jednako mjesto među drugim slavenskim državama. Citiraju se i riječi K. Kramarža: „Taj nije Slaven, koji se klanja silnoj i gospodujućoj svojoj braći, zaboravljajući na slabe i podjarmljene“²⁷³

Josip Badalić, naš slavist, također piše o ukrajinskom pitanju. U prilogu „Ševčenkovo doba i Južni Slaveni. Mojemu ukrajinskom drugu Aleksandru Gladiševskom“ donosi obrazloženja koje su prepreke stajale ukrajinskom piscu na putu prema Južnim Slavenima, prikazuje i političko i kulturno stanje ondašnje Ukrajine, objašnjava implicitno zašto hrvatska književnost nije još uvelike poznata u Ukrajini.²⁷⁴

Volodymyr Vynnyčenko bio je najčitaniji pisac male proze sa socijalnom tematikom te dramski autor koji je psihologizirao svoje drame u duhu moderne dramaturgije i u Ukrajini i izvan nje. On je sa svojim romanima utopijskog sadržaja usporediv s Cesarcem, a vjera u socijaldemokraciju približava ga Krleži. Njegova djela su poznata i u Hrvatskoj, poput Vojnovićevih u zapadnoj Ukrajini. Kraljevsko zemaljsko kazalište u Zagrebu opisuje Vynnyčenkovu dramu „Bazar“ odigranu u četiri čina od strane dramskog društva „Volja“ i zaključuje kako je to pogled na svijet iz života radničke stranke Ruske Ukrajine. Poimanje Vynnyčenka kao „ruskog“ pisca pojačano je izvedbom drame 1927. u Narodnom kazalištu u Osijeku u kojoj je Ruskinja Lidija Mansvjetova odigrala glavnu ulogu. Taj zanos dokazuje da je sveslavenska vizija još uvijek supostojala i idealizirana na našim prostorima. Ruska glumica je predočila „slavensku dušu“ iz slavenske „domovine.“²⁷⁵

Da takva stajališta nisu bila dominantna u književnoj kritici Hrvatske ilustrira nam Franjo Crnek s prikazom „Počeci ukrajinske književnosti“ objavljenom u zagrebačkom listu „Omladina.“ Ističe problem prepoznavanja nacionalnih književnosti.

²⁷² Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatska prepoznavanja kroz 20. stoljeće: ime i tekst* po Pavlović, Cvijeta; Glunčić-Bužančić, Vinka; *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, Književni krug, Split, 2007., str. 115.

²⁷³ Ibid str. 116.

²⁷⁴ Paščenko Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 60.

²⁷⁵ Ibid, str. 61.

„I u našim školskim knjigama obično stoji , da istočnu skupinu sačinjava jezik ruski s maloruskim i bjeloruskim. Dakle, taj odnos nije točnije određen, pa se može dobiti dojam da postoji glavni ruski jezik s narječjem bjeloruskim i ukrajinskim. Takvo mišljenje prevladava još i danas među našom inteligencijom, jer mnogi od nje nijesu imali prilike ni potrebe da se dublje bave odnosom ruskih jezika, a neki ne će da priznaju faktičko stanje, jer vole da gledaju ruski narod velik i kompaktan“²⁷⁶

Tako je profiliran i ovaj drugi pogled hrvatske književnosti na ukrajinsku u kojem se ona poima kao individualna istočnoslavenska književnost.

Kod Krleže u njegovom djelu „Galicija“ osjeća se jako antiratno raspoloženje, a djelo postaje svojevrsan simbol i bliskosti i udaljenosti ukrajinske sredine s hrvatskom sredinom. Govoreći o malome čovjeku uvučenom u apsurd rata Krleža opisuje kozmopolitsku apsurdnost kojima zrače svjetski imperiji, ali u njima se hrvatski pisac ne zadržava previše na etničkim definicijama poput Rusa, Malorusa, ne prikazujući Ukrajinu kao žrtvu tog globalnog apsurdna što ga udaljava od Ukrajine. Približenost kod Krleže predočena je patnjama pučanstva koje je ginulo za interese sukobljenih imperijalizama.²⁷⁷ Antiratna novela ukrajinskih pisaca Marka Čeremšyne i Vasilja Stefanyka usporediva je s prozom Miroslava Krleže.

Nakon perioda „šutnje“ (vrijeme Staljinove vladavine SSSR-om kada je Ukrajina dio SSSR-a) dolazi do ponovne međusobnog interesa kroz prevođenje i prikazivanje klasika. Aleksandar Flaker iznosi studiju o Tarasu Ševčenku. Godine 1957. Šenoina „Seljačka buna“ dobila je ukrajinsko-jezični prijevod, međutim s ruskoga jezika ne navodeći izvore jezika originala. Previde se ideološki neutralni klasici, primjerice i usmenoknjiževni ep.

Sovjetska i jugoslavenska vlast pokazale su se srodne u niveliranju etnosa unutar svojih zajednica naglašavajući uvijek onaj vodeći. Hrvatska se gubila u jugoslavenskom semantičkom polju, a Ukrajina u naglašenom sovjetskom.²⁷⁸

²⁷⁶ Crnek, Franjo; po Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 62.

²⁷⁷ Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatska prepoznavanja kroz 20. stoljeće: ime i tekst* po Pavlović, Cvijeta; Glunčić-Bužančić, Vinka; *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, Književni krug, Split, 2007., str. 112.

²⁷⁸ Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 68.

6.1. Taras Grigorovič Ševčenko i hrvatska književnost

U prethodnim poglavljima ustanovljeno je da je Taras Ševčenko bio središnja komponenta prepoznavanja ukrajinskog nacionalnog bića i spoznaje o ukrajinskoj književnosti uopće pa tako i u Hrvatskoj. Taras Ševčenko rođen je u Morynici (današnjoj Čerkaskoj oblasti). Podrijetlom je iz kozačke obitelji koja je pod prisilom postala kmetska. Takva genetska slika usmjerila je Ševčenkovo stvaralaštvo koje je u kozačkome duhu te se u njemu osjeća trajna borba za neovisnost Ukrajine koju je Ševčenko morao napustiti već kao četrnaestogodišnjak. U Sankt Peterburgu završio je likovnu akademiju, no prije svega privlačio je pažnju svojim pjesmama i baladama koje su bile pod utjecajem ukrajinskog, poljskog i ruskog romantizma. Osnovu njegovih pjesama čine poetične ukrajinske lirske i epske pjesme (ukrajinske *dume/dumy*). Njegova prva pjesnička zbirka iz 1840. zove se „Kobzar“ (u njoj se osjeća slobodarski duh kojeg su prenosili putujući pjevači, takozvani *kobzari* i *banduristi*). U svojem stvaralaštvu on najčešće opisuje junačku, ukrajinsku povijest izražavajući tugu zbog izgubljene slobode, ali prožeta je vjerom u neuništivost kozačkoga duha (npr. „Tarasova noć“, „Gomalija“...). Značajna je i epsko-povijesna poema „Gajdamky“ s opisima nacionalno-oslobodilačke borbe. Ženama (osobito majkama) posvetio je najnježniju liriku (poeme „Sova“, „Sluškinja“...). Kritika prema ruskom carizmu može se pronaći u Ševčenkovoj „Rasutoj mogili“, a lirsko-epskom poemom „San“ satirično prikazuje ruski dvor i cara te njihovu propast. U pjesmi „Oporuka“ otvoreno je pozvao narod da sruši carsku vlast. Godine 1847. Ševčenko je uhićen i protjeran u azijske zemlje zbog političke angažiranosti u njegovoj poeziji. Osobnom carevom odlukom Ševčenko je doživotno prognan u vojsku (uz najstroži nadzor te zabranu pisanja i slikanja). Nakon povratka iz progonstva piše još neke poeme („Neofiti“, „Marija“...), a lirika mu je prožeta biblijskim motivima i vjerom u pobjedu božanske naravi. Umire u Sankt Peterburgu nakon povratka iz progonstva vidno izmučen bolešću koja je uznapredovala za vrijeme njegove izolacije. Za Ukrajince je Ševčenko duhovni otac koji je zaslužan za oblikovanje ukrajinskog jezika i nove ukrajinske književnosti (preporoditelj ukrajinstva).²⁷⁹

Hrvati su se prvi put susreli sa Ševčenkovim stvaralaštvom davne 1844. kada je Stanko Vraz primio od Bodjanskoga poeme „Gamalija“ i „Tryzna“. Indirektno se

²⁷⁹ <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59492>, 31. 8. 2022.

upoznaje ukrajinskoga velikana i kroz lajpciški slavenski časopis „Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft“²⁸⁰ 1843. u kojoj je smještena bilješka o poemi „Gajdamaky.“ U almanahu „Mladina“ iz 1843. nalazimo nekoliko Ševčenkovih pjesama. Hrvatski preporoditelji njegova su djela počeli prepoznavati kao vizije slavenstva te su iz njih gradili predodžbe i vlastite varijante slavenske države. Tako se nastavlja Križanićev put iz 17. stoljeća, „Rebus Ruthenicis.“²⁸¹ Mit o slavenstvu u prvoj polovici 19. stoljeća bogatio se crpeći iz Ševčenkove poezije motive nadahnuća slavne prošlosti i čuveno kozačko junaštvo. Druga polovica 19. stoljeća donosi postupno otrježnjenje od slavenskog harmonijskog zajedništva, ali ne i potpuno. August Šenoa 1863. prijevodom pjesme „Rozryta magyla“ („Razriven grob“) u svojem časopisu „Naše gore list“ započinje tradiciju prevođenja tog ukrajinskog pisca. Pjesma alegorijski predstavlja Ukrajinu kao nacionalnu tragediju koja se prikazuje u metafori s likom groba koji pljačkaju tuđinci (moskovski pljačkaši).²⁸²

Šenoa je u svojim novinskim priložima prvi iznosio kritičke osvrtne prema panslavizmu tako da se njegov detaljniji komentar shvaća kao svojevrsno otrježnjenje i razočaranje u panslavizam koji nije demokratičan prema ostalim „slavenskim granama“. Šenoa je u svojem osvrtu okarakterizirao panslavizam kao ostvaraj prije svega panrusizma u njegovoj prvoj fazi:

„Već u prijašnjim mojim člancima o Ruskoj i Poljskoj rekoh, da je prva faza panslavizma panrusizam bio. Žuteći svoju slabost i pritisnute sa svih strana inoplemenim neprijateljskim življem, sve su se slavenske grane klanjale polarnoj zvijezdi i ogromnoj sili ruske vlade. To bijaše doba filologiziranja i biljisanja: ja ne velim, da nije taj pojav naravan, ponešto i koristan bio. No pošto su se slavenske grane osvijestile, pošto su stale i politički živjeti, to se je misao narodnosti i napretka prelila u stalnije, stvarnije programe, i grane slavenske giblju se i miču se ograničenim putem, ne kao ogromna hrpa, već kao svježije grane ogromnog stabla.“²⁸³

²⁸⁰ Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjeptra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 101.

²⁸¹ Rebus Ruthenicis – pokušava se na temelju paralela Ukrajine i Rus' spoznati njeno ime, jezik, povijesnu sudbinu, književnost posebice u suodnosu s Moskovskim carstvom. Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ukrajnistika od 1939. do 1945. godine*, Fluminensia, 2013., br. 1, str. 104.

²⁸² Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 5.

²⁸³ August Šenoa po Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjeptra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 90.

Ševčenkova izvorna pjesma pisana je trohejskim osmercima i šestercima koji su sricani ženskim srokovima. Mladi August Šenoa nastojao je sačuvati razmjer i formalnu metričku shemu izvornika, no njegovi ritmovi su hrapavi, a sroкови nezgrapni, a to izaziva nepravilnu akcentuaciju (kolebalala-plakala, nemolila-neučila) koja odaje prevodiočevu muku i nedoraslost u prevođenju ovoga izvornika.²⁸⁴ Sam naslov pjesme „Rasuta mogila“ udaljio se od izvornog i pravilnijeg naslova „Raskopana mogila.“ August Šenoa piše i svoju verziju „Stari plemić“ u kojoj se tematski nadovezuje na Ševčenkovu „Rasutu Mogilu“. U njegovom izvorniku neprijatelj ostaje isti „pljačkaši Moskala“, a žrtva su Poljaci. Svojom izvornom pjesmom poziva Slavene na pomirbu i slogu u njihovim „međubiteljskim“ sporovima:

„Slavski razdor, stara kletva,
Krvavo sjeme, krvna žetva:
Rad od roda, krv od krvi,
Tak se mrzi, tak se mrvī.
Bud milostiv, mili bože,
Da se bijesni utalože!
Da se Rus i Poljak slože
To tva ruka samo može.“²⁸⁵

Sudeći po versifikacijskom karakteru, a i po leksici prijevoda (*samokresi*), naslućuje se da je Šenoa preveo i pjesmu „Zašto da se ženim?“ naslovljenu „Kozračka sreća“ neznanog autora u časopisu „Vienac“ 1871. Izvornik je bilo teško versifikacijski prilagoditi u prijevodu. Prijevod je razumljiv i danas, no isto ima nekih riječi koje odstupaju od izvornika. Primjerice naš prevodilac pretvorio je riječ volja iz ukrajinskog izvornika u riječ sloboda u svojem prijevodu.

Godine 1873. D. Medić u listu „Agramer Zetung“ s velikim sažaljevanjem piše o Ševčenkovoj teškoj sudbini.

Franjo Rački doprinio je donošenjem Ševčenkove glavne zbirke „Kobzar“ koja je 1886. objavljen u „Viencu“. Iste godine u almanahu „Zvonimir“ izlazi članak „Književni preporod Malorusa“ Vladimira Kovačevića. On je mnogo pažnje u članku

²⁸⁴ Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 181.

²⁸⁵ Šenoa, August; *Stari plemić* po Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 180.

posvetio Ševčenkovoj nacionalnoj i revolucionarnoj naravi poezije te njezinom patriotskom karakteru. Kovačević navodi ulomke iz Ševčenrove „Oporuke“, „Kavkaza“, „Heretika“, „I mrtvim i živim“ te prepričava sadržaj poeme „Gajdamaky“ upoznavajući tako hrvatsku čitateljsku publiku sa Ševčenkovom književnom baštinom.²⁸⁶

Ševčenko izražava i uobličava antiimperijski stav prema nazivu *Malorus'* u shvaćanju velikoruskih pretenzija.

August Harambašić u „Matičinom izdanju knjige“, 1887., a poslije i u pravaškom dnevniku „Hrvatska“ 1890. izdaje prijevode većih Ševčenkovih lirsko-epskih spjevova (Ševčenrova zbirka „Pjesničke pripovijesti“).

U prvom valu 1887. iz „Pjesničkih pripovijesti“ Harambašić prevodi pjesme „Ureknuta“, „Topola“, „Katarina“, „Sluškinja“, „Gajdamaky“, „Perica“, „Neofiti“ i „Kažnjenik.“²⁸⁷

Harambašićevi prijevodi Ševčenkovih „Pjesničkih pripovijesti“ uglavnom su dobri, razumljivi i čitljivi sve do danas. Harambašićevu prevodilačka uspjelost očituje se u činjenicama da je sretno usvojio pjesničku dikciju izvornika te originalnu draž Ševčenrove poetske narativnosti i humanističke topline pa sve to prenio u adekvatan hrvatski stih.²⁸⁸ Njegovi prijevodi Ševčenka su čitki na hrvatskome jeziku i pri upotrebi muškog (jednosložnog) sroka.²⁸⁹

„O moj Dnjepre, Dnjepre, široki i dugi,
U more li mnogo odnio si već
Kozačke nam krvi: jošćeš odnijet družę!
U more će dosta još je tobom teć, -
Pa još ove noći. Osveta paklenska
Po svoj Ukrajini zlotvore će stić.
Proteći će mnogo, mnogo, vrlo mnogo
Plemenite krvi: Korak će se dić,
Hetmani će ustati, zlatnih u županijah,
Minuti će žalosti, minuti će plać,

²⁸⁶ Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 102.

²⁸⁷ Ibid, str. 102.

²⁸⁸ Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 184.

²⁸⁹ Ibid, str. 184.

A na stepah naše Ukrajine drage
Blisnut, ako bog da, atamanov mač!²⁹⁰

Ševčenkovi trohejski osmerci i šesteri su jednakosložni i konformni trohejskim šesterima i osmercima našeg pjesničkog izraza:²⁹¹

„Vjetar brije, vjetar urla
Sve to jače, jače:
Stoji Kata na poljani,
Stoji, ljuto plače.

Napokon je i ta bura
Utihla posvema:
Plakala bi Katarina,
Al već suze nema.“²⁹²

Harambašić prevodi Ševčenkove pjesme i u duhu naše narodne pjesme²⁹³:

„Plivaj, plivaj, moj labude,
Po tom sinjem moru,
Rasti, rasti oj topolo,
Gore k nebu plavom!“²⁹⁴

Drugim valom prevođenja Ševčenkovih „Pjesničkih pripovijesti“ Harambašić obuhvaća pjesme: „Kneginja“ (objavljena u „Vijencu“ 1888.), „Vještica“, „Kažnjenik“, „Bijednik“, „Marina“ (objavljene u pravaškom dnevniku „Hrvatska“ 1890.)²⁹⁵.

„Kneginja“ je jedna od najsnažnijih baladnih Ševčenkovih poema koja ima 412 stihova. Oslíkava najmračnijim prizorima moralna i stvarna nasilja tadašnjih feudalaca

²⁹⁰ Ševčenko, T. G.; Harambašić, August; *Gajdamaky* po Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 184-185.

²⁹¹ Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 185.

²⁹² Ševčenko, T. G.; Harambašić, August; *Katarina* po Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 185.

²⁹³ Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 185.

²⁹⁴ Ševčenko, T. G.; Harambašić, August; *Topola* po Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 185.

²⁹⁵ Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 186, str. 188.

na tlu Ukrajine pritom zaklinje i božju pravednost, gubi vjeru, zaklinje zatim i zvijezde, prirodne sile koji ne vide sve te zločine:

„A patriot, ubogyh brat,
Dočku i telyčku odnymae
U mužyka, - i Bog ne znae...
A može znae, ta movčyt'!“
(Ševčenkov izvornik)

„A patriot, brat sirota
Otimlje i kćer i kravu
Od mužika...“
(Harambašićev prijevod)²⁹⁶

Harambašićev prijevod „Kneginje“ slovi za jedan od boljih njegovih prijevoda. Ipak i kod Harambašića se kod nekih prevedenih pjesama uviđaju potrebe za ispuštanjem i sažimanjem, primjerice uzmemo li broj stihova u izvorniku „Vještice“ (685 stihova) i usporedimo s brojem stihova kod Harambašićeva prijevoda potonje pjesme (450) naslućuje se iz prikazane kvantitetske razlike da ni Harambašić nema uvijek najtočniji prijevod, već i kod njega nailazimo na njegove slobodne prepjeve i pjesničke prerade.²⁹⁷

Treći val Harambašićeve prevodilačke djelatnosti Ševčenkovih pjesama tvori dvanaest lirskih pjesama iz „Kobzara“ koji se objavljuju u sarajevskom književnom časopisu „Nada“, 1899. godine: („Teče voda, ali neće...“, „Vjetre bujni, vjetre bujni“, „Na šta mene crne oči?“, „Misao za mišlju rojem izletava“, „Teško je tuđem svijetu“, „Prolaze dni, prolaze noći...“, „Što je meni teško...“, „Ja baš neću da se ženim...“, „Vjetar ljut u gaju sviija...“, „I sad snivam, ispod gore...“, „Ne puštaj matere“, „Barjak za barjakom...“).²⁹⁸

Zapaža se da je umjetnički čak Harambašić i nadmašio neke izvorne tekstove, a to je primjerice vidljivo u pjesmama „Dumka, Na što mene oči“ ili „Vjetre bujni...“. U pjesmi „Vjetre bujni...“ u izvorniku uplakana djevojka briše suze neprospavane noći

²⁹⁶ Ševčenko, T. G.; Harambašić, August; *Kneginja* po Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 188.

²⁹⁷ Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 188.

²⁹⁸ Ibid, str. 188.

pri izlasku sunca, a prevoditelj poetizira funkciju brisanja suza i povjerava je tek izašlom suncu.²⁹⁹

„U večer posumnju,
A v rauci poplaču,
Zijde sonce utru sl'ozy,
Nythto i ne pobačyt'.
(Ševčenkov izvornik)

Ujutro ću za njim tužit,
Plakati na večer,
Doć će sunce – utri suze,
Niko vidjet neće.“
(Harambašićev prijevod)³⁰⁰

„Lita moji molodiji
Marno propadajut,
Oči plačut', čorni brovy
Od vitru lynjajut.“
(Ševčenkov izvornik)

Moje mlade godinice
Utaman se gube,
Oči plačut', čorni brovy
Samo vjetri ljube.³⁰¹
(Harambašićev prijevod)

Ima međutim takvih pjesama i gdje je Harambašić odstupanjem od izvornika ispustio važnije idejne poente: primjerice retuširanjem Ševčenkovog nihilističkog revolta u pjesmi „Prolaze noći, prolaze dani...“³⁰²

²⁹⁹ Ibid, str. 189-190.

³⁰⁰ Ševčenko, T. G.; Harambašić, August; *Vjetro bujni...*, po Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 189.

³⁰¹ Ševčenko, T. G.; Harambašić, August; *Dumka, Na što meni oči?* po Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 190.

„A daj, maty, sercem žyty
I ljudej ljubyty,
A koli ni – to proklynat'
I svit zapalyty!
(Ševčenkov izvornik)

Daj da živim srcem živim,
Daj da se tebi molim,
Da se tvome svijetu divim
I da ljude volim.“
(Harambašićev prijevod)³⁰³

Harambašića se zbog prijevoda skoro pet tisuća stihova Tarasa Ševčenka smatra najplodonosnijim prevoditeljem njegove poezije.

Teme i motivi koje koristi Ševčenko nailaze na plodno tlo kod nacionalno i socijalno ugnjetavane sredine u Hrvatskoj Harambašićeva vremena. Harambašić je imao i preduvjete ključne za uspješnije prenošenje Ševčenkove poezije. Primjerice bio je štokavac, za razliku od Šenoe koji je pripadao kajkavskom krugu pisaca tako da je lakše ovladavao versifikacijskim vještinama. Ševčenkova poezija imala je odjek među čitateljskom publikom toga doba te im je usađivala revolucionarni i borbeni duh u društveno-političkim prilikama onoga vremena

Harambašić u toj knjizi predstavlja još uvijek neodvojenost predodžbi od postojećeg modela ruske ideologije pa se i kod njega odražava terminologija gdje se Ukrajinci primjerice nazivaju *Malorusima*. Harambašić se međutim zadržava i opisuje tragičnu piščevu sudbinu, a sukladno tome naziva ga i „pučkim“ piscem, a zbog njegovog rodoljubnog elementa Harambašić opisuje ga hrvatskom čitateljstvu kao onog koji je *velik i prvi među svimi slavenskim narodima*.³⁰⁴ Harambašić smatra Ševčenka, genijalnog ukrajinskog pjesnika-borca, duhovnim i političkim suborcem Hrvata.

Ćiro Bragalj, velik štovatelj ukrajinskog pjesnika, upoznaje čitatelje časopisa „Zora“ s njim u članku „T. G. Ševčenko.“ U članku se osvrnuo na autobiografske

³⁰² Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 189.

³⁰³ Ševčenko, T. G.; Harambašić, August; *Prolaze dani, prolaze noći...*, po Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 189.

³⁰⁴ Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 8.

crstice o Ševčenku, njegovome životu i djelima, prepričao je i sadržaj „Gamalije“, uz još neke prijevode.

U svojim esejističkim prikazima nastavlja se na oslikavanje ukrajinskog pjesnika, teži razjasniti pojmove poput „kobzar“ i „kozaštvo“. U svojoj poeziji divi se junaštvu i ukrajinskoj duši, a samu Ukrajinu doživljava kao nešto što nije tako blizu, ali je vrijedno divljenja. Ne koristi ni ruski izvornik u prijevodu imena pa prvi put autora oslovljava izvorno Taras Grigorović, a ne po ruskoj inačici imena Taras Grigorijević. Prožeta je i kroz njegovo djelo tragična sudbina pisca, ali i on rabi naziv Mala Rusija. Bragalj ocjenjuje značaj Ševčenkove poezije: „...u divnijem pjesmama koje se odlikuju žarkom ljubavlju za domovinu, bjesnilom za osvetom kršćanstva riječ Isukrstova.“³⁰⁵

Milan Popović u svojem osvrtu naglašava ime Ukrajine ne zaobilazeći ni ono drugo Mala Rusija. Inspiriran Ševčerkovom poezijom aludira na stanje u Ukrajini koje je obilježeno učestalim zabranama ukrajinstva te negiranjem i represijom od strane ruskog carizma prema drugim narodima.³⁰⁶

Dvadesetih godina 20. stoljeća izlazi, izdan je i predstavljen zbornik „Veliki Slaven“, koji su priredili ukrajinski emigranti u čast Ševčenku. Zbornik ima komparatističku notu, naglašava se da Ševčerkov „mesijanizam nije farizejski“, implicitno odbija velikodržavnu formu te se osjeća pritisak jednog slavenskog susjeda na drugoga.

Može se zaključiti da je Ševčenko ujedinjavao ukrajinsku i hrvatsku mladež u idejama o naciji.³⁰⁷

Branko Krmpotić tekstom „Utjecaj Ševčenka na Harambašića.“ aktualizira zapostavljenog Harambašića, a tekstom ga nastoji konkretizirati sa zadaćom upoznavanja njegova pjesništva, ponajprije u usporedbi sa Ševčerkovom poezijom.³⁰⁸

Temom Ševčenka neposredno se prije Drugog svjetskoga rata bavio i Ivo Kozarčanin. U svome tekstu piše o nužnosti novog izbora i prijevoda njegovih balada. Konstatira da kroz njegova djela progovara poniženi, porobljeni ukrajinski narod.³⁰⁹

O Ševčenku promišlja i Stanko Gašparović koji svojim tekstom o ukrajinskom stvaraocu predstavlja najviši domet hrvatske ukrajinstike u promišljanjima o

³⁰⁵ Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 9.

³⁰⁶ Ibid, str. 9.

³⁰⁷ Ibid, str. 10.

³⁰⁸ Ibid, str. 11.

³⁰⁹ Ibid, str. 11.

Ševčenku te zaključuje: „U cijeloj europskoj književnosti ne nailazimo ni prije ni poslije na Ševčenka pjesnika, kod kojeg bi domovina i njena sudbina na takav način bila jedini i sveobuhvatni motiv cijelog života i djelovanja, kako je bilo kod Ševčenka“³¹⁰

Aleksandar Flaker objavljuje rad: „Taras Ševčenko - revolucionar i borac“ u časopisu „Izvor“ 1950. te konstatira da se ukrajinski narod s punim pravom može ponositi takvim pjesnikom. Flakerovi istaknutiji radovi o Ševčenku mogu se pronaći još i u hrvatskom književnom rječniku „Strani književnici“ izdanom 1968. u Zagrebu (članci o Ševčenku i drugim ukrajinskim piscima) te u časopisu „Croatica“ iz 1970. („Ukrajinska književnost u Hrvatskoj“).³¹¹

Uz Flakerov tekst u novije doba obnovljeno je i prevođenje Ševčenka tako Antica Menac prevodi Ševčenkovu pjesmu „Zapovit“ („Oporuka“).

Josip Badalić, tradicionalni predstavnik slavistike, polazeći od književno-povijesnih kriterija u svome radu obilježio je Ševčenkove karakteristike i osobitosti recepcije u hrvatskim krugovima od Šenoe pa sve do današnjih dana. On zaključuje da je recepcija T. G. Ševčenka prije svega zapažena u obilnom prevođenju njegovih pjesničkih djela te ističe Harambašićevu ulogu, označavajući ga kao prvog adekvatnog prevodioca Ševčenkovih pripovijesti.³¹²

Fenomen Tarasa Ševčenka ni danas ne gubi na svojoj aktualnosti posebice u još aktualnim propitivanjima Ukrajine i njezine slobode kao nacionalnog kolektiva. U Hrvatskoj je tako ponajviše zahvaljujući Ševčenku uspostavljena bogata tradicija ukrajinistike.³¹³

6.1.1. S. S. Kranjčević i T. G. Ševčenko

Iako su živjeli u dvama različitim vremenima i u dvije različite sredine, poezija Tarasa Ševčenka i Silvija Strahimira Kranjčevića otkriva dosta paralelnih tema i motiva pa i cjelovitih fabularnih poveznica. Obojica imaju polazište iz tradicionalnih obiteljskih sredina kojima nisu strane borbe njihovih predaka za slobodu. Ševčenkova

³¹⁰ Ibid, str. 12.

³¹¹ Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 104.

³¹² Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 13.

³¹³ Paščenko, Jevgenij; *Hrvatska ševčenkiana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011., str. 199.

obitelj ima gene zaporoških Kozaka, a Kranjčevićeva vuče podrijetlo od senjskih uskoka. Oba su sanjara o slobodi svojeg rodnog kraja od tuđinskih nasrtaja i o uspostavi poštenije vladavine narodima.³¹⁴

Idejno i kompozicijski zamjećuje se da se Kranjčević sa svojom poemom „Astrea“ približio Ševčenkovoj introdukciji u njegovoj lirsko-epskoj poemi „San“. („Svatko ima svoju sreću“). Djela su komponirana u obliku sna.

Primjećujemo i slične ideje obrata kod oba pisca. U poemi „Astrea“ kada vila Pravda skida ruku s očiju pjesnika raspada se iluzija te slatko oslikane snove zamjenjuje onim tegobnim, mračnim, ali i realističnim prikazima. Ništa drugačije nije ni u poemi „San“ kod Ševčenka:

„Vidjeh kuću ubogara,
Pred njom pjeva luda djeva:
Vidjeh lomna kmeta stara,
Protjerana sa ogrjeva.
Prognao ih plemić strašni...“³¹⁵

„I gle vidiš! oči! oči!
Što ćete mi vi,
Zašto se niste isušile još odmalena,
Sa suzama iskapale?
To neudana majka ispod plotova
S kopiletom se vuče...
A gospodinčić ne zna?
U dvadesetoj, šiparac,
Duše propija.“³¹⁶

Komparirajući ova dva pjesnika ne smijemo zaobići niti usporedne crte kada oni pišu o temama socijalnog zla. Gotovo iste motive i sličnu kompoziciju imaju i Kranjčevićeva „Pjesma moje pjesme“ sa Ševčenkovom „Ne zavidi bogatome“.

³¹⁴ Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjeptra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 105.

³¹⁵ Kranjčević, S. S.; *Astrea* po Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjeptra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 114.

³¹⁶ Ševčenko, T. G.; *San* po Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjeptra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 114.

Ševčenko konstatira u svojoj poemi da su moć, materijalno bogatstvo i slava trenutni i prividni te ne donose onu pravu, istinsku, duhovnu sreću. Sreću treba potražiti u malim stvarima jer se oko bogatih i moćnih „okreće kolo“ zla.

Vodeće estetsko načelo koje je glavno obilježje kod obojice pjesnika je čovjekoljublje, koje je neodvojivo od borbe za čovjekovu sreću i slobodu. Obojica su skloni osuditi malodušnost i samoljublje od strane silnika, a također oštro osuđuju povijanje leđa i društvenu pasivnost pred satrapom.

„...još je jada dosta,
Više, više neg sam suze lio:
Prosjak traži na smetištu kosti,
Što gospodski pas ih ostavio!“³¹⁷

„A bratija (družina) šuti
Izvališe oči!
Kao janjci!“³¹⁸
„Čudno mi je braćo-ljudi?
Što tratite čemer ovi,..
-Al taj svijet glupo gleda
Sa bezdušne prepameti...“³¹⁹

Obojicu pisaca „kopkaju“ ravnodušnosti svijeta na patnje, nevolje i jad. Težnja o mislima slobode i sreće malog i običnog čovjeka je obilježila ta dva pjesnika.

Kranjčevićev lik Prometeja, uz razliku što je on stavio fokus na antički mit o Prometeju, usporediv je sa Ševčenkovim nepokorenim Prometejem. Postojana je ideja o ljudskoj slobodi i svemoćnosti. Njihovi Prometeji ne klekaju pred silovitim tiranima, dapače oživljavaju, smiju se i ismijavaju krvnika pjevajući o slobodi.

Karakteristično je i da se kod obojice pojavljuje lik čovjeka u nelagodnom, tmurnom ambijentu, obavijenom mučnom šutnjom te oko pjesnika sve odmara.

³¹⁷ Kranjčević, S. S.; *Pjesma moje sreće* po Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjeptra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 115.

³¹⁸ Ševčenko, T. G.; *San* po Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjeptra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 115.

³¹⁹ Kranjčević, S. S.; *Vjetrić vije* po Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjeptra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 116.

„Mrtvi časi, časi sneni:
Poput groba svemir šuti,
Samo meni, samo meni
Nije dano počinuti,
Već me truže miso luda..“³²⁰

„I smrkava se, i sviće,
Dan božji prolazi,
I opet je čeljad umorna
I sve se odmara.
Samo ja, kao uklet,
I dan i noć plačem...“³²¹

Dvojica pjesnika imaju niz sličnosti. Kranjčevićev sadržaj pjesme „Kad padne moje čelo hladno“ srodan je Ševčenkovom djelu „Oporuka“. Komparira se i lik Kranjčevićevog guslara u njegovoj istoimenoj pjesmi s pripovjedačem u Ševčenkovoj poemi „Gajdamaky“.

Društveno-povijesne okolnosti i socijalni uvjeti jednostavno su ponudili teme dvojici pisaca koji su imali slična opažanja, osjetljivosti i usmjerenost poezije u danom duhu vremena. Taras Grigorović Ševčenko bio Kranjčevićev književni učitelj.³²²

³²⁰ Kranjčević, S. S.; *Vrijeme mira* po Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 116.

³²¹ Ševčenko, T. G.; *I mrtvim i živim...* po Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 116.

³²² Paščenko, Eugen; Strehaljuk, Vasilj; *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996., str. 117.

7. ZAKLJUČAK

Unatoč tome što se hrvatski narodni preporod nije izborio za temeljna prava i ostvaraj hrvatske nacije, njegova najveća zasluga skupljanje je hrvatskog naroda i politički aktivizam Hrvata, a ta borba dokazivanja vlastite postojanosti trajala je preko sedam desetljeća 19. stoljeća, a Hrvati su postali svjesni postojanja nacije unutar vlastitih teritorijalnih okvira. Razdoblje od 1800. do 1870. nazivamo i hrvatskim nacionalnim romantizmom radi njegovih domoljubnih, rodoljubnih i nacionalnih značajki u hrvatskoj kulturi toga doba, a može ga se opisati i kao umjetničko, poetsko.³²³

Hrvatski narodni preporod, dakle nastaje pod vanjskim utjecajem drugih slavenskih preporodnih pokreta (Češka, Slovačka) i prilagođava se hrvatskim prilikama, teži južnoslavenskom idealu, približavajući mu se s ilirskim imenom, ali je prije svega započeo pod hrvatskom idejom i odraz je hrvatskog nacionalnog identiteta.³²⁴

Najvažnije što je donio hrvatski narodni preporod stvaranje je puteva raskošnoj i modernoj hrvatskoj književnosti. Pored većeg broja književnika, ona je dobila i djelo svjetskog renomea „Smrt Smail-age Čengića“. Književni rodovi su se razvili u hrvatskoj književnosti (drame, novele, putopisi, epovi, feljtoni i dr.), a i čitava hrvatska književnost ujedinjena je pod jednim imenom, hrvatskim. Dijalektološke razlike pojedinih pisaca sve su manje, a razlog tome je povećano nastajanje jezičnih pravopisa i savjetnika na jedinstvenom hrvatskom jeziku kojeg su formirale i jezične ideje filoloških škola. Posljedica preporoda je i nastajanje kulturnih ustanova što je Hrvate uvrstilo u red kulturnih nacionalnih naroda.³²⁵

Hrvatski narodni preporod dvojan je, politički i književni pokret. A i kao politički pokret ima dvije odrednice: nacionalnu i socijalnu komponentu. Definiramo ga socijalnim političkim pokretom jer je poznavao slabost, konzervativnost i oportunist hrvatskog višeg društva, nemoć mladog građanstva i zaostalost kmetstva. Nacionalni

³²³ Šabić, Marijan; *Programi hrvatskoga književnog romantizma (Između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma)*, Hum: Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 2019., str. 163.

³²⁴ Stančić, Nikša; *Hrvatski narodni preporod- ciljevi i ostvarenja*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, 2008., str. 9.

³²⁵ur. Ravlić, Jakša; *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb 1965., str. 75.

politički pokret, svakako radi težnje za emancipacijom hrvatskih i južnoslavenskih zemalja.³²⁶

Osim ostvaraja Hrvatske nacije interes u ovome radu bio je prikazati kulturološke paralele s ukrajinskom nacijom. Književno-kulturne pojave ocrtavaju se i na jednoj i na drugoj strani u različitim epohama, a ponajviše u 19. i 20. stoljeću. Ukrajinski i hrvatski slavizam nameću se kao jedan od mitologema koji su prožeti kroz političku i duhovnu misao, a na svoj način odražavaju se u književnosti, imaju svoje podudarnosti i različitosti (nacionalne osobitosti), koje se nadopunjavaju i predstavljaju doprinos slavenskim kulturama. U periodu baroknog slavizma ideja saveza kršćanskih zemalja u suprotstavljanju Osmanlijama izražena je kod predstavnika hrvatskog baroka poput Jurja Križanića, Ivan Gundulića i mnogih naših znamenitih pisaca. S druge strane, ta ideja jasno se ocrtava i u djelima ukrajinskih polemičara (primjerice Lonykija Galjatovsk'koga). Osim teoloških, ukrajinski stvaratelji su doticali i različite srodne filozofske, socijalno-političke te ideje slavenskog jedinstva poput hrvatskih stvaratelja.³²⁷ Uočavaju se srodnosti ukrajinskih i hrvatskih buditelja preporoda iako nisu poznavali jedni druge dovoljno dobro, a te tendencije bile su tipične kod Slavena s nedržavnim statusom. Vizija prostora kod Hrvata, podrazumijevala je *bližnje* (južnoslavensko) slavenstvo, ali i *daljnje* slavenstvo (vizija slavenskoga kontinenta). Dakle u 19. stoljeću kultura slavizma prisutna je i kod Hrvata i Ukrajinaca, ali je panslavizam imao različite izraze od panrusizma, preko binarnih prepoznavanja, do hrvatskog jugoslavizma, odnosno slavenskog federalizma kod Ukrajinaca. Nedržavni Slaveni aktualizirali su i prijašnje mitove. Kod hrvatskih iliraca panslavizam je predstavljao više nacionalnu identifikaciju nego kod Ukrajinaca. Ukrajinci s druge strane u zajednici s većim slavenskim ruskim narodom nisu bili toliko zaslijepljeni idejom sveslavenstva, već razvijaju slavensku ideju s naglaskom na ravnopravnost svih naroda kojoj su se Hrvati nešto kasnije priklonili. Kroz slavenske ideje formirale su se i ideje zasebnih, jedinstvenih državnih nacionalnih zajednica (i ukrajinske i hrvatske nacionalne zajednice). Poimanje slavenstva i njegovo uključivanje u državotvornu ideju je proces koji je primjetan i kod Ukrajinaca i kod Hrvata u drugoj polovici 19. stoljeća, a to je osim deklariranja ravnopravnosti svih Slavena i demokratizma skroz drugačije poimanje slavizma. Slavizam se reflektira u dvama narodima prije svega kroz njihove književnosti sa

³²⁶ Jelčić, Dubravko; *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 28.

³²⁷ Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 101.

sociološko-filozofskom paradigmatom političkog preporoda dviju nacija kroz izgradnju državnih zajednica – takav slavizam bio je pokretač nacionalne ideje i vodio je prema nacionalizmu u Hrvatskoj i Ukrajini.³²⁸ U Hrvatskoj prvi istaknutiji zastupnici ideje samostalne hrvatske države u političkome smislu bili su pravaši s Antom Starčevićem kao nositeljem ideje, dok se ideja ukrajinske nacije razvila kod nekih ćirilometodijevaca. Te ideje neovisne Ukrajine zastupao je Taras Ševčenko, duhovni nacionalni otac *ukrajinstva*. U 20. stoljeću Ukrajina se gubi u sovjetskom semantičkom polju, a Hrvatska u jugoslavenskom.

³²⁸ Paščenko, Jevgenij; *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010., str. 120.

8. SAŽETAK

Ovaj rad nudi prikaz stvaranja nacije kroz književnost u složenim okolnostima 19. stoljeća kada dolazi do kolanja i stvaranja ideja nama zamislivih modernih nacija u Europi. Ideje su začete ponajprije u književno-kulturnim intelektualnim krugovima, a da sve ne bi stalo samo na teoriji, ideje se realiziraju s etabliranom političkom idejom i pokretom. U prvom dijelu rada nudi se prikaz Hrvatske i njezinog stvaranja kroz ideje nacije u 19. stoljeću. U Hrvatskoj se ideja nacije manifestirala kroz ideje ilirskog pokreta i hrvatskog narodnog preporoda. Neiscrpnom obuzetošću, težnjama i romantiziranjem ideja, promišljajući o naciji, kojima su zamišljali svoju realnost unutar te idealne nacionalne zajednice, hrvatski preporoditelji su začeli i formirali i našu stvarnost. U drugom dijelu rada nudi se prikaz Ukrajine, stvaranja ukrajinske nacije kroz književnost u sličnim idejnim procesima, koji su zahvatili Europu 19. stoljeća. Taras Ševčenko je također istaknut u radu, kao jedan od idejnih začetnika ukrajinske književne nacije i jedan od najvažnijih preporoditelja ukrajinske nacionalne svijesti. U tome drugome dijelu, nakon opisivanja prilika u 19. stoljeću, u kojem su formirale i hrvatske i ukrajinske ideje nacije, fokus se prebacuje na njihovo međusobno uspoređivanje, to jest sličnosti i razlike u tim sveobuhvatnim procesima nastajanja i bivanja nacionalnom zajednicom.

Ključne riječi: ideje nacije, hrvatska književna nacija, hrvatski narodni preporod, ilirski pokret, ukrajinska književna nacija, Taras Ševčenko

9. SUMMARY

This paper offers a display of the creation of a nation through literature in the complex circumstances of the 19th century, when it comes to the collation and creation of ideas of the modern nations we can imagine in Europe. Ideas were first started in literary and cultural intellectual circles, and so that everything would not stop at theory, ideas are realized with an established political idea and movement. In the first part of the paper, a presentation of Croatia and its creation through the ideas of the nation in the 19th century is offered. In Croatia, the idea of a nation manifested itself through the ideas of the illyrian movement and the croatian national revival. With inexhaustible preoccupation, aspirations and romanticization of ideas, thinking about the nation, with which they imagined their reality within that ideal national community, the Croatian revivalists began and formed our reality as well. In the second part of the paper, a presentation of Ukraine, the creation of the ukrainian nation through literature, in similar ideological processes, which affected Europe in the 19th century, is offered. Taras Shevchenko is also highlighted in the paper, as one of the founders of the ukrainian literary nation and one of the most important revivalists of ukrainian national consciousness. In the second part, after describing the circumstances in the 19th century, in which both croatian and ukrainian ideas of the nation were formed, the focus shifts to their mutual comparison, that is, the similarities and differences in these comprehensive processes of formation and becoming a national community.

Keywords: ideas of the nation, croatian literary nation, croatian national revival, illyrian movement, ukrainian literary nation, Taras Shevchenko

10. LITERATURA

1. Anderson, Benedict: *Nacija: Zamišljena zajednica*, Beograd, 1998.
2. ur. Barac, Višnja: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 30, *Stanko Vraz, Petar Preradović*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb, 1965.
3. Bobinac, Marijan: *Uvod u romantizam*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2012.
4. Božić Blanuša, Zrinka: *Nacija bez subjek(a)ta. Kakva je poststrukturalistička koncepcija nacije*, Filozofska istraživanja, Zagreb, 2010., preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/62981>
5. Brešić, Vinko: *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa d. d., Zagreb, 2015.
6. Duda, Dean: Glunčić-Bužančić, Vinka: Senker, Boris: Tomasović, Mirko: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, Književni krug, Split, 1999.
7. Dvoržak, Stanko: *Život jedne žene: odabrane strane dnevnika/Dragojla Jarnević*, Znanje, Zagreb, 1958.
8. Goldstein, Ivo: *O etnogenezi Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Migracijske teme, Filozofski fakultet, Zagreb, 1989.
9. Hobsbawm, Eric J. : *Nacije i nacionalizam, Program, mit i stvarnost*, Novi liber, Zagreb, 1993.
10. Jelčić, Dubravko: *Hrvatski narodni i književni preporod*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
11. Klaić, Bratoljub: *Rusizmi u Klaićevu Rječniku stranih riječi*, Časopis instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2014., preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/file/194249>
12. Kranjčević, Silvije Strahimir: *Izabrane pjesme*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946.
13. Murray Despalatović, Elinior: *Ljudevit Gaj – panslavist i nacionalist*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1973., preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/49377>
14. Nemeč, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 19. stoljeća*, Znanje Zagreb, 1994.
15. Obšust, Kristijan: *Konstrukcija slovenstva u politici i nauci: stvaranje (sve)slovenskih tradicija, ideološke koncepcije o slovenskom jedinstvu i njihove refleksije*, Beograd, 2013.
16. Opačić, Nives: *Budnice i davorije*, Vijenac 461, 3. 11. 2011., dostupno na: <https://www.matica.hr/vijenac/461/budnice-i-davorije-233/>

17. Orbini, Mavro: *Kraljevstvo Slavena*, priredio Šanjek, Franjo: *Povijest hrvatskih političkih ideja*, Narodne novine, Zagreb, 1999.
18. Paščenko, Eugen: Strehaljuk, Vasilj: *Hrvatska/Ukrajina Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Biblioteka Relations, Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, Zagreb, 1996.
19. Paščenko, Jevgenij: *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*, Književni krug, Split, 2010.
20. Paščenko, Jevgenij: *Hrvatska ševčeniana*, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb, 2011.
21. Paščenko, Jevgenij: *Hrvatska ukrajinistika od 1939. do 1945. godine*, Fluminensia, 2013., preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/file/154339>
22. Paščenko, Jevgenij: Taras Ševčenko, *Izabrane pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014.
23. Paščenko, Jevgenij: *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.
24. Paščenko, Jevgenij: *Juraj Križanić i Ukrajina*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., dostupno na: <https://www.matica.hr/knjige/juraj-krizanic-i-ukrajina-1115/>
25. Pavlović, Cvijeta: Glunčić-Bužančić, Vinka: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, Književni krug, Split, 2007.
26. Pavlović, Cvijeta: Glunčić-Bužančić, Vinka: Meyer-Fraatz, Andrea: *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*, Književni krug, Split-Zagreb, 2011.
27. Pribojević, Vinko: *O podrijetlu i zgodama Slavena*: priredio Novak, Grga: JAZU, Zagreb, 1951.
28. Protrka, Marina: *Stvaranje književne nacije*, Sveučilište u Zagrebu, 2008.
29. Raos, Višeslav: *Škotska na putu u neovisnost?*, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2010., preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/clanak/214574>
30. Ravlić, Jakša: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 28, *Hrvatski narodni preporod*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb, 1965.
31. Smetko, Andreja: „[...] uz narodni duh, narodni jezik, neka vlada i narodna nošnja!“ *Odjeća kao medij iskazivanja nacionalnog identiteta u vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda*, Historijski zbornik, 2017.
32. Stančić, Nikša: *Hrvatski narodni preporod- ciljevi i ostvarenja*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, 2008.

33. Šabić, Marijan: *Programi hrvatskoga književnog romantizma (Između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma)*, Hum: Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 2019.
34. Šicel, Miroslav: *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, Liber: Izdanja instituta za znanost o književnosti, 1972.
35. ur. Vučetić, Šime: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 39, *August Šenoa*, Matica hrvatska: Zora, Zagreb, 1962.

Internetski izvori:

1. <http://struna.ihjj.hr/naziv/transnacionalizam/24779/>, 8. 8. 2022.
2. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3426>, 8. 8. 2022.
3. <https://povijest.hr/nadanasnjidan/bachov-apsolutizam-u-habsburskoj-monarhiji-1852/>, 8. 8. 2022.
4. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=64338> 18. 8. 2022.
5. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25311> 22. 8. 2022.
6. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59492> 31. 8. 2022.